

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
“MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ”

əlyazması hüququnda

Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu
(Magistranın A.S.A)

“Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı 060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma Maliyyə menecmenti

Elmi rəhbər:

i.e.d professor M.X.Həsənlı

Magistr proqramının rəhbəri :

i.e.d professor A.M.Kərimov

Kafedra müdiri: i.e.d professor M.X.Həsənlı

BAKİ- 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
-------------------	----------

FƏSİL I.İNFLYASIYA HAQQINDA NƏZƏRİ YANAŞMALAR VƏ ONUN TƏHLİLİ.....	6
---	----------

1. 1. İnflyasiya haqqında klassik iqtisadi alimlərin nəzəri fikirləri.	6
1. 2. İnflyasiyanın modelləşdirilməsinin metodoloji əsasları.	14
1. 3. İnflyasiyanın sosial-iqtisadi qiymətləndirmə meyarları	30

FƏSİL II.AZƏRBAYCANDA İNFLYASIYA SƏVİYYƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ.....	36
--	-----------

2.1.Azərbaycanda İnflyasiyanın yaranması problemləri və onun qiymətləndirilməsi.....	36
2.2.İnflyasiya səviyyəsinin müəyyən edilməsi mexanizminin təhlili və onun qiymətləndirilməsi	46

FƏSİL III.MÜASİR DÖVRDƏ İNFLYASIYANIN TƏNZİMLƏNMƏSİ PROBLEMLƏRİ.....	53
---	-----------

3. 1. Antiinflasiya tədbirləri və pul islahatları	53
3.2. Azərbaycan Respublikasında İnflyasiyanın dövlət tənzimlənməsi.....	69

NƏTİCƏ.....	77
--------------------	-----------

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	81
--	-----------

PE3IOME.....	84
---------------------	-----------

SUMMARY.....	85
---------------------	-----------

Magistrant: Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu
(A.S.A)

Elmi rəhbər: i.e.d professor M.X.Həsənlı
(A. S. A, elmi dərəcə və elmi ad)

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İnflyasiya müasir dövrdə bu və ya digər dərəcədə həm keçid iqtisadiyyatlı, həm də bazar iqtisadiyyatlı ölkələr üçün problem olaraq qalmaqdadır. İnflyasiya- qiymətlərin ümumi səviyyəsindəki daimi artımlar və bunun nəticəsi olaraq pulun mütəmadi şəkildə qiymətdən düşməsidir. Makkonnell və Buryuya görə, İnflyasiya- qiymətlərin ümumi səviyyəsinin yüksəlməsidir, lakin bu o demək deyildir ki, bütün əmtəə və xidmətlərin qiymətləri qalxmalıdır. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində bütün dünya ölkələrinin o cümlədən Azərbaycanında qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri inflyasiyanın sabit saxlanılması və inflyasiyanın yol açdığı işsizlik, yoxsulluq, iqtisadi böhranlar, qiymətlərin kəskin bahalaşması kimi böyük problemlərin qarşısını almaqdır.

Tədqiqatın predmeti və obyekt. Tədqiqatın predmetini inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin əsas istiqamətləri təşkil edir. Tədqiqat işində antiinflyasiya tədbirləri, böhran vəziyyətlərində inflyasiyanın tənzimlənməsi kimi mühüm məsələlər araşdırılır.

İqtisadi islahatlar dövründə, beynəlxalq əlaqələrin, xarici ticarətin genişlənməsi vəziyyətində inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin yeri və təsiri, bu sistemin təkmilləşməsi tədqiqatın **obyektidir**.

Dissertasiyasının məqsəd və vəzifələri işin quruluşunu müəyyən etmişdir. Bu məqsəd və vəzifələrin həlli isə müasir inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin keçdiyi tarixi inkişaf yolunun, onun quruluşunun, mahiyyətinin, səbəblərinin öyrənilməsini tələb edir. Məhz bu səbəbdən işin I fəslində bu məsələlərə toxunulmuş, iqtisad elminin görkəmli nümayəndələrinin inflyasiya və ona təsir mexanizmi, müxtəlif konsepsiyalarına tez – tez müraciət olunur, onlardan nümunələr gətirilir.

Növbəti tədqiqat mərhələsi (II fəsil) inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin əsas istiqamətlərini əhatə edir. Bu fəsildə müəllif inflyasiyanın tənzimlənməsinin əsas xüsusiyyətlərini, Azərbaycanda inflyasiyanın yaranmasını, onu qiymətləndirilməsini və təhlilinin aparılması öz əksini tapmışdır.. Müasir antiinflasiya siyasətinin və Azərbaycan respublikasında inflyasiyanın dövlət tənzimlənməsinin perspektivləri isə III fəsildə təklif edilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin mahiyyətini, ölkənin inkişafında inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin və antiinflasiya siyasətinin əsas istiqamətlərini öyrənməkdir. İqtisadiyyat sahəsində istənilən dövlətin əsas məqsədi möhkəm iqtisadi artımı, daxili qiymətlərin sabitliyini, həmçinin xarici iqtisadi tarazlığı təmin etməkdir. Bu göstərilən məqsəd aşağıdakı **vəzifələrin** həllini tələb edir:

- müasir inflyasiyanın tənzimlənməsi sisteminin əsas xüsusiyyətlərinin və ona təsir elementlərinin müəyyən edilməsi;
- antiinflasiya sisteminin bazar iqtisadiyyatına uyğun, iqtisadi islahatlar dövründə formalaşdırılması, onun məqsəd və vəzifələrinin dəqiqləşdirilməsi;
- dünya və Azərbaycan iqtisadiyyatında antiinflasiya siyasətinin həyata keçirilməsi imkanlarından istifadə təcrübəsinin təhlil edilməsi;
- milli iqtisadiyyatın müasir vəziyyətinin araşdırılması;
- müasir antiinflasiya sistemindəki problemlərinin təhlili;
- antiinflasiya sisteminin təkmilləşdirilməsinin iqtisadi proseslərə təsirinin müəyyən edilməsi və yarana biləcək problemləri aradan qaldırılması yollarını əvvəlcədən aşkarlanması

Tədqiqat informasiya bazası və işlənməsi metodları Tədqiqatın aparılması üçün **informasiya mənbəyi** kimi Azərbaycanın, Rusiyanın və digər ölkə müəlliflərinin elmi əsərləri və monoqrafiyalarından, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının rəsmi materiallarından, Statistika komitəsinin statistik məlumatlarından, müxtəlif internet saytlarının iqtisadi materiallarından və s. mənbələrdən istifadə etmişdir.

Inflyasiyanın yaranması və xüsusiyyətləri, ona təsir edən amillər və bu kimi digər məsələlərə dair həm dünya iqtisadçılarının, həmçinin Azərbaycan iqtisadçılarının və alimlərin əhəmiyyətli elmi əsərləri mövcuddur. Bu toxunulan məsələlərə Azərbaycan alimlərindən Z.F.Məmmədovun, E.M.Sadıqovun, D.A.Bağirovun, M.X.Həsənlinin, M.X.Meybullayevin, R.M.Rzayevin, A.M.Kərimovun, Ş.Ə.Abdullayevin, R.V.Əsgərovanın əsərlərində Ümimillə lider

Heydər Əliyevin və onun irsinin davamçısı olan cənab prezident İlham Əliyevin siyasətində əhəmiyyətli dərəcədə yer verilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

1. İnflasiya proseslərinə təsir göstərən amillərin sistemləşdirilməsi
2. Azərbaycan Respublikasında inflasiyanın baş verməsi səbəblərinin inkişaf etmiş ölkələrin eyni adlı göstəriciləri ilə müqayisə edilməsi.
3. Pul kütləsinin artmasının inflasiya prosesinə təsiri təhlil edilmişdir.
4. Azərbaycan Respublikasında baş verə biləcək inflasiyanın qarşısını almaq məqsədi ilə görülməli tədbirlər planı hazırlanmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İnflasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin aparılmasının vacibliyi onun stabil saxlanılması və qarşıya çıxan biləcək problemlərin qarşısının alınması antiinflasiya siyasətinin düzgün şəkildə aparılması desertasiya işinin əhəmiyyətini ön plana keçirir.

Tədqiqatın işinin stukturu: Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə və təkliflərdən, eyni zamanda ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL I. İNFLYASIYAYA HAQQINDA NƏZƏRİ YANAŞMALAR

1. 1. İnflyasiya haqqında klassik iqtisadçı alimlərin nəzəri fikirləri

Pul nəzəriyyələrinin hər biri müəyyən təkamül və fəaliyyət prinsipləri ilə xarakterizə olunur. Ayrı-ayrı ümumiləşdirici nəzəriyyələr çərçivəsində eyni dünyagörüşünü paylaşan və oxşar fundamental qaydaların tərəfdarı olan müxtəlif müəlliflər bəzi xüsusi məsələlər üzrə fərqli fikirlər söyləyə bilər və konsepsiyanın (nəzəriyyənin) digər tərəfdarları tərəfindən qəbul edilməyən öz şəxsi fikirlərini irəli sürə bilirlər.

Pulun təbiəti haqqında bir neçə nəzəriyyə mövcuddur. Onları şərti olaraq «əmtə» və qeyri-əmtə» konsepsiyalarına bölmək olar.

Bu nəzəriyyəyə görə pul öz təbiəti baxımından daxili dəyərə malik olmayan, şərti hesab vahidi olan sadə nişanlar kimi müəyyən olunur. Buna əsaslanaraq belə nəticəyə gəlik ki, pulun alıcılıq qabiliyyəti sanki onun maddi məzmunundan qətiyyən asılı deyil və yalnız onun nominalı ilə müəyyən olunur. Konsepsiyanın adı məhz buradan qaynaqlanır.

Bu nəzəriyyəyə görə, pulun dəyəri pulların çəkisinə görə deyil, üzərində göstərilən nominalına görə qəbul olunması, nominalist nəzəriyyənin əsasını təşkil edir.

Kağız pul tədaviülünün yaranması və inkişafı nominalist pul nəzəriyyəsinin tərəfdarların mövqeyini daha da möhkəmlətdi. Kağız pul nişanlarının yaranması pulların sadəcə dövlət tərəfindən emissiya olunan şərti nişanlar olduğuna bir daha sübut oldu.

Nominalist pul nəzəriyyələri XVIII əsr iqtisadçılarının əsərlərində sistemli şəkildə inkişaf etdirildi. Belə ki, ingilis iqtisadçısı J. Stüart (1712-1780) «ideal pul vahidləri» konsepsiyası ilə çıxış edirdi. Bu konsepsiyaya görə pulun bir ictimai təzahürü kimi real pul metalları olan qızıl və gümüş ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Yalnız «ideal pul vahidləri» pula xas olan yeganə funksiyasını - qiymət miqyası funksiyasını yerinə yetirməlidirlər.

Subyektiv idealizmin tərəfdarlarından biri olan məşhur ingilis filosofu J. Berkli (1685-1753) də oxşar fikirləri inkişaf etdirmişdir. O, pulu maddi məzmunundan

məhrum olan abstrakt dəyər münasibəti kimi nəzərdən keçirirdi.

XX əsrin əvvəllərində nominalizm pulun dövlət nəzəriyyəsi kimi rəsmiləşdirilir. Bu cərəyanın fikirləri alman iqtisadçısı Q. F. Knapp «pulun dövlət nəzəriyyəsi» əsərində təqdim edilmişdir. Müasir şəraitdə pulun mahiyyətinə bu jür yanaşma daha geniş yayılmışdır. Nominalizm tərəfdarı olan Q. F. Knapp pulu hüquq normalarından (qaydalarından) irəli gələn nəticə hesab edirdi. Q. F. Knapp pulu ödəniş vasitəsi kimi müəyyən edirdi və hesab edirdi ki, kağız pullar da (qızıla dəyişdirilə bilməyən) tam dəyərli metal pullar üçün səciyyəvi olan bütün funksiyaları da heç bir məhdudiyyət olmadan yerinə yetirə bilirlər.

Nominalizm ideyalarını J. Keyns və onun ardıcılıarı (E. Xansen, R. Xarrod, P. Samuelson) müdafiə edirdilər. Belə ki, P. Samuelson hesab edir ki, «kağız pullar pulun mahiyyətini onun daxili təbiətini təmsil edir. Pul əmtəə kimi deyil, pul olaraq öz-özlüyündə deyil, onlarla alma biləcək şeylərin xatirinə lazımdır».

Qiymətli metalların pul tədavülü sferasından sıxışdırılıb çıxarılması, kağız pul nişanlarının qızıla dəyişdirilməsinin tam dayandırılması, nağdsız hesablaşmaların inkişafı, elektron pulların meydana gəlməsi - bütün bunlar nominalist pul nəzəriyyələrinin hökmran mövqe qazanmasına gətirib çıxardı.

Metal pul nəzəriyyəsi mahiyyəti və praktiki yönümünə görə nominalizm nəzəriyyəsinə tam ziddir. Onun əsas tezisi pulun və qiymətli metalların faktiki olaraq eyniləşdirilməsindən ibarətdir. Metal pul nəzəriyyəsinin tərəfdarları çox vaxt hesab edirdilər ki, qızıl və gümüş öz təbiəti etibarilə elə puldur.

Bu nəzəriyyənin rüşeymləri hələ antik dövrdə meydana gəlmişdi. Lakin bütöv bir nəzəriyyə kimi bu nəzəriyyə orta əsrlərdə yarandı.

Metal pul nəzəriyyəsi merkantilistlər tərəfindən tamamlanaraq bütöv bir nəzəriyyə kimi formalaşdırılmışdır ki, bu da Onların təliminin ruhuna uyğun olaraq xaricitarətlə bağlı olan ticarət kapitalı haqqında baxışları əks etdirir.

Məlum olduğu kimi, merkantilistlər dövlətin malik olduğu həqiqi sərvət olaraq yalnız pulu qəbul edirdilər. Xarici ticarət ölkəyə qiymətli metal axınım təmin edən əsas mənbə olaraq hesab edilirdi.

Metal pul nəzəriyyəsi pul tədavülünün tarazlığının pozulduğu dövrdə əhəmiyyətli

dərəcədə müdafiə olunmuş və dövlət tərəfindən «sikkələrin korlanması»na qarşı mübarizədə istifadə olunmuşdur.

Merkantilizmi tənqid edənlər metal pul nəzəriyyəsinə qarşı çıxaraq sübut etməyə çalışırdılar ki, daxili tədavül üçün tam dəyərli pullara ehtiyac yoxdur, belə ki, onlar qeyri-istehsal xərclərini yaradırlar.

Qızıl standartın hökmran olduğu dövrdə metal pul nəzəriyyəsi çox geniş yayıldı. Kağız pul İnflyasiyasına qarşı yönəldilən bütün pul islahatları metal pul nəzəriyyəsinin ənənəvi prinsiplərinə əsaslanırdı.

Metallizm nəzəriyyəsində müəyyən oyanış (renessans) və neometallizm konsepsiyasının yaradılması 1950-ji illərin ortalarına təsadüf edir. Müəlliflərin fikrinə görə dünya miqyasında qızıl standartı sisteminin daxil edilməsi qarşılıqlı etibarın bərpasına, maliyyə sabitliyinə, iqtisadi artıma və sosial tərəqqiyə gətirib çıxara bilərdi.

Buna baxmayaraq, inkişaf etmiş ölkələrdə müasir dövrdə metal pul nəzəriyyəsi praktiki olaraq tətbiq olunmur. Metal valyutaya qayıdış ideyası ona görə populyar deyil ki, bu halda pulun xeyli hissəsi tədavüldən çıxarılardı, tezavvasıya olardı. Bu ideyanın reallaşması ölkənin pul sistemini qızıl istehsalçıdan asılı vəziyyətə salardı və bununla da pul-kredit və valyuta sferasına hökumətin müdaxilə imkanlarını azaldardı.

Pulun miqdar nəzəriyyəsi pulun yeganə keyfiyyətinin (yəni, alıcılıq qabiliyyətinin) onun miqdarında cəmlənməsi təsəvvürləri ilə bağlıdır. Bu konsepsiyam Ş. L. Monteskyö, D. Yum, D. Rikardo, İ. Fişer, J. M. Keyns, A. Piqo işləyib hazırlamışdılar. Onların fikirlərinə görə, pul vahidinin dəyəri və məhsulların qiymət səviyyəsi tədavüldə olan pulların miqdarı ilə müəyyən olunur. Tədavüldə pul nə qədər çoxdursa, qiymətlər də bir o qədər yüksəkdir və əksinə.

Pulun miqdar nəzəriyyəsindən merkantilizmi tənqid etmək üçün, eləcə də qiymətli metalların yığılması onların dəyərdən düşməsinə səbəb olduğundan milləti varlandırmadığını sübut etmək üçün istifadə olunurdu.

XX əsrdə iqtisadi nəzəriyyədə monetarizm cərəyanı formalaşdı və bu cərəyan pulun miqdar nəzəriyyəsinə əsaslanırdı. M. Fridmenə görə monetarist - pulun miqdar nəzəriyyəsinə inanan adama deyilir.

Bu günkü gündə də pulun miqdar nəzəriyyəsi əvvəlki populyarlığını qoruyub saxlamaqdadır. Bu nəzəriyyə görə, əmtəələrin nisbi dəyəri, pulun alıcılıq qabiliyyəti və onun dəyişmə səbəbləri ilə bağlı bütün suallara cavab verməyə çalışır.

Pulun klassik miqdar nəzəriyyəsi üçün 3 postulat səciyyəvi idi:

- 1) səbəbiyyət (qiymətlər pul kütləsindən asılıdır);
- 2) mütənasiblik (qiymətlər pulun miqdarına mütənasib olaraq dəyişir);
- 3) universallıq (pulun miqdarının dəyişməsi bütün əmtəələrin qiymətinə eyni həcmdə təsir edir).

Müasir pulların forma və növlərinin təhlili göstərdi ki, pul sistemlərinin fəaliyyəti onun ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilməsinə söykənir və yalnız obyektiv iqtisadi qanunlarla deyil, eyni zamanda cəmiyyət tərəfindən yaradılan hüquqi qanunlarla da idarə edilir. Bir əmtəənin qiyməti qızılın dəyəri ilə deyil, məjmu əmtəə kütləsi ilə tutuşdurulur. Beləliklə, pulun bu jür formalaşmış dəyər ölçüsü konsepsiyası müasir iqtisadiyyatda meydana gələn bəzi yeni məqamları istisna etmir.

Bütövlükdə pulun funksiyalarının transformasiyası nəzəriyyələri millı pul sistemlərində baş verən cari dəyişiklikləri əks etdirir.

Sosial utopiyanın prinsipinə 2 növü vardır: - sosialist və ya kommunist utopiyalar və liberal utopiyalar.

XIX əsrdə Ş. Furiye, A. Sen-Simon, R. Ouen, A. İ. Qertsen, N. Q. Çemişevski kimi sosial-utopistlərin nəzəriyyələri daha çox məşhur idi. Sosial-utopistlərin tənqidi belə bir fakta söykənirdi ki, xüsusi mülkiyyət təjavüzkarlıq və kin doğurur.

Onlar ticarət, sələmçilik və kapitalist münasibətlərini kəskin şəkildə tənqid edirdilər. Sosial-utopistlərin aktivində «işlək pullar» nəzəriyyəsi idi.

Kommunizm utopiyalarında pul insanın insan tərəfindən istismar aləti kimi nəzərdən keçirilir. Onlar, hətta, əmtəə mübadiləsi əməliyyatlarında da pulun vasitəçiliyinin ləğv edilməsi barədə təkliflər irəli sürürdülər.

XX əsrdə F. Xayek, Y. Kornainin liberal utopiyaları daha çox məşhur oldu. Onlar insani və sosial qüsurların azad bazarın kor-koranə fəaliyyət göstərən qüvvələri vasitəsi ilə aradan qaldırılmasını irəli sürürdülər. Onların konsepsiyalarının tənqidi əsasını belə bir fakt təşkil edirdi ki, ictimai mülkiyyət başqasının hesabına yaşama

meylini doğurur.

«Neytral pullar» və «xüsusi pullar» nəzəriyyələri liberal utopiya konsepsiyaları ilə bağlıdır.

«Neytral pul» nəzəriyyəsi. Pul dövriyyəsində islahatlar aparmaqla makroiqtisadi vəziyyətin kökündən dəyişdirilməsinə əmin edən vədlərdən biri «azad pullar» və ya «neytral pullar» konsepsiyası ilə bağlıdır.

Silvio Qezel (1862-1930) «Təbii iqtisadi qaydalar» kitabında faizdən azad olan pulları «azad pullar» adlandırmışdır. D. Zur «neytral pullar» anlayışını gətirdi, belə ki, onlar hamıya eyni dərəcədə xidmət göstərir, müasir pul sistemində olduğu kimi kimsələrə birtərəfli imtiyazlar vermir. Marqrit Kennedi də faizsiz mübadilə vasitəsindən söz açarkən «neytral pullar» anlayışından istifadə etmişdi.

Öz mahiyyətinə görə «neytral pullar» nəzəriyyəsi Foma Akvinskinin pul nəzəriyyəsindən qaynaqlanır. «Ədalətli qiymət» konsepsiyasının inkişaf etdirən F. Akvinski hesab edir ki, əmtələrin alınıb-satılması varlanma mənbəyi olmamalıdır. Pullar cəmiyyətdə «ədalətli mübadilə» prosesini yüngülləşdirməsində rol alır, puldan pul əldə etmək məqsədi ilə istifadə edilməməlidir. Faiz almaq cəmiyyətdə qeyri-bərabərlik yaradan və əmtəənin «ədalətli» qiymətinə zidd olan bir günahdır.

«Neytral pullar» nəzəriyyəsinə görə puldan yığım vasitəsi kimi istifadə olunması, onun borckapitalına çevrilməsi iqtisadi böhranlara səbəb olur.

«Neytral pullar» nəzəriyyəsinə görə hökumət pul yığımının baş verməməsi və borc faizinin minimuma endirilməsi üçün bütün tədbirləri görməlidir. Yalnız o halda investisiya qoyuluşunun və istehlak tələbinin artması və demokratik cəmiyyətin çiçəklənməsi mümkündür.

Faizlərin eksponensial artımı nəticəsində yaranan problemlərin həlli keyfiyyət artımı dinamikasına uyğun gələn pul sisteminin yaradılmasındadır. Bu halda faizlər digər pul tədavülü mexanizmi ilə əvəz edilməlidir. Hər bir əmtəə üçün ödədiyimiz qiymətə faiz qismi də daxil olur.

Gündəlik tələbat malları və xidmətlərin qiymətlərində faizlərin və ya kapital xərclərinin payı orta hesabla 50 % təşkil edir. Beləliklə, əgər biz faizi ləğv edib onu daha mükəmməl mexanizm ilə əvəz etsək, onda nəzəri olaraq bizim əksəriyyətimiz

ən azı olduğumuzdan 2 dəfə varlı olardıq və ya mövcud yaşayış səviyyəsini yalnız yarım iş günü işləməklə təmin etmiş olardıq.

Beləliklə, «neytral pullar» nəzəriyyəsinə görə elə bir şəraitin yaradılması təklif olunur ki, bu şəraitdə pullar «paslansın», yəni ondan istifadəyə görə pul ödənilsin.

«Neytral pullar» nəzəriyyəsi məntiqi olaraq «xüsusi pullar» nəzəriyyəsi ilə sıx bağlıdır.

«Xüsusi pullar» nəzəriyyəsi. Nominalist pul nəzəriyyəsi bir dövlət pul nəzəriyyəsi kimi inkişaf edirdi. Bu nəzəriyyənin özəyini belə bir müddəə təşkil edir ki, pul - dövlət hakimiyyətinin məhsuludur. Bu zaman dövlət ilk önjə, pulu yaradır, ikincisi, onun alıcılıq qabiliyyətini müəyyən edir. Bir çox hallarda pulun dövlət nəzəriyyəsini ayrıca müstəqil konsepsiya kimi nəzərdən keçirirlər və bu nəzəriyyə daha geniş şəkildə alman iqtisadçısı Q. F. Knappm (1842-1926) əsərlərində yer almışdır.

Bu cür yanaşmanın əksinə olaraq milli xüsusiyyətlərini itirmiş pul sistemləri nəzəriyyəsi və liberalizm və azad rəqabət prinsipləri əsasında xüsusi pulların yaradılması ideyası irəli sürüldü. Xüsusi pullar nəzəriyyəsinin ilkin yaradıcıları sırasına alman iqtisadçısı S. Qezel və amerikalı iqtisadçı E. Rigel aid edilir. Belə ki, E. Rigel «Xüsusi müəssisələrin pulları: neopolitik pul sistemi» kitabında pul emissiyasını xalqın əlinə verməyi irəli sürür.

Sonra isə pulun milli xüsusiyyətlərdən azad olması ideyası bir-birindən asılı olmayaraq 1974-jü ildə Klayn və 1976-jı ildə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı F. A. Xayek tərəfindən irəli sürülmüşdür.

M. Fridmanm 1986-jı ildə çapdan çıxmış «Has Government Any Role in Money?» məqaləsi xüsusi pullar haqqında elmi müzakirələrdə xüsusi bir hadisə oldu. ABŞ-da pul nəzəriyyəsi sahəsində tanınmış mütəxəssis olan, həm də iqtisadiyyat üzrə A. Nobel mükafatı laureatı olan M. Fridman bu məqalədə xüsusi rəqabət qabiliyyətli valyutalar sisteminin tətbiq edilməsi təklifinə öz mənfi münasibətini bildirmiş və F. A. Xayekin mövqeyi ilə əsasən razılaşmışdır.

F. A. Xayek Özünün elmi fəaliyyətinə yekun vuraraq hesab edirdi ki, bir kəşf və iki ixtira etmişdir. Bu ixtiralardan biri pul sisteminin milli xüsusiyyətlərindən azad edilməsi nəzəriyyəsi və xüsusi pulların tətbiq edilməsidir. Ödəniş vasitəsinin

emissiyası üzərində dövlət inhisarının aradan qaldırılmasının zəruriliyini irəli sürməklə F. A. Xayek dövlətlərin ictimai etimaddan sui-istifadə etmələrinin mexanizmi və nəticələrinin mahiyyətini açmağa çalışmışdır.

F. A. Xayekin xüsusi pulların geniş yayılması barədə ideyası bazar konsepsiyasından irəli gəlir. Bu ideyaya görə hər bir təsərrüfat sahibinin özünün istehsal fəaliyyətinin imkanları və istehlak ehtiyacları barədə bildikləri yalnız onun özünə məlumdur. Bu məlumatlardan iqtisadi sistemin bütün iştirakçılarının fəaliyyətinin koordinasiyası (əlaqələndirilməsi) məqsədilə istifadə edilir. Ona görə, bu məlumatlardan tam dolğunluğu ilə istifadə etməyi bacaran iqtisadi sistem ən yüksək nailiyyətə malik olacaqdır. Bu məlumatlardan istifadə edilməsi bazar iqtisadiyyatının həm planlı iqtisadiyyat, həm də təsərrüfat fəaliyyətinin digər üsullarla əlaqələndirilməsi qarşısında başlıca üstünlüyüdür.

Bazar iqtisadiyyatın fəaliyyəti qiymətlərin liberallaşması və rəqabət vasitəsilə həyata keçirilir. Bazar iqtisadiyyatı bazar qiymətləri vasitəsilə sahibkarların işinin koordinasiyasını və səmərəli fəaliyyətini təmin edir. Qərarların qəbul edilməsində istifadə edilən bu bazar qiymətləri barəsində məlumatlar iqtisadi agentlərə ötürülür. Bazanın digər mühüm alətlərindən biri də rəqabətdir və bu rəqabət nəticəsində bazar iştirakçılarının fərdi qərarlarının təbii seçmə prosesi həyata keçirilir. Qiymətlərin bərqərar olması və rəqabət bazardakı vəziyyət haqqında təhrif olunmayan məlumatların alınmasını yalnız o zaman təmin etmiş olur ki, bazarda maksimal azadlıq olsun, dövlət təsərrüfat fəaliyyətindən doğan təhrifolmalar olmasın. İqtisadi azadlıq səmərəliliklə birbaşa bağlıdır: iqtisadiyyat nə qədər azaddırsa, insanların azad yaradıcılığı da bir o qədər iqtisadi kəşflərə gətirib çıxara bilər.

Onların fikrinə, milli valyuta adi ticarət əmtəəsi hesab edilməlidir və buna görə də bazar qaydaları ilə rəqabət əsasında istehsal olunmalıdır. Dövlət pullarının emissiyası dayandırılmalı, mərkəzi banklar bağlanmalı və paralel olaraq xüsusi valyutalar daxil edilməlidir.

Xüsusi pullara keçidlə bağlı islahatlar aşağıdakı tədbirlərdən ibarət ola bilər:

1. Artıq istifadədə olan bütün valyutaların, o cümlədən xaricivalyutaların bərabər hüquqlu olmasını qəbul etmək. Bununla da mövcud işgüzar

təcrübənin leqallaşması baş verərdi. Argentina 2014-ji ilin sonunadək bu yolla getmişdir (həm də F. A. Xayekin nəzəriyyəsinə əsaslanaraq).

2. Bank fəaliyyətinin idarə olunmaması. Bu, milli və xarici kommersiya banklarına özünün xüsusi ticarət nişanı ilə sərbəst pul emissiya etmək ijasəsinin verilməsindən ibarətdir. Dövlətin mərkəzi bankı bu halda pul tədavülünə nəzarət funksiyasını itirmiş olur.

3. Ölkənin mərkəzi bankı emissiya hüququ olan kommersiya bankına çevrilir. Milli valyuta isə onun xüsusi valyutası olur. Mərkəzi bank özü isə özəlləşdirilir.

2014-ci ildə ictimai iğtişaşlarla nəticələnən Argentinanın təcrübəsi göstərdi ki, «xüsusi pullar»ın daxil edilməsi prinsipi əsasında milli pul sistemində aparılan islahatlar məhz iqtisadi böhranları dərinləşdirir, ümummilli iqtisadi risqlərin yaranmasına səbəb olur.

1.2. İnflyasiyanın modelləşdirilməsinin metodoloji əsasları

İnflyasiya müasir dövrdə bu və ya digər dərəcədə həm keçid iqtisadiyyatlı, həm də bazar iqtisadiyyatlı ölkələr üçün problem olaraq qalmaqdadır. İnflyasiya-qiymətlərin ümumi səviyyəsindəki daimi artımlar və bunun nəticəsi olaraq pulun mütəmadi şəkildə qiymətdən düşməsidir. Makkonnell və Buryuya görə, İnflyasiya-qiymətlərin ümumi səviyyəsinin yüksəlməsidir, lakin bu o demək deyildir ki, bütün əmtəə və xidmətlərin qiymətləri qalxmalıdır. İnflyasiyanın artımı zamanı bir qism əmtəələrin qiymətləri sabit qala, hətta müəyyən növ əmtəələrin qiymətləri isə aşağı düşə bilər. Digər tərəfdən qiymətlərdəki birdəfəlik artım və ya sadəcə olaraq, bir neçə əmtəə və xidmətin qiymətindəki artım İnflyasiya kimi başa düşülməməlidir. İnflyasiyanın olması üçün qiymətlərin ümumi səviyyəsinin daimi yüksəlməsi vacib şərtidir. Beləliklə, İnflyasiya kağız pulun hərəkəti ilə bağlı olaraq yaranan, ölkə iqtisadiyyatın da məcmu tələb ilə məcmu təklif arasındakı uzunmüddətli tarazlığın birincinin xeyrinə pozulması ilə əlaqədar olaraq, qiymətlərin ümumi səviyyəsinin yüksəlməsidir².

Müxtəlif iqtisadi məktəblərdə İnflyasiya probleminə yanaşmalar müxtəlifdir və onların hər biri bu problemə öz baxışlarını işləyib hazırlamışlar. Marksist məktəbə görə, İnflyasiya geniş təkrar istehsalın fazaları arasındakı proporsiyanın pozulmasından, məcmu ictimai məhsulun real dəyəri ilə onun qiyməti arasındakı disproporsiyadan doğur. İnflyasiyanın səbəbləri kimi ictimai məhsulun həcmində və strukturunda baş verən dəyişikliklər, inhisarçılıq, iqtisadiyyatın militarizasiyası, işsizlik, eləcə də büdcə kəsiri qeyd edilir.

Monetarçı nəzəriyyənin əsasında pulun kəmiyyət nəzəriyyəsi durduğundan, onlar İnflyasiya prosesinin yeganə səbəbini pul kütləsinin artım tempinin məhsulun artım tempini üstələməsində görürlər. M. Fridmen bu barədə yazır: «İnflyasiya hər zaman və hər yerdə istehsaldan daha çox miqdarda artan pul emissiyasının ortaya çıxardığı bir nəticədir». Digər bir monetarçı A. Meltserə görə: «İnflyasiyanın orta tempi pul kütləsinin orta artım tempi ilə əlaqədar olaraq yaranır. Bu hər yerdə keçmişdə də belə olub, indi də belədir»⁴. Monetarçılar qeyd edirlər ki, uzunmüddətli perspektivdə pul tamamilə neytraldır və pul impulslarının effekti yalnız

qiymətlərin ümumi səviyyəsinin dinamikasında əks olunur. Yəni pul istehsalın həcmi, investisiya və məşğulluğa heç bir əhəmiyyətli təsir etmir. Lakin qısa dövr ərzində pul kütləsinin dəyişməsi istehsalın həcminə və məşğulluğa bəzi müsbət təsirlər edə bilər, amma bu uzunmüddətli deyildir. Müəyyən müddət keçdikdən sonra istehsalın real artımı özünün ilkin səviyyəsinə qayıdacaqdır. Bununla da, onlar Keynsin «nəzarətdə saxlanıla bilən aşağı səviyyəli İnflyasiya iqtisadi artım üçün stimuldur» ideyasını inkar edirlər. İnflyasiyanın monetarçı modellərində mühüm rol İnflyasiya gözləmələrinə məxsusdur ki, bu da qiymətlərin keçmişdə qabaqcadan müəyyən edilməsindəki səhvlərin uçuğu ilə əlaqədardır.

Keynsçilər monetarçılardan fərqli olaraq, iddia edirlər ki, İnflyasiya səviyyəsi yalnız pul kütləsinin artım tempi səbəbindən deyil, İnflyasiya gözləməsi, istehsalın həcmi və işsizliyin səviyyəsinin, faiz dərəcəsinin dəyişməsi kimi səbəblərdən də arta bilər ⁵. Keyns nəzəriyyəsində İnflyasiya probleminin araşdırılmasında ingilis iqtisadçısı Alvin Fillipsin baxışları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu haqda İnflyasiyanın modelləşdirilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları hissəsində geniş bəhs olunmuşdur.

İnflyasiya gözləmələri inflyasiya probleminin tədqiqində çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xatırladaq ki, İnflyasiya gözləməsinin neoklassik konsepsiyası rasional gözləmə, monetarist konsepsiyası adaptiv gözləmə Keyns konsepsiyası isə statik gözləmə əsasında formalaşır. Neoklassiklərin irəli sürdüyü rasional gözləmə konsepsiyasına görə, iqtisadi subyektlər malik olduqları bütün informasiyalar əsasında iqtisadi konyukturanın dəyişməsinə adekvat reaksiya verərək özlərinin İnflyasiya gözləmələrinə düzəliş edə bilərlər. Bu düzəliş ilk növbədə satış şərtlərinin dəyişdirilməsində öz əksini tapacaq. Nəticədə isə məcmu tələbin stimullaşdırması siyasəti hətta qısamüddətli dövrdə belə yalnız qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsi, istehsalın həcmi artamaması və işsizliyin səviyyəsinin azalmaması ilə müşayiət olunacaq. Monetarçılar tərəfindən təklif olunan adaptiv gözləmələr konsepsiyası Fillips əyrisini uzunmüddətli və qısamüddətli əyrilərə bölür. Qısa müddətli əyri İnflyasiyanın Keyns nəzəriyyəsi ilə üst-üstə düşür və əyri boyunca hərəkət aşağıdakı əsas prinsipi ilə izah edilir: İnflyasiyanın həqiqi səviyyəsi gözlənilən səviyyədən

yüksək öfduqda işsizlik aşağı düşür və ya əksinə. Uzunmüddətli əyri isə şaquli düz xətt şəklini alır. Onun absisi isə işsizliyin təbii səviyyəsi nöqtəsində olur. Bu adaptiv gözləmələr nəzəriyyəsi ilə belə izah edilir: təsərrüfat agentləri öz gözləmələrini keçmişdən gələcəyə doğru İnflyasiya dəyişmələrindəki meyllər əsasında qurur. Nəticədə monetarçılar belə bir qənaətə gəlir ki, İnflyasiyanın hər hansı səviyyəsi işsizliyin təbii səviyyəsi ilə əlaqədardır. Slatik gözləmə konsepsiyasına görə, işsizlik ilə İnflyasiya arasında dəqiq müəyyən olunmuş alternativ mövcuddur və buna görə də, Fillips əyrisi ehkamlar səviyyəsində təfsir olunur. Bu konsepsiyaya görə, hökumətin məcmu tələbi şmullaşdırmaq məqsədilə həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində məcmu tələbin artımı (sağa sürüşmə) onun amillərinin artımı ilə müşahidə olunacaq və nəticədə işsizlik səviyyəsi aşağı düşəcək, İnflyasiya səviyyəsi isə yüksələcəkdir. Stimullaşdırıcı siyasətdən imtina iqtisadi sistemi əvvəlki ilkin vəziyyətinə qaytaracaqdır. Statik gözləmə konsepsiyasına görə, Fillips əyrisinin yuxarı-sağa siirüşməsi yalnız şok təklif halında mümkündür⁶.

İnflyasiyanın formaları kimi gizli və açıq İnflyasiya qeyd edilir. Gizli İnflyasiya bir qayda olaraq, qeyri-bazar iqtisadiyyatın da mövcud olur. Belə iqtisadiyyatlarda qiymət dövlət tərəfindən müəyyən edildiyindən və ona nəzarət edildiyindən, İnflyasiya əmtəə defisiti formasında təzahür edir ki, bu da buraxılan əmtəələrin keyfiyyətinin pisləşməsinə səbəb olur. Açıq İnflyasiya əmtəə və xidmətlərin qiymətlərinin artımı ilə təzahür edir. Lazımi miqdarda əmtəə və xidmətlərlə təmin oluna bilinməyən artıq pul kütləsi yaranır.

Artım tempindən asılı olaraq, İnflyasiyanın müəyyən növlərini fərqləndirirlər: 1) Sürünən İnflyasiya zamanı qiymətlərin illik artım tempi 10%-dək olur. Qiymətlərin bu mülayim artımı iqtisadi həyata əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir etmir. Bu zaman yığım mənfəətli olur (faiz gəliri İnflyasiyadan yüksəkdir), investisiyalar həyata keçirilən zaman risklər artmır, həyat səviyyəsinin azalması isə o qədər də nəzərə çarpan olmur. İnflyasiyanın bu səviyyəsi inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrə xasdır. 2) Yorğa İnflyasiya halmda qiymətlərin aylıq artım tempi ikirəqəmli ədəd ilə ölçülür. Belə İnflyasiya iqtisadiyyata mənfi təsir göstərir- yığım zərərli (qoyulan əmanətlərə görə, alınan faizlərlər İnflyasiya tempindən aşağıdır), uzunmüddətli

investisiyalar həddən artıq riskli, əhalinin həyat səviyyəsi isə xeyli aşağı olur. Bu tip İnflyasiya iqtisadiyyatı zəif olan ölkələr və keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün xarakterikdir. 3) Hiperinflasiya zamanı qiymətlərin aylıq artım tempi 50%-dən, illik artım tempi isə 10000%-dən çox olur. Belə inflasiya iqtisadiyyata dağıdıcı təsir edərək yığıcı, investisiya mexanizmini və bütövlükdə istehsalı məhv edir. İstehlakçılar çalışırlar ki, «qaynar pullar»dan xilas olaraq, onları maddi qiymətlilərə çevirsinlər.

Qeyd edək ki, İnflyasiya yalnız müsbət kəmiyyətli deyil, həm də mənfi ola bilər. Bu halda pulun alıcılıq qabiliyyəti artır. Mənfi kəmiyyətli İnflyasiya deflyasiya, İnflyasiya tempinin aşağı düşməsi isə dezinflasiya adlanır.

İnflyasiyanın modellədirilməsinin nəzəri-metodoloji əsaslarının müəyyən edilməsi onun tədqiqinin mühüm hissəsidir. Əvvəlcə ümumi şəkildə iqtisadiyyatı modelləşdirilmənin obyektini kimi nəzərdən keçirək. Hər hansı iqtisadi tədqiqat nəzəriyyə (iqtisadi model) və praktikanın (statistik məlumatlar) birləşdirilməsini nəzərdə tutur. Müxtəlif iqtisadi hadisələrin öyrənilməsi üçün iqtisadçılar modellərin sadələşdirilmiş formal təsvirindən istifadə edirlər ki, bunlara da iqtisadi modellər deyilir. İqtisadi modellərə misal olaraq istehlak seçimi modelini, ilmələrin modellərini, iqtisadi artım modellərini, əmtəə, faktor və maliyyə bazarlarındakı tarazlıq modellərini və digər modelləri göstərə bilərik.

Riyazi modelləşdirmə obyektini kimi iqtisadiyyatın strukturunu ümumi olaraq aşağıdakı kimi təsvir etmək olar.

Hər hansı iqtisadi hadisə və ya prosesin iqtisadi-riyazi modeli qurularkən onun mühüm xüsusiyyətləri nəzərə alınır, bəzi cəhətləri isə modelləşdirmə prosesindən kənarlaşdırılır. İqtisadi modellər adətən belə bir ardıcılıqla qurulur: 1) Tədqiqatın predmeti və məqsədi formalaşdırılır; 2) nəzərdən keçirilən iqtisadi sistemdə məqsədə müvafiq gələn struktur və funksional elementlər ayrılır; 3) model elementləri arasında qarşılıqlı əlaqə söz və keyfiyyətlə təsvir edilir; 4) iqtisadi obyektin nəzərə alınan xarakteristikaları üçün simvolik işarələr daxil edilir və onlar arasındakı əlaqənin nə dərəcədə mümkünlüyü müəyyən edilir, bununla da riyazi model formalaşdırılır; 5) model üzrə hesablamalar həyata keçirilir və alınan nəticələr təhlil edilir.

İqtisadiyyatda modelləşdirmədən istifadə birincisi, iqtisadi dəyişənlərin və obyektlərin mühüm əhəmiyyətli əlaqələrini ayırmağa və formal ifadə etməyə imkan verir. İkincisi, deduksiya metodu ilə dəqiq formalaşdırılmış ilkin məlumat və münasibətlərdən öyrənilən obyektə adekvat olan nəticələr əldə etmək mümkündür. Üçüncüsü, riyazi və statistik metodlar obyekt haqqında yeni məlumatlar almağa imkan verir. Çünki asılılığın formasını və parametrləri qiymətləndirməklə, bu mümkündür. Nəhayət dördüncüsü, riyazi dildən istifadə iqtisadi nəzəriyyənin müddəalarını kompakt izah etməyi, onu başa düşməyi 'və nəticə çıxarmağı asanlaşdırır.

İqtisadi qərarların qəbulunda modellərin rolu əsasən ondan ibarətdir ki, iqtisadi modellər iqtisadi obyektin fəaliyyət xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmağa və hı əsasda parametrlərdən hər hansı birinin dəyişdiyi halda obyektin gələcəkdə **İŞ**ünü necə aparması barədə fikir söyləməyə imkan verir .

İqtisadiyyatda istifadə edilən riyazi modelləri əlamətlərinə görə, makro modellər, mikro modellər, nəzəri modellər, tətbiqi modellər, optimallaşdırma modelləri, tarazlıq modelləri, statik modellər, dinamik modellər, stoxastik modellər, determinantlaşdırılmış modellər kimi təsnifləşdirmək olar .

İnflyasiya və onun digər iqtisadi göstəricilərlə əlaqələrinin modelləşdirilməsinin nəzəri metodoloji əsasında dayanan nəzəriyyələrdən biri Keyns nəzəriyyəsidir. Keynsçilər belə hesab edirlər ki, nəzarətdə saxlanıla bilən inflyasiya iqtisadi artımın mənbəyidir və ona stimül verir. Keynsçilərin belə mühakiməsi milli iqtisadiyyat səviyyəsində maksimum mənfəət şərtini ifadə edən aşağıdakı tənliyə əsaslanır:

$$P \frac{\partial F}{\partial K} = r \quad (1.11)$$

Burada P - qiymət səviyyəsi,
 $F(K, L)$ - milli iqtisadiyyatın istehsal funksiyası,
 r - faiz dərəcəsinə bərabər olan mənfəət normasıdır.

Əgər pulun miqdarı çoxdursa, onda faiz dərəcəsi mütləq aşağı düşəcəkdir, qiymətlərin ətalətliliyi hipotezində (1.1)-yə görə, bu zaman kapitalın son həddməhsuldarlığı ($\partial F / \partial K$) azalacaqdır. Beləliklə, mənfəət normasının aşağı düşməsikapitalın son hədd məhsuldarlığım aşağı salacaqdır ki, bu da investisiya əmtəələrinə tələbin artmasma şərait yaradacaqdır. Deməli, pul kütləsinin o qədər ən böyük olmayan artımı investisiya əmtəələrinə tələbin artmasma, bu da öz növbəsində istehsalın artımına və işsizliyin azaldılmasına səbəb olacaq.

İnflyasiya mexanizminin məcmu tələb və məcmu təklif modelləri

çr>rçivəsində təhlili göstərir ki, İnflyasiyanın xarakteri və tempi əsas makroiqtisadi parametrlərin dinamikası ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Bu baxımdan Keyns nəzəriyyəsinə əsaslanan İnflyasiya modellərindən biri də ilk dövrlər nominal əmək haqqı və işsizlik səviyyələri arasındakı, daha sonralar isə İnflyasiya ilə işsizlik Hoviyyəsi arasındakı əlaqəni ifadə edən Fillips əyrisidir. Qeyd edək ki, İnflyasiya ib işsizlik arasındakı əlaqəni ilk dəfə İrvinq Fişerin tədqiq etməsinə baxmayaraq, İqtisad elmi tarixində bu asılılığın öyrənilməsi A. U. Fillipsin adı ilə bağlıdır. O, ilk dəfə olaraq empirik təhlil əsasında (İngiltərənin 1961-1913-cü illəri əhatə edən dövrdəki statistikasına əsasında) işsizlik səviyyəsi ilə nominal əmək haqqının tloyışmasının illik faizi arasında sıx qarşılıqlı əlaqə ilə xarakterizə olunan qanunauyğunluq tapmışdır. Belə ki, Fillips əyrisinin klassik forması aşağıdakı şəkildə olmuşdur:

$$w_t - w_{t-1} / w_{t-1} = \text{const} \quad (1.12)$$

Burada w_t , və w_{t-1} , - müvafiq olaraq t və $t-1$ dövründə əmək haqqının artması,

u - faktiki işsizlik səviyyəsi,

b - nominal əmək haqqının cari işsizlik səviyyəsinə reaksiyasının müəyyən edilən parametri.

Fillipsin klassik əyrisi praktikada müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Hələ ki, nominal əmək haqqı dövlətin iqtisadi siyasətinin məqsəd funksiyasına çevrilmiş olmadığından, göstərilən asılılıqdan siyasi məsələlərin həllərinin optimallaşdırılmasında istifadə etmək olmur. Bu kimi səbəblərdən amerikalı iqtisadçıları P. Samuelson və R. Solou 1960-cı illərdə Fillipsin klassik əyrisini

modifikasiya edərək sübut etmişlər ki, nominal əmək haqqı tempini (w) »liymətlərin artma tempi (P) ilə əvəz etmək olar. Yəni klassik Fillips əyrisi aşağıdakı şəkllə düşmüşdür:

$$P = h(u - u^*) \quad (1.13)$$

Burada P - İnflyasiyanın artım sürəti,

u^* - təbii işsizlik səviyyəsi,

h - İnflyasiyanın artım sürətinin cari işsizlik səviyyəsinə reaksiyasının nümayyən edən parametrdır.

Bu asılılıq praktik cəhətdən daha əlverişlidir, belə ki, qiymətlərin artım sürəti dövlətin iqtisadi siyasətinin məqsəd funksiyasına daxildir [10, 218].

Daha sonralar monetaristlər (M. Fridmen və E. Felrs) Fillips əyrisinə inflyasiyanın gözlənilən tempi və şok təklif anlayışlarını daxil edərək iqtisadiyyatdakı staqflyasiya vəziyyətini izah etməyə nail olmuşlar. Beləliklə, inflyasiya gözləməsinin (P^e) nəzərə alan Fillips əyrisini aşağıdakı kimidir:

$$P = P^e - h(u - u^*) \quad (1.14)$$

Qeyd etmək lazımdır ki, Fillips əyrisi üzrə İnflyasiya ilə işsizlik arasındakı ənənəvi əks əlaqə şok təklif və İnflyasiya gözləmələrinin dəyişməsi kimi hallarla əlaqədar olaraq pozula bilər. Müasir dövrdə Fillips əyrisinin modifikasiyaya uğramış formaları kimi «şəklidəyişmiş Fillips əyrisi» və Kordonsun «Üçbucaq modeli»ndən geniş istifadə edilir.

Monetarçılar İnflyasiya proseslərinin modelləşdirilməsində və təhlilində pulun kəmiyyət nəzəriyyəsinin tənliyindən geniş istifadə edirlər:

$$P + Y = M + V \quad (1.15)$$

Burada M - dövriyyədə olan pulun ümumi kütləsi,

V - il ərzində pulun dövretmə sürəti,

P - baza ilinin qiymətinə nəzərən qiymətlərin ümumi səviyyəsi,

Y - baza ilinin dəyişilməz qiymətləri ilə UDM-in kəmiyyətidir.

(1.14) tənliyi makroiqtisadi tarazlığı, yəni məcmu tələb ilə məcmu təklifin tarazlığını ifadə edir. Bu tənliyə görə İnflyasiya ya tələb, ya da təklif (xərclər)

İnflyasiyası tipində təzahür edə bilər. Real iqtisadi həyatda bu iki tipi bir- birindən ayırmaq çox çətinidir [36, 241-242]. Monetarçı baxışlara görə, iqtisadiyyatda İnflyasiya əsasən pula olan real tələb ilə müqayisədə pul təklifi artıqlığı zəman, yəni pul kütləsinin artım tempi (pulun dövr sürətini nəzərə almaqla) milli gəlirin artım tempini ötür-keçən halda müşahidə edilir.

İnflyasiya yaranır, ya da məcmu tələb nisbətində məcmu təklif azalar, bu zaman isə xərclər

İqtisadiyyatda İnflyasiya spirallı mövcud olan zaman tələb İnflyasiyasının xüsusi halı ortaya çıxır. İnflyasiya spirallı əsasən, özünü «qiymət-əmək haqqı spirallı» formasında biruzə verir. Bu mexanizm aşağıdakı kimi baş verir: istehsal məhsullarının (məsələn, enerji daşıyıcılarının) qiymətinin yüksəlməsi ilə istehsalın həcmi azalır və nəticədə məcmu təklif əyrisi sola sürüşür. Məcmu təklif məcmu tələbdən az olduğundan, qiymətlərin səviyyəsi yüksəlir. Qiymətlərin səviyyəsi yüksəldiyindən, əsasən həmkarlar ittifaqlarının təsiri ilə nominal əmək haqqı artırılır ki, bu da bir tərəfdən məcmu pul kütləsini artırdığından, tələb əyrisini sağa sürüşdürür, digər tərəfdən isə istehsalın həcmi daha da azalmasına səbəb olur. Nəticədə məcmu tələb ilə məcmu təklif arasındakı disbalans daha da ilərinləşdiyiindən qiymətlərin səviyyəsi yenidən yüksəlir .

Məcmu tələb ilə məcmu təklifin dinamik funksiyasına əsaslanan İnflyasiya modelləri İnflyasiya probleminin tədqiqində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnflyasiyanın yaranma səbəbləri və mexanizmi məcmu tələb və məcmu təklif modelləri çərçivəsində daha yaxşı təsvir edilə bilər. Əsas məsələ daxili parametr kimi İnflyasiyanı nəzərə almaqla, məcmu tələb və məcmu təklif funksiyalarının qurulmasından ibarətdir. Bu zaman İnflyasiyanın cari səviyyəsi ilə yanaşı, iqtisadi subyektlərin İnflyasiya gözləmələrini də nəzərə almaq lazımdır. İnflyasiya və İnflyasiya gözləməsini nəzərə alan məcmu tələb və məcmu təklif funksiyaların məcmu tələb və məcmu təklifin dinamik funksiyaları deyilir.

İqtisadi artım haqqında fikir tarixi çox qədimdir. Bu fikir tarixi qədimdən müasir dövrədək böyük bir təkamül yolu keçmişdir. Ləp qədimdə mütəfəkkirlər iqtisadi artımı ictimai sərvətin artırılmasında gördülər ki, burada da əsas məsələ ictimai

sərvətin mənbələrinin axtarılıb-tapılması idi.

Marjinalistlər və onların bir qolu olan riyazi məktəbin («Avstriya məktəbi») nümayəndələri (K. Menger, Y. Bem-Baverk, U. S. Cevons, L. Valras, V. Pareto, L. V. Kontoroviç, C. Klark) digər iqtisadi hadisə və pros-əslər kimi, iqtisadi artıma da istehlakçı nöqteyi-nəzərindən və son hədd'faydalılığı prizmasından yanaşırdılar. Onlara görə, məhsul istehsalının hansı həcmə qədər artırılması həddi bu məhsulun hər bir vahdinin son hədd faydalılığı ilə müəyyən edilir. Bu məktəbin nümayəndələrindən iqtisadi hadisələrə ilk dəfə riyazi aparatı tətbiq etməyə cəhd

edən ingilis iqtisadçısı və statistiki Uilyam Stenli Gevonsu (1835-1882) və Leon Valrası (1834-1910) xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Cevons özünün dəyər qanunu, nemətin son hədd faydalılığı, mübadilə qanunu və Günəşin aktivliyinin işgüzar aktivliyə və iqtisadi artıma təsirinin tədqiqi ilə məşhurdur. İlk dəfə tələb və təklif nəzəriyyəsi əsasında ümumi iqtisadi tarazlıq modelini təqdim edən Leon Valras (1834-1910) olmuşdur. Məhz Valrasın ümumi iqtisadi tarazlıq modeli əsasında sabit qlobal dinamik tarazlıq, iqtisadi artımın tipləri və amilləri tədqiq olunmağa başladı. Bu alimin ideyalarının təsiri altında iqtisadi artımın neoklassik konsepsiyalarını hazırlayan tədqiqatçılar yarandı. Valrasın modelinə müstəsna dərəcədə böyük əhəmiyyəti onun şagirdi V. Pareto, həmçinin P. Samuelson, Y. Şumpeter, V. Leontyev vermişdir¹.

Keynsin nəzəriyyəsi XX əsrin iqtisadi nəzəriyyələri arasında iqtisadi fikrin inkişafında ən dərin iz buraxan nəzəriyyədir. Keyns A. Smit, Rikardo və K. Marks ilə yanaşı, iqtisad elminin inkişafına həlledici təsir etmiş ən ciddi tədqiqatlar ilə məşğul olmuşdur. Keynsin ilk tədqiqatları pul, pul tədavülü ilə əlaqədar olmuşdur. Sonradan alim öz diqqətini səmərəli artımın makroiqtisadi problemlərinə yönəltmişdir. Keyns daha tam təşkilə səmərəli tələb və onun artımı problemlərini tədqiq etmişdir.

Keynsçiliyin Ortodoksal keynsçilər (C. Xiks, A. Fillips), Neokeynsçilər (R. Harrod, E. Domar, E. Hansen), Sol keynsçilər (N. Kaldor, P. Sraffa, C. Robinson), Postkeynsçilər (P. Davidson, X. Minski, R. Klauer), Yeni kembric məktəbi (U.

¹rycetiHOBP.M., ropəaneBa K3.B., PaəueBa B.M. McTopHa əKOHOMHMecnx yneHMH: Y^eÖHHK / üo/ı o6m. pea.

Qodli, K. Kutts, M. Fezerston) kimi əsas istiqamətləri vardır.

Keyns nəzəriyyəsinin əsas istiqamətlərindən olan neokeynsçilərin (E. Domar və R. Harrod) və postkeynsçilərin (N. Kaldor) iqtisadi artım modelləri iqtisadi artım haqqında görüşlərin və modellərin inkişafı baxımından çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə, Keyns ideyalarının sonrakı inkişafı R. Harrod və E. Domann adı ilə bağlıdır. Domar «iqtisadi artım haqqında orçerklər» (1956) kitabmda Harroddan fərqli olaraq, kapital yığımı prosesində üstün şəkildə bazarın lıtumunun dəyişməsinə, yəni geniş təkrar istehsalı nəzərdən keçirirdi. Həm I larroda, həm də Domara görə, iqtisadi artım tempi yalnız bir faktorun-kapital yığımının funksiyasıdır.

V. Leontyev (1906-1999) tərəfindən təklif edilmiş «Xərclər-buraxılış» modeli də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Modeldə iqtisadiyyat 44 şərti bölməyə nınlır və onlar arasında olan qarşılıqlı əlaqələr xətti tənliklərlə ifadə edilir. Modelin mürəkkəb olmasına baxmayaraq, 60-cı illərdən başlayaraq BMT, Dünya Bankı, habelə ABŞ ondan geniş istifadə etməyə başladılar .

Solou modeli qərbdə ən geniş yayılmış iqtisadi artım modellərindən biridir. Bu model qənaətin, əhalinin və texnoloji tərəqqinin artımının zamana görə istehsalın həcmnin artımına necə təsir etdiyini göstərir. Modelin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada istehsal funksiyası və istehlak funksiyası birləşdirilmişdir. Solou modelində kapital yığımının iqtisadi artımı, bununla da əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsini necə təmin etdiyi göstərilir. Solou modeli artımın Keyns tipli modellərinin məhdudiyyətlərini (nöqsanlarını) aradan qaldırdı və makroiqtisadi proseslərin xüsusiyyətlərini daha dəqiq təsvir etdi. R. Solou göstərdi ki, Keyns tipli modellərdəki dinamik tarazlığın stabil olmamasının səbəbi bu modellərdə istehsal faktorlarının bir-birini qarşılıqlı əvəz edə bilməməsidir. Keyns tipli artım modellərindən (məsələn, Domar-Harrod modelindən) fərqli olaraq, Solou öz modelində istehsal funksiyası kimi Leontiyev funksiyasından deyil, Kobb-Duqlas funksiyasından istifadə etmişdir ki, burada da istehsal faktorları-kapital və əmək qarşılıqlı əvəz olunandır.

Keynsin ənənəvi modeli məcmu tələb ilə məcmu təklif ayrılardan ibarət olub, İnflyasiya iqtisadi artım münasibətini dəqiq təsvir edir. Bu

modelə görə, qısa müddətli dövrdə məcmu təklif əyrisi yuxarıya doğru hərəkət edir, lakin şaquli vəziyyət almır. Əgər məcmu təklif əyrisi şaqulidirsə, iqtisadiyyatda tələbin dəyişməsi yalnız qiymətlərə təsir edir, əks halda məcmu tələbdəki dəyişiklik həm qiymətə, həm də məhsula təsir göstərir. Bu fakt onunla təsdiqlənir ki, bir sıra

amillər qısa müddət ərzində həm məhsul istehsalının səviyyəsinin, həm də İnflyasiya səviyyəsinin artmasına səbəb olur. Bu amillərə gözləmələr, iş qüvvəsi, digər istehsal amillərinin qiymətlərindəki dəyişiklik, maliyyə və valyuta siyasəti sahəsindəki dəyişiklik aiddir. Qısamüddətli dövrdən hipotetik uzunmüddətli dövrdəki yerdəyişmə zamanı yuxarıda göstərilən amillər və bu amillərin «dayamqlı vəziyyət»dəki «şok»u iqtisadiyyatdakı tarazlığı pozur. Bu «dayanıqlı vəziyyət»də «heç nə dəyişmir». Qısamüddətli dövrdə «dinamik tənzimləmə» nəcmu tələb və məcmu təklif əyrilərinin tənzimləmə yoluna gətirib çıxarır ki, bu da İnflyasiya ilə iqtisadi artım arasındakı ilkin müsbət əlaqəni göstərir. Lakin sonuncu hissədə (klassik hissədə) İnflyasiya ilə iqtisadi artım arasındakı müsbət əlaqə pozulur. Beləliklə, Keynes və onun ardıcılıarı belə hesab edirlər ki, zəif İnflyasiya iqtisadi artımı stimullaşdırır. Qiymətlərin ləng, daimi artımı firmalara əlavə mənfəət əldə etməyə imkan verir, onlar investisiya qoymaqda və istehsalın genişləndirilməsində maraqlı olurlar. Bu proses resursların tam məşğulluğu təmin olunanadək davam edir.

Monetarçılar pul-kredit münasibətlərinin İnflyasiyadakı kəskin rolunu təkrarən qeyd edirlər. Onlar İnflyasiya iqtisadi artım əlaqəsinə uzunmüddətli təklif nöqtəyindən yanaşaraq, problemi pulun kəmiyyət nəzəriyyəsi və pulun netrallığı nəzəriyyəsi əsasında izah edirlər. M. Fridman təklif edir ki, cəmiyyətdə İnflyasiya o vaxt yüksəlir ki, məcmu pul kütləsi məhsulun həcmindən çox olur. İnflyasiyanın kapital yığılmasına, investisiyaya, ixraca təsiri ölkənin artım normasına pis təsir göstərə bilər. Beləliklə, monetarçılar elə hesab edirlər ki, uzunmüddətli dövrdə qiymətlər pul kütləsinin artımına təsir edir, lakin iqtisadi artıma heç bir real təsir etmir. Əgər pul kütləsinin artımı iqtisadi artımdan çoxdursa, deməli «lazımlı İnflyasiya» (yəni təhlükəsiz İnflyasiya) dövrü başa çatmışdır və bundan sonrakı İnflyasiya iqtisadi artım üçün təhlükəlidir.

Neoklassiklər və artımın endogen nəzəriyyəsinin tərəfdarları isə İnflyasiyanın

iqtisadi artım üzərindəki təsirini onun investisiya və kapitala təsiri nöqtəyi-nəzərindən təhlil edirlər. Keyninin ardıcıllarından fərqli olaraq, neoklassik nəzəriyyənin nümayəndələri belə hesab edirlər ki, hətta zəif İnflyasiya belə iqtisadi irtıma mənfi təsir edir. Birincisi, qiymətlərin artımı ona gətirib çıxarır ki, əvvəlcə əmanətçilər əmanətlərin artım tempini ləngidir, sonra isə onları istehlak sferasına sönləndərək azaldırlar. İkincisi, qiymətlərin artımı investisiya prosesini ləngidir. Qiymətlərin artımı şəraitində məhsulun satışı prespektivi qeyri-müəyyən olur və hələ şəraitdə istehsalın genişləndirilməsi riskli və hətta mənasız olur.

Neokeynsçi konsepsiyaya görə, İnflyasiya səviyyəsi yalnız faktiki ÜDM-in səviyyəsindən və təbii işsizlik normasından asılıdır. Burada üç hal ola bilər: 1) Digər ÜDM-in faktiki səviyyəsi onun potensial səviyyəsini ötüb keçirsə və işsizlik səviyyəsi təbii işsizlik səviyyəsindən aşağıdırsa, onda digər şərtlər sabiq qaldıqda 1. Təchizatçıların öz qiymətlərini artırmaları fonunda İnflyasiya səviyyəsi yüksələcək. Bu hal Fillips əyrisinin staqflyasiya istiqamətinə doğru yerini dəyişməsinə səbəb olur-artan İnflyasiya səviyyəsi işsizliyin artması ilə müşahidə olunur. 2) Əgər İDM-in faktiki səviyyəsi onun potensial səviyyəsindən aşağıdırsa və işsizlik s, ^viyyəsi təbii işsizlik səviyyəsindən yuxarıdırsa, onda başqa şərtlər sabiq tıuldıqda, təchizatçıların qiymətləri endirmələri fonunda İnflyasiya səviyyəsi aşağı düşməyə başlayacaq. Bu hal zamanı Fillips əyrisi azruolunan istiqaməyə doğru yerini dəyişəcəkdir-aşağı İnflyasiya səviyyəsi ilə müşayət olunan aşağı işsizlik Səviyyəsi. 3) Əgər faktiki ÜDM potensial ÜDM-ə və faktiki işsizlik təbii işsizlik soviyyəsinə bərabərdirsə, onda nə qədər ki, şok təklif baş vermir İnflyasiya səviyyəsində dəyişiklik olmayacaq. Neokeynsçilər inanırlar ki, uzunmüddətli ılovrda Fillips əyrisi təbii işsizlik səviyyəsindən yüksələn şaquli düz xəttidir. İstər İqlisadi artım-Inflyasiya, istərsə də İnflyasiya-işsizlik prizmasından yanaşdıqda bu nəzəriyyəsinin əsas nöqsanlarından biri odur ki, potensial ÜDM və təbii işsizliyin ıbqiq müəyyənləşdirilmiş səviyyələri məlum deyil və bu səviyyələr zaman keçdikcə dəyişməyə meyillidir. Digər tərəfdən İnflyasiya qiymətlərin sabitliyinin azalması səbəbindən assimetrik yolla da hərəkət edə bilər: daha cəld artar, daha fl. sta aşağı düşər.

Artımın endogen nəzəriyyəsi iqtisadi artımı istehsal prosesi hüdudundakı vımillərin təsiri ilə izah edir. Bu nəzəriyyəyə görə, iqtisadi artım yalnız bir dəyişəndən: kapitalın məhsuldarlığından asılıdır. Qeyd edək ki, neoklassiklərin əksinə olaraq artımın endogen nəzəriyyəsinin nümayəndələri kapitalın məhsuldarlığının getdikcə artdığını qeyd edirlər. İnflyasiya kimi exogen dəyişən kapitalın məhsuldarlıq normasını azaldır və beləliklə də, kapital yığılması və nəticədə iqtisadi artım aşağı düşür.

Mərkəzi banklar iqtisadi artım İnflyasiya münasibətlərində mühüm rol oynayır. Müasir dövrdə belə bir konsensus vardır ki, İnflyasiya pul-kredit fenomenidir və güman edilir ki, pul təklifində əhəmiyyətli artım olmasa, İnflyasiya səviyyəsi yüksələ bilməz. Bu fikir belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, uzunmüddətli dövrdə qiymətlərin sabitliyini təmin etmək üçün pulun artım tempini real iqtisadi artım tempinə bərabər ölçüdə saxlamaq lazımdır. Lakin monetarçılar pul kütləsinin artım tempinin real iqtisadi artım tempini üstələməsinə normal baxırlar. Axırncı iki onillikdə monetar siyasətin nəzəriyyəsi və praktikasında əsas meyl bu siyasətin qiymət sabilliyi probleminə həsr olunmasıdır. Monetar siyasətin təyinat sabilliyinə həsr edilməsinin makroiqtisadi nəticələri özünü işsizlik real UDM kimi göstəricilərdə əks etdirir. Belə hesab edilir ki, mərkəzi bank xüsusilə qısamüddətli dövrdə real iqtisadi proseslərə təsir etmək gücünə malikdir. Mərkəzi banklar ilə taktiklər arasında belə bir razılıq vardır ki, İnflyasiya iqtisadi artım üçün zərərli deyil. Mərkəzi banklar öz fəaliyyətlərində belə bir hala şəffaf yanaşırlar ki, onlar qiymət sabilliyini yerinə yetirməlidirlər. Belə bir qənaətə gəlməyə səbəb «qiymət sabilliyi və ya aşağı İnflyasiya səviyyəsi yüksək iqtisadi artım üçün mühümdür» baxışıdır. Bildiyimiz kimi, mərkəzi banklar əsasən üç alətdən (açıq hazar əməliyyatları, uçot faizinin dəyişdirilməsi, ehtiyat normasının dəyişdirilməsi) məqsədəuyğun şəkildə istifadə edərək ölkədəki İnflyasiya səviyyəsini tənzimləyə və beləliklə də iqtisadi artım üçün müsbət şərait yarada bilər.

Robert Mundel 1963-cü ildə apardığı tədqiqatda ilk olaraq İnflyasiyanı ilə iqtisadi artımı əlaqələndirən mexanizmi formalaşdırmışdır. R. Mundelə görə, arzuolunan qədər sərvət yığmaq üçün insanlar daha çox qənaət edir və beləliklə də, real faiz

stavkasmı aşağı salırlar. Böyük qənaətlər böyük kapital yığımı, bu da öz növbəsində sürətli iqtisadi artım deməkdir. R. Mundelin modelinə görə, İnflyasiyanın, yaxud İnflyasiya gözləməsinin artması insanların sərvətini dərhal azaldır və beləliklə də iqtisadi artım aşağı düşür. Fillips əyrisi üzrə müsbət asılılıq şəklində izah edilən iqtisadi artım və İnflyasiyaarasındakı əlaqənin heç də izah edilən qədər sadə olmadığı J. Baileyin klassik məqalələrində (1956-cı il) göstərilmişdir. J. Bailey öz tədqiqatlarında açıq şəkildə maliyyələşdirilməni, yəni İnflyasiya vergisi yolu ilə sərvət yaratmaq məsələsini tədqiq etmişdir. Belə yanaşmanın böyük önəm kəsb etməsi həm nəzəri modelləşmələrdə, həm də I Dünya Müharibəsindən sonra hiperinflasiya yaşayan ölkələrdə aparılan empirik tədqiqatlarda sübuta yetirildi. J. Baileyin son dərəcə əhəmiyyətli olan bu tədqiqatlarında əldə edilən tutarlı nəticələrə baxmayaraq, sonrakı dövrlərdə də İnflyasiya-iqtisadi artım əlaqəsi mübahisəli bir mövzu olaraq qalmışdır. Endogen artımın pul-kredit mübadiləsi çərçivəsində qurulmuş modellərdən (Robert Lukas (1980), R. Lukas və Stokey (1987), Bennett McCallum və Marvin Goodfriend (1987)) belə qənaətə gəlmək olur ki, İnflyasiya səviyyəsi bütün növ kapitalların məhsuldarlığını və iqtisadi artımı azaldır. Fillips əyrilərində öz yerini tapmış İnflyasiya ilə iqtisadi artım arasındakı müsbət əlaqə 1973-cü ildə R. Lukas tərəfindən aparılan və iqtisadi tədqiqatlar tarixində mühüm əhəmiyyət kəsb edən məqalədə yenidən kəskin tənqid edilmişdir. R. Lukas «ada modeli» kimi tanınmış Island modelində göstərmişdir ki, İnflyasiya ilə iqtisadi artım arasındakı müsbət əlaqə yalnız qiymətlərin səviyyəsi sabit olan, kəskin dəyişməyən və stimullaşdırıcı tələb siyasəti aparılan iqtisadiyyatlarda müşahidə edilə bilər. Bununla yanaşı, R. Lukas qeyd etmişdir ki, hökumət öz iqtisadi siyasətində İnflyasiya ilə iqtisadi artım arasındakı mövcud olan müsbət əlaqədən faydalanmağı davam etdirdikcə, bu müsbət əlaqə tədricən aradan çıxaraq, mənfi əlaqəyə çevrilməyə başlayır. Belə ki, İnflyasiyanı artıraraq iqtisadi artımı yüksəltmək özünü İnflyasiyanın müəyyən limit səviyyəsinə qədər doğruldur. Bu səviyyəni aşan İnflyasiya şəraitində iqtisadi artım azalmağa başlayır. R. Lukas həmçinin göstərmişdir ki, qiymətlərin sabit səviyyəsi stimullaşdırıcı tələbyönlü siyasətin olmadığı iqtisadiyyatlarda İnflyasiya ilə iqtisadi artım arasında müsbət əlaqə mövcud

deyil. Yüksək və aşağı səviyyəli İnflyasiyanın müşahidə edildiyi ölkələr timsalında empirik tədqiqatlar aparan R. Lükas sübut etmişdir ki, İnflyasiyanın yaratdığı qeyri-sabitlik iqtisadi artıma kəskin zərbə vurur. İstər R. Lukasm tədqiqatlarında, istərsə də ondan sonra bu mövzuda aparılan tədqiqatlarda ana fikir ondan ibarət idi ki, artan qeyri- müəyyənlik şəraitində qiymət bir iqtisadi alət kimi öz müsbət təsir gücünü itirir. Alan Stoskman 1981-ci ildə apardığı tədqiqatların nəticəsində Tobin defektindən fərqli olaraq, belə bir fikir irəli sürür ki, İnflyasiyanın yüksəlməsi iqtisadi artımı azaldır. Bu aşağıdakı kimi baş verir: bəzən firmalar öz investisiya lahiyələrini səhm paketləri və qiymətli kağızları əhaliyə satıqla onlardan yığdıqları nəqd pullar əsasında maliyyələşdirirlər. Yəni nəqd pullar maliyyələşmə paketinin bir hissəsini təşkil edə bilər. Bu halda banklar öz balanslarının kompensasiyasını tələb edə bilərlər. Stockman kapital və istehlak bazarlıqları ilə əvvəlcədən məhcfudlaşdırılmış nəqd pul şəklində olan nəqd investisiyanı modelləşdirir. İnflyasiya insanların alıcılıq qabiliyyətini zəiflətdiyindən insanlar əmtəə və kapital almalarını azadırlar. Müvafiq olaraq buraxılışın səviyyəsi aşağı düşür, İnflyasiya səviyyəsi isə yüksəlir. Pul təklifini artırmaqla iqtisadi artımı yüksəltməyin mümkünlüyünü iddia edənlər baxışlar Latin Amerikası ölkələrinin təcrübəsində tamamilə iflasa uğradı. Bu ölkələrin təcrübəsi bir daha göstərdi ki, iqtisadi artımın yüksəldilməsi üçün makroiqtisadi sabitliyin mövcudluğu olduqca zəruridir. Eyni zamanda bu ölkələrin timsalında sadə statistik təhlillər ilə sübut olundu ki, pul təklifini artırmaqla iqtisadi artımı yüksəltmək həmişə özünü doğrultmur. Büdcə tarazlığının saxlanılması və İnflyasiyanın məqbul səviyyəyə qədər (15-30%) endirilməsi Meksika və Çilidə iqtisadi artıma müsbət təsir etmişdir. 1980-ci illərin ikinci yarısı və 1990-cı illərin birinci yarısı Braziliyada iqtisadi artım problemləri yüksək İnflyasiya səviyyəsi və makroiqtisadi qeyri-sabitlik ilə əlaqədar olmuşdur. R. Berqoeinq 2014-ci ildə Meksika və Çili ölkələrinin 1983-1987-ci illər üzrə statistik verilənlərinin təhlili ilə ikidəbir nəticəyə gəlmişdir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi artım məsələsinə monetarçı yanaşma müsbət effekt vermir. Belə ki, pul təklifi və İnflyasiya səviyyəsinə görə, Çilini geridə qoyan Meksika iqtisadi artım səviyyəsinə görə ondan ciddi şəkildə geridə qalır İnflyasiya və iqtisadi artım arasında

müxtəlif dövrlərdə müxtəlif tədqiqatlar aparılmışdır. İnflyasiya-iqtisadi artımmünasibətlərində əsas diqqət çəkən məsələlərdən biri də uzunmüddətli və qısamüddətli dövrlərdə bu əlaqənin necəliyidir. Mövcud nəzəriyyələrə (Keyns və monetarçı) görə, qısamüddətli dövrdə bu əlaqə tərs və ya düz xarakterilidirsə, uzunmüddətli dövrdə bu göstəricilər arasında statistik əhəmiyyətli bir əlaqə yoxdur. Bu nöqteyi-nəzərdən Braziliyanın 1980-1995-ci illəri əhatə edən verilənləri əsasında Rikardo Faria və Qalrao Kamerionun yüksək İnflyasiya səviyyəsinin uzun və qısamüddətdə iqtisadi artıma necə təsir etməsini müəyyənləşdirmək iqtisadiyyatında 2014-ci ildə aparılan nəsəhdirmələr mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqat əsasən VAR ekonometrik üsulu ilə aparılmış və belə bir qənaətə gəlinmişdir ki, İnflyasiyanın iqtisadi artıma qısa müddətli dövrdə təsiri mənəfidir, uzunmüddətli dövrdə isə təsiri yoxdur.

Beləliklə, İnflyasiya-iqtisadi artım əlaqələrinin yuxarıda nəzərdən keçirilən tədqiqatların ümumiləşmiş nəticələrini aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

1) iqtisadi artım-Inflyasiya əlaqələrinin ümumi mənzərəsi belədir: aşağı səviyyəli İnflyasiya iqtisadi artım üçün zərərli deyil və çox vaxt ona stimuly verir, bu hal müəyyən bir həddə qədər davam edir, həmin həddi keçən İnflyasiya iqtisadi artıma mənfi təsir edir;

2) əvvəllər Fillips əyrisinə istinadən belə bir görüş hakim idi ki, İnflyasiya ilə iqtisadi artım müsbət əlaqədədir. Əslində isə bu fikri deməyə əsas verən o dövrün iqtisadi şərait idi;

3) müasir dövrdə aparılan çoxlu sayda tədqiqatlar deməyə əsas verir ki, İnflyasiya ilə iqtisadi artım əsasən tərs və qeyri-xətti asılılıqdadır. Ola bilsin ki, bu hal müasirdövrün iqtisadi xüsusiyyətlərindən və şəraitindən qaynaqlanır;

4) fərqli İnflyasiya səviyyələrində və fərqli iqtisadi şəraitlərdə İnflyasiya-iqtisadi artım əlaqələri də fərqli məcrada olur;

6) İnflyasiyanı azaltmaq yolu ilə əldə edilən iqtisadi artım payı İnflyasiya səviyyəsi azaldıqca böyüyür;

7) iqtisadi artım və inflasiya əlaqələri qısamüddətli dövrdə əsasən əks asılılıq xarakterlidir və uzunmüddətli dövrdə statistik əhəmiyyətli əlaqə mövcud deyil.

. 1.3. İnflyasiyanın sosial - iqtisadi nəticələri və qiymətləndirmə meyarları

Ölkə iqtisadiyyatımızın bazar iqtisadiyyatına keçməsi pulun əhəmiyyətini artırdı. Başqa ölkələrin təcrübəsi göstərdiyi kimi bazar iqtisadiyyatına keçid qiymətlərin sürətlə qalxması, İnflyasiya faktorlarının, fəaliyyətinin güclənməsi ilə səciyyələnir. Bazar iqtisadiyyatına keçidin özünün İnflyasiyanın dərinləşməsinin səbəbi olması, yoxsa bu şəraitdə əvvəllər yığılıb qalan İnflyasiyanın potensialı real təzəhür forması olması olub-olmadığını düzgün qiymətləndirmək çox vacibdir. Aydındır ki, bazar münasibətləri şəraitində süni olaraq İnflyasiyanı azaltmaq çətinləşir. Bazara keçid zamanı düşünülməmiş hər-hansı bir addım mövcud vəziyyəti daha da çətinləşdirir, İnflyasiyanı gücləndirir. Bir çox ölkənin təcrübəsi göstərir ki, uzunmüddətli mərkəzləşdirilmiş planlı fəaliyyət bir qayda olaraq material və pul axınlarının balansını pozur. Respublikamızda İnflyasiyanın səbəb və mahiyyətini başa düşmək üçün gəlin bir az tarixə nəzər salaq. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının milli valyutası manatdır. 1991-ci ildən manatın xaricdə buraxılışı başladı.

Manatın dövriyyəyə buraxılması 1992-ci ilin payızında baş verdi. Həmin vaxtı ictimaiyyət bunu imperiyadan ayrılmanın daha bir əlaməti və iqtisadi nailiyyət kimi qəbul etdi.

Axınının iki səbəbi vardı. Birincisi ondan ibarət idi ki, sovet rubulu sürətlə qiymətdən düşürdü, camaat belə düşünürdü ki, əgər Azərbaycan kifayət qədər güclü iqtisadi potensialla öz puluna keçsə o İnflyasiyadan azad olacaq. İkinci səbəb isə ondan ibarət idi ki, keçmiş SSSR-də hələ rubl işlədilirdi və nağd pul çatışmırdı. Hər dəfə Rusiyadan nağd pul gətirdikdə rüşvət vermək lazım gəlirdi, xalq vaxtında və tam maaş, təqaüd və s. ala bilmirdi. Ölkədə ciddi sosial ağırlıq artırdı. Manat ilk mövsümdə istifadə olunan rusiya rubulu ilə paralel olaraq rubula qarşı öz qiymətini saxlaması üçün tədaviylə hissə-hissə buraxılırdı. (o vaxt hələ manat digər bərk valyutaya görə təyin olunmamışdı deyə, rubulla götürürük). Düzgün olaraq həmin vaxtı rəhbərlik elan etdiki, özəlləşdirmə manatla olacaq və onun hörmətini bir azda artırdı. Lakin Azərbaycan keçmiş sovet ölkələrindən aldığı mallara rubulla ödəməli olurdu və bununla belə bu ölkələrdə ən əsasında Rusiyada qiymətlər liberallaşmış və böyük sürətlə qalxmaqda idi. Bu hadisələrin qaçılmaz olduğu əvvəlcədən məlum idi.

Artıq 1993-cü ilin yaz fəslində manat həm əmtəəyə, həm də rubula qarşı qiymətdən düşməyə başladı.

İlin ortalarındakı siyasi toqquşmalar - az qala vətəndaş müharibəsinə gətirən, iqtisadiyyata və pulun möhkəmliyinə dağıdıcı zərbə vurdu. Bir neçə ay çəkən siyasi çəkişmələr vaxtı iqtisadi və antiinflasiya siyasəti arxa plana çəkildi.

1993-cü ildən 1994-ə kimi manat qiymətdən düşməyə davam edirdi. Əlavə pulların dövriyyədən çıxarılması əsasən spirt və import vasitəsilə həyata keçirilirdi. Neft hasilatının aşağı düşməsi nəticəsində dərhal valyuta idxalı azaldı və uyğun olaraq import da azaldı.

Dövlət büdcəsinə ərzaq məhsullarının satışından gələn gəlirlər azaldı. Bütün faktorlar və pul kütləsinin direktiv tənzimlənməsi ilə birlikdə nəticə etibarilə 1993-1994-cü illərdə hiper İnflyasiya səviyyəsinə çatmaq üzrə idik.

Dövlət İnflyasiyanın qarşısını ala bilmədi. O, istehsalın aşağı düşməsindən qidalanaraq böyüməyə başladı, büdcə emisiyalarının böyüməsi, kommersiya banklarının həddən artıq qarşısı alınmaz kreditlər (kredit İnflyasiyası), ölkənin pul vahidinin və bank sisteminin sıradan çıxması və almalı olduğumuzu aldıq - hiper İnflyasiya istehsalın aşağı olduğu şəraitdə camaatın yığınının müəssisələrin dövriyyə vəsaitlərinin heç olmasa, bank kapitallarının qiymətdən düşməsi pulun məzənnəsinin düşməsi, müəssisələrdə, banklarda hətta ölkənin özündə nə investisiya siyasətinin nədə ki, investisiyanın olmaması, qiymətli kağızlar bazarının perspektivsizliyi, yerli valyutanın dollar tərəfindən sıxışdırılıb aradan çıxardılması, əmtəə-pul münasibətlərindən natural münasibətə keçmək təhlükəsi - bunları hiper İnflyasiya özündə daşıyır.

İqtisadi tarixdə Azərbaycanın istəyindən asılı olmayaraq 1994-cü il hiper İnflyasiya ili kimi yadda qalacaq. Əgər işdən evə qayıdarkən bu günkü, meyvə alımını təxirə salırsa, sabahkı gün o praktiki olaraq hər bir şeyi yeni yüksək qiymətlərlə ödəyir.

Yalnız bir il ərzində istehlak mallarının qiyməti təqribən 20 dəfə artmışdır. Hələ ilin axırlarına yaxın qiymətlər ay ərzində az qala iki dəfə artmışdı. Mənə elə gəlir ki, Azərbaycan üçün bu cür yüksək İnflyasiyanın nə dərəcədə dağıdıcı olduğunu şərh

etməyə ehtiyac yoxdur.

İqtisadi tarixdə Azərbaycanın istəyindən asılı olmayaraq 1994-cü il hiper İnflyasiya ili kimi yadda qalacaq. Əgər işdən evə qayıdarkən bu günkü, meyvə alımını təxirə salırsa, sabahkı gün o praktiki olaraq hər bir şeyi yeni yüksək qiymətlərlə ödəyir.

2014 - cı il yanvar ayı	Məhsul və xidmətlərin infilyasiyada payı %-lə
Ərzaq məhsulları	70.3
Qeyri ərzaq malları	29.7
Xidmətlər	0
Fevral	Məhsul və xidmətlərin infilyasiyada payı %-lə
Ərzaq məhsulları	82.8
Qeyri ərzaq malları	17
Xidmətlər	0.2
Mart	Məhsul və xidmətlərin infilyasiyada payı %-lə
Ərzaq məhsulları	77.4
Qeyri ərzaq malları	17.9

Milli Bankın verdiyi məlumatlara əsasən sonrakı dövrlərdə infilyasiya getdikcə azaldıldı. Təqribən birrəqəmli səviyyəyə gətirildi. Aşağıdakı cədvəldə istehlak səbətinə daxil olan məhsulların infilyasiyadakı payını müəyyənləşdirəcəyik.

Tələb İnflyasiyasını çox zaman az əmtəə təklifinə qarşı çoxlu pul kimi müəyyənləşdirirlər, yəni, məcmu tələbin artması ilə əlaqədar olaraq qiymətlərin davamlı yüksəlməsi baş verir. Qiymətlərin qalxması real pul təklifinin azalmasına gətirib çıxarır. Bu isə öz növbəsində insanları faiz gətirən aktivləri likvidləşdirməyə

məcbur edir. Nəticədə faiz dərəcələri yüksəlir, faiz dərəcələrinin yüksəlməsi investisiya aktivliyini azaldır. İnvestisiya fəallığının azalması qiymətlərin artımı kəsilənə qədər davam edir. Əgər iqtisadiyyat iqtisadi artımın aşağı, hətta sıfır templəri ilə xarakterizə edilərsə, bu zaman ümumi həyat səviyyəsinin yüksəlməsi baş verməyəcəkdir. Belə ki, qiymətlərin səviyyəsinin qalxması nominal şəxsi gəlirlərin də ən azı bu səviyyədə artırılmasını tələb edəcəkdir. İnflyasiyanın səbəb olduğu gəlirlərin yenidən bölgüsü bir neçə istiqamətdə həyata keçirilir. İlk növbədə stabil aylıq gəlirlərə malik olan insanların itkiyə məruz qalırlar. Belə ki, İnflyasiya şəraitində daimi nominal gəlirlərin saxlanıldığı şəraitdə real gəlirlər azalır. Indeksasiya edilmiş gəlirlər alan insanlar İnflyasiyadan öz gəlirlərinin ölkədə qiymətlərin ümumi artımına uyğunluğu dərəcəsində müdafiə olunmuş olurlar. İnflyasiya qiymətlərin ümumi artımından daha sürətlə artan əmtəələrin istehsalı və satışı ilə məşğul olanların real gəlirlərinin artmasına səbəb olur. Adətən, İnflyasiyadan daha çox daşınmaz əmlak, zinət əşyaları mülkiyyətçiləri müdafiə olunmuş olurlar. Bir qayda olaraq bu sərvətlərin qiymətlərinin artımı İnflyasiya tempindən geri qalmır, hətta onu qabaqlayır. İnflyasiya vergiyə cəlb etmənin progressiv sistemi üzrə şəxsi gəlirləri də azalda bilər. Təcrübə göstərir ki, qeydə alınmış faiz dərəcəsi üzrə İnflyasiyadan kreditorlar itirir, borcalanlar isə qazanırlar. Eyni zamanda ölkənin tədiyyə balansının pisləşməsinə və bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin yaranmasına səbəb olur. Əgər ölkə kifayət qədər yüksək İnflyasiya səviyyəsi ilə üzləşmişsə, onun ixracının rəqabətqabiliyyətliliyi də pisləşir, eyni zamanda, idxal edilmiş malların qiymətləri Milli məhsullardan ucuz olur. Nəticədə isə ixrac azalır, idxal isə artır. Daha stabil xarici valyutalara tələb yüksəlir, kapitalın xaricə axını sürtlənir.

İnflyasiya ilə mübarizə apararaq üçün əlavə resurslar cəlb etmək lazımdır. Müəssisə və təşkilatlar İnflyasiya ilə əlaqədar meydana çıxmış qeyri-müəyyənlik amillərinin meydana çıxardığı özünəməxsus problemlərin həll edilməsi üçün əlavə mütəxəssislərin cəlb edilməsi məcburiyyətində qalırlar. İnflyasiyanın yüksəlməsi ilə bu problemlər daha da kəskinləşir. Hiper İnflyasiya baş verdikdə isə bazar sistemi əsaslı təhlükə qarşısında qalır. Müəssisə və təşkilatlar öz xərclərini ödəmək məqsədilə

ardıcıl olaraq öz məhsulların qiymətlərini artırmaq məcburiyyətində olurlar. Vətəndaşların əmanətlərə marağı olmur, bu isə normal investisiyalaşdırma prosesinə mənfi təsir göstərir.

Təcrübə göstərir ki, ümumi İnflyasiya təzyiqini təkcə monetar metodlar vasitəsilə uzun müddət nəzarətdə saxlamaq da qeyri-mümkündür. İnflyasiyaya nəzarət etmək üçün birinci növbədə əhəmiyyətli büdcə artıqlığı yaratmaq lazımdır.

Hökumət səmərəsiz xərcləri, xüsusən də idarəetmə xərclərini mümkün qədər azaltmalıdır. Güclü İnflyasiya təzyiqi şəraitində vergilərin azaldılması məqsədəmüvafiq deyildir. İstehlak kreditlərini məhdudlaşdırmaq, əmanət istiqrazlarının satışı tədbirlərini gücləndirmək lazımdır. İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində qiymət nəzarətindən və rasionallaşdırmadan məhdud şəkildə istifadə edilməsi məqsədəmüvafiqdir. İnflyasiya üzərində nəzarətdə əsas vasitələrdən biri də hökumət gəlirlərinin onun xərclərini üstələməsidir. Hökumətin cəmiyyətdən əldə etdiyi pulun miqdarı onun cəmiyyət üçün xərclədiyini üstələməsi fərdi xərclərin azalmasına səbəb olur.

Adətən, əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin real gəlirlərinin demək olar ki, əsas hissəsi zəruri tələbat mallarının alınmasına və kommunal xərclərinin ödənilməsinə sərf edilir. Bu məhsulların qiymətləri isə müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəblərdən arta bilər. Belə şəraitdə hökumətin aztəminatlı təbəqələrinə maliyyə yardımının göstərilməsi üzrə həyata keçirdiyi sosial tədbirlər, sözsüz ki, vacibdir, lakin onlar mövcud problemi birdəfəlik həll etmək iqtidarında deyildirlər. Bir qayda olaraq, İnflyasiyadan bütün ölkə vətəndaşları əziyyət çəkirlər. Uzun və orta müddətli kreditləri aşağı faizlərlə verən kreditorların da belə şəraitdə risk ehtimalı xeyli artır.

Beləliklə, 1995-ci ildən Neft sektorunun artım tempi 20-ci əsrin əvvəllərində güclənərək Azərbaycan iqtisadiyyatının da yeni səhifələr açmış oldu.

2014-cü ildə Azərbaycanın iqtisadi həyatında əlamətdar hadisə baş verdi. Ulu öndərimiz H. Əliyevin dahiyənə ideyası reallaşmış, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin tikintisi başa çatmış və rəsmi açılışı olmuşdur. Bununlada Azərbaycan iqtisadiyyatı yeni mərhələyə inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Neftdən əldə olunan gəlir qeyri-neft sektorunun, kənd təsərrüfatının, təhsilin digər sahələrin

inkişafına yönəldildi.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsi (tədiyyə balansı) son 6 il ərzində gözə çarpacaq dərəcədə dəyişilmiş oldu:

- İxrac üzrə 2014-ci ilə müqayisədə 7. 64 mlrd ABŞ dollarında 34. 4 mlrd ABŞ dollarına;
- İdxal üzrə isə 4. 34 mlrd ABŞ dollarında 10. 1 mlrd ABŞ dollana çatmış oldu;
- Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsində GUAM dövlətlərinin payı (2014-2015 yanvar-sentyabr ayları, milyon ABŞ dolları).

Bu da öz növbəsində ölkə iqtisadiyyatında xarici borclanma ilə cəlb olunmuş vəsaitlər artma tempinin azalması ilə müşahidə olunur. Lakin 2011-2015 ci illər ərzində cərəyan etmiş olan iqtisadi böhran nəticəsində Dövlət xarici borcunun ÜDM-a faiz nisbəti 7. 9 %-dən 8. 1 %-ə qədər artmışdır. Xarici ölkələrə nəzər salsaq görərik ki, Yunanıstan kimi iqtisadiyyatı güclü olan ölkəyə xarici dövlət borcunun 300 mlrd ABŞ dollara ötür. Yunanıstanın dövlət borcu Avropanın bütün vergi ödəyiciləri üçün ağır yükə çevrilib. Hesablamalara görə, hər bir avropalı dolay yolla Afinaya 535 avro kömək edir. Bu böhran nəinki Yunanıstanı, İtaliya, İspaniya və Portuqaliyanıda əhatə etmiş oldu.

Azərbaycan Respublikasının 1 iyul 2011-ci il tarixinə dövlət xarici borcunun həcmi (milyon ABŞ dolları ekvivalentində) 4 512. 6 təşkil edir. Dövlət xarici borcunun ÜDM-a faiz nisbəti 8. 1 %-dir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 14 aprel tarixli 80 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrası ölkə iqtisadiyyatın da mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsində, yeni müəssisələrin və yeni iş yerlərinin yaranmasında, infrastruktur və kommunal xidmətlərin səviyyəsinin daha da yüksəldilməsində, yoxsulluq həddinin aşağı düşməsində və əhəlinin rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasında müstəsna rol oynamaqdadır.

FƏSİL II. AZƏRBAYCANDA İNFLYASIYA SƏVİYYƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2. 1. Azərbaycanın İnflyasiyanın yaranma problemləri və onun qiymətləndirilməsi

Bütün bazarlarda olduğu kimi, səhm bazarında da qiymət tələb və təklifə bağlı olaraq formalaşır. Ancaq, səhm bazarında müəyyən bir qiymətin formalaşmasını saxlayan təklif və tələb hesab xarici amillərinə də təsir etməkdədir. Amillər psixoloji ya da spekulativ ola bilər. Məsələn, bir səhm, şirkətin KİV-lərin etdiyi reklamlar nəticəsində gerçək üstündə bir yüksək qiymətə satılma ehtimalı vardır və təcrübə zəif, bunu isbat edir. Şirkət haqqında çıxarılan bir şeyə və ya KİV - də yanlış bir məlumat şirkət səhmlərinin qiymətinin enməsinə təsir edə bilər.

Bazarın ümumi iqtisadi vəziyyəti bütün investisiya qərarlarına təsir edən bir amildir. İqtisadi durğunluq, pul və kredit darlığı və ya əksinə ümumi bir investisiya xammalında və işçi maaşlarında davamlı artımlar səhmlərin dəyərini mənfi yöndən təsir edir. Buna qarşılıq, sabit iqtisadi konyunktura səhmlərə qoyulacaq investisiya üçün əlverişli bir mühit yaradır. Qızıl, valyuta, pul bazarlarındakı canlılıq və durğunluq da, bu bazarların aksiyaya bazarlarına alternativ bazarlar təşkil etməsi dolayısı ilə aksiyaya bazarına təsir edir.

Makroiqtisadi konyunktura qədər, şirkətlərin fəaliyyət göstərdiyi iqtisadi sektorun konyunktura (business cycle) qarşı həssaslığı da önəmlidir.

Məsələn, Azərbaycanda iqtisadi durğunluğa ən təsir olunan sahələr - inşaat, neft, əyləncə sektoru olduğu halda, Qərbi Ölkələrində isə avtomobil sektorudur. Bu industriya qərbi ölkələrində iqtisadi konyunkturanın ən həssas göstəricisidir.

Fundamental təhlil, səhmlərin müəyyən bazar şərtlərinə görə gerçəyə ən yaxın dəyərinin tapılmasına yönəlik bir araşdırma metodudur. Bu metodla, səhmlərlə əlaqədar hər növ bilik və məlumat toplanaraq şərh edilir və gələcəyə yönəlik təxminlər aparılır.

Səhmlərin dəyərini müəyyən edən ümumi iqtisadi amillər, sektorun problemləri, rəqabət şərtləri, şirkətlərin maliyyə strukturu, məhsuldarlıq, mənfəət,

bölgü kanalları, ixracat imkanları, menecment keyfiyyəti kimi təməl göstəricilər təhlil edilir.

Təməl analiz makro və mikro olmaq üzrə iki səviyyədə aparılır. İnvestor, səhm alımına investisiya qoyarkən, iqtisadiyyatın bu gün və gələcəkdə proqnozunu hazırlamaq məqsədlə iqtisadiyyatın makroiqtisadi vəziyyətini və iqtisadiyyatdakı təlalğanmaları izləmək məcburiyyətindədir. İqtisadi inkişaf ya da geriləmə şirkətlərin investisiya, maliyyələşmə, qiymət borc siyasətinə təsir edir.

Fundamental təhlilin köməyi ilə gəlirlər barəsində proqnoz vermək olur ki, bu da nəticə etibarı ilə aksiyanın gələcək qiymətinə də təsir edə bilər. İnvestorlar makroiqtisadi vəziyyəti təhlil edərkən aşağıdakı göstəricilərdən istifadə etməkdədir: Qlobal rəqabət qabiliyyətlik indeksidir; ÜDM, istehsal və xidmət; omək bazarı, gəlirlik və məşğulluq; tədiyyə balansı; Pul və valyuta siyasəti; maliyyə siyasəti, büdcə və vergi siyasəti; İnflyasiya səviyyəsi və fond bazarının vəziyyəti.

ÜDM, istehsal və xidmət. İstehsal və xidmətin ümumi göstəricisi ÜDM - n in əsas tərkib hissəsi hesab edilir. Onun dinamikası ümumi iqtisadi təmayül tendensiyasının və biznes silsiləsinin mərhələsini göstərir. ÜDM-nin artımı ümumilikdə ölkədəki investisiya mühitinin yaxşılaşdığını xarakterizə edir və xarici ssrəmənin cəlb olunmasında stimül olur.

Son illər Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında inkişaf tendensiyası müşahidə olunmaqdadır. Bunun əsas səbəbi 2015-cu ildə ölkədə iqtisadi aktivlik məcmu tələbin tədricən genişlənməsi şəraitində yüksəlmişdir. İxrac mühitinin iisbətən yaxşılaşması və xarici maliyyələşmə mənbələrinin bərpası daxili iqtisadi ttrtımına müsbət təsir göstərmişdir. İnvestorlar üçün iqtisadi artım müxtəlif sahələrin ttrksiyalarına vəsait yatırılmasında bir siqnaldır. Belə ki, 2014-cu ildə dünya üzrə ümumi daxili məhsul 0, 6 faiz, MDB ölkələrində 7 faiz azaldığı halda, Azərbaycanda bu göstərici 2014-cu ildə 9, 3 faiz artmış, 2015-cu ildə isə 6 faizə qədər yüksəlmişdir.

2015-cu ildə ÜDM real ifadədə 5% artmış və nominal olaraq 41. 6 mlrd manata çatmışdır. Həm real artım tempi, həm də ÜDM deflyatoru (11. 3%) nominal (JDM-ə artırıcı təsir göstərmişdir. Real iqtisadi artım neft-qaz sektorunda 1. 8%, qeyri-neft

sektorunda isə 7. 9% təşkil etmişdir. Yaradılan əlavə dəyərin 65%-i məhsul istehsalı sahələrinin, 35%-i isə xidmət sahələrinin payına düşür. Ümumi tıxılı məhsulun əhalinin hər nəfərinə düşən həcmi 3, 7 faiz artaraq 4653, 3 manat loşkil və ya 5797 ABŞ dolları etmişdir.

Qlobal böhran əsasən təsadüf etdiyi 2014 - 2011-ci illərdə orta iqtisadi artım 5% olmuşdur. 2011-ci ilin ötən 11 ayda isə qeyri-neft sektoru 9. 5%

artmışdır. O cümlədən qeyri-neft sənayesində 11. 7%, ticarətdə 9. 9% və xidmətdə f 22. 2% artım olmuşdur. Sənaye, xidmət, ticarətdə məşğulluq gözləntiləri indeksi ötən illə müqayisədə yaxşılaşmışdır. 2014 ilin 11 ayda əhalinin nominal pul; gəlirlərinin 19. 2%, ev təsərrüfatlarına bank kreditlərinin isə 21. 7%) artımı daxili tələbin artmasına müsbət təsir etmişdir. Nəticədə uzunmüddətli istifadə əşyalarının istehlakı artmışdır. İnvestisiya tələbi də genişlənmiş, ötən 11 ayda investisiya qoyuluşları 28. 3%, o cümlədən qeyri-neft sektorunda 39% artmışdır.

Strateji valyuta ehtiyatlarının - “təhlükəsizlik yastığı”nın böyüməkdə davam etməsi ölkənin iqtisadi dayanıqlılığını yüksəldir. 2011-ci ildə ölkənin xarici mövqeyində yaxşılaşma davam etmişdir. Cari ildə tədiyyə balansına ixrac qiymətlərinin yüksəlməsi, xarici maliyyə axımlarının artması müsbət təsir etmişdir. 2011-ci ilin 9 ayda ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə əmtəə ixracı 34% artaraq 26. 8 mlrd. \$-a, xidmət ixracı isə 26. 4% artaraq 1. 9 mlrd. \$- a çatmışdır. Nəticədə cari əməliyyatlar hesabının profisiti ötən ilin eyni dövrünə nəzərən 20.4% yüksələrək 14. 4 mlrd. \$ təşkil etmişdir. Bu da kapital hesabının kəsirini örtərək ehtiyat aktivlərini 10. 4 mlrd. \$ artırmışdır. Strateji valyuta ehtiyatları 1 dekabr 2011-ci il tarixinə 42 mlrd. \$-a çatmış və ÜDM-in 65%-ni ötmüşdür.

Strateji valyuta ehtiyatları 3 illik əmtəə və xidmət idxalının maliyyələşməsinə kifayət edir və xarici dövlət borcunu təxminən 10 dəfə üstələyir. Mərkəzi Bankın valyuta ehtiyatları isə cari ildə 60%-dən çox artaraq 10. 5 mlrd. \$ - ötmüşdür.

Həmçinin iqtisadi böhranla əlaqədar olaraq dünyada məcmu tələbin həcmi azaldığı bir vaxtda Azərbaycanda analoji göstərici artmaqda davam etmişdir. 2015-cu ildə əhalinin nominal pul gəlirləri 13. 3% artaraq adambaşmamanata çatmış və ya

ayda orta hesabla 238 manat təşkil etmişdir. Əhalinin gəlirləri real ifadədə 7.6% artmış və məcmu gəlirlərin 70%-i son istehlaka yönəldilərək mal və xidmətlərin alınmasına sərf edilmişdir. Əhalinin son istehlak xərcləri ötən illə müqayisədə nominal ifadədə 21% artaraq 18 mlrd. manat və ya 1 U)M-in 43% nə bərabər olmuşdur.

Belə ki, 2014-cu ildə ölkədə son istehlak xərcləri 2013-ci ilə nisbətən 15,2 faiz artaraq 17,4 milyard manata bərabər olmuş, 2015-cu ildə də bu rəqəm 20541 milyard manata çatmışdır.

2015-cu ildə əsasən daxili maliyyələşmə mənbələri hesabına iqtisadiyyatın kapitalizasiyası davam etmişdir. 2015-cu ildə bütün mənbələrdən iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu 2014 - ci illə müqayisədə 21.2% artaraq 9.7 mlrd. manat (cəşkil etmişdir ki, bu da ÜDM-in 23%-ə bərabərdir. O cümlədən daxili investisiyalar 20%, xarici investisiyalar isə 41% artmışdır.

Əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların 69,7%-i qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür. Ümumilikdə, qeyri-neft sektoruna investisiya qoyuluşları ötən ilki səviyyəni 15% üstələmişdir. Qeyri-neft sektorunun sahələri arasında xüsusilə tikinti, maşın və avadanlıq istehsalı, kimya və kənd təsərrüfatı sahələrinə investisiyalar yüksək tempə artmışdır.

Investisiyaların 50.8%-i müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri, 6.4%-i bank kreditləri, 32.8%-i büdcə vəsaitləri, 5.8%-i büdcədən kənar fondların vəsaitləri, 4.2%-i isə əhalinin şəxsi vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilmişdir. İnvestisiya təəqsədlərinə yönəldilən bank kreditlərinin məbləği ötən illə müqayisədə 44% örtmüşdür.

Ölkəmizdə investisiya sahəsində həyata keçirilən tədbirlər isə bu bölmədə sarmayə cəlb edilişinin yüksəldilməsinə impuls verib. Azərbaycanda iqtisadi ləallıq artmaqda davam edib və bu amil sərmayə proqramlarının davamlılığını ismin edib. Ümumiyyətlə, 1994 cü ildən 2010-cu ilə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına 54,4 milyard manat məbləğində xarici investisiya cəlb edilmişdir. Onu da qeyd edək ki, sərmayələrin təxminən 70 faizi iqtisadiyyata birbaşa investisiya şəklində yönəldilmişdir[24].

Əmək bazarı, gəlirlilik və məşğulluq. Əmək bazarının təhlil edilməsi real Kektorda fəaliyyət göstərən investor üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə ən aktual mövzular aşağıdakılardır: sahə nöqteyi-nəzərindən əmək haqqının səviyyəsi; adambaşma düşən gəlirlilik səviyyəsi; əhəlinin pul gəlirlərinin istifadə olunduğu sahələr; işsizliyin səviyyəsi və dinamikası.

Azərbaycanda iqtisadi artım tempinin yüksək olması məşğulluq səviyyəsinin də yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Son 7 il ərzində Azərbaycanda əməkhaqqı və pensiyalar orta hesabla 5 dəfə artıb. Hazırda ölkəmizdə orta pensiya məbləği 150 dollar təşkil edir ki, bu da respublikamızın həmin göstərici üzrə MDB ölkələrinin əksəriyyətini üstələdiyini təsdiqləyir. Məsələn, pensiyaların orta aylıq həcmi Ermənistanda 21, 6 dollar, Belarusda 82, 1 dollar, Qırğızistanda 17, 1 dollar, Moldovada 48, 5 dollar, Rusiyada 98 dollar, Tacikistanda 18, 3 dollar, Özbəkistanda 55, 3 dollar, Ukraynada 89, 8 dollar, Qazaxıstanda 170 dollar təşkil edir. Azərbaycan bu göstəriciyə görə MDB məkanında Qazaxıstandan sonra 2-ci yeri tutur.

Tədiyyə balansı. İnvestisiya təhlilinin həyata keçirilməsində ilk öncə tədiyyə balansının aşağıdakı mövqeləri maraq kəsb edir: cari əməliyyatların saldosu, xalis investisiya gəliri, ölkədə və ya xaricdə olan birbaşa və ya portfel investisiya, həmçinin digər investisiyaların strukturu və dinamikası. Bir şeyi də qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiya yalnız səmərəli istifadə olunduğu zaman tədiyyə balansına müsbət təsir göstərir. Səmərəli istifadə yalnız əmtəə və xidmət sahəsində ixracın artıdığı, idxalın isə azalmağa doğru getdiyi halda olur. Belə ki, portfel investisiyası köhnə borcların yenidən maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edildiyindən onların artırılması gec-tez maliyyə iflasına gətirib çıxarır.

2015-cu ildə cari əməliyyatlar hesabında 15. 0 mlrd. məbləğində profisit yaranmış, o cümlədən neft - qaz sektoru üzrə cari hesabın profisiti 19. 9 mlrd. məbləğində olmuşdur. Neft-qaz sektorunun profisiti qeyri-neft sektoru üzrə cari hesabın 4. 8 mlrd. \$ məbləğində kəsirini tam'örmüşdür. Xarici ticarət dövriyyəsi 33. 2 mlrd. \$ təşkil etmiş və xarici ticarət balansı 19. 7 mlrd. \$ məbləğində müsbət saldo ilə nəticələnmişdir.

2015-cu ildə Azərbaycanın dünyanın 150-dək dövləti ilə ticarət əlaqələri olmuşdur. Xarici ticarətin 12%-i MDB üzvü olan dövlətlərin, 88%-i isə digər xarici dövlətlərin payına düşür. Ölkənin İtaliya, ABŞ, Fransa, Rusiya, İsrail, Birləşmiş Krallıq, Türkiyə, Ukrayna, Gürcüstan və Çin ilə daha intensiv ticarət əlaqələri olmuşdur. (Ümumi ticarətdə bu ölkələrin payı 68% təşkil etmişdir).

2015-cu ildə xaricdən cəlb olunmuş kapitalın ümumi həcmi əvvəlki illə müqayisədə 48% artaraq 8.3 mlrd. \$ təşkil etmişdir. Bu göstərici əsasən ölkəyə cəlb olunmuş birbaşa investisiyaların və xarici kreditlərin hesabına formalaşmışdır.

Birbaşa investisiyalar formasında xaricdən cəlb olunmuş sərmayələrin ümumi məbləği 3347.3 mln. \$ olmuşdur. Bu investisiyaların strukturunda neft-qaz sektorunun xüsusi çəkisi 76.9% təşkil etmişdir.

Qiymətləndirmələrə görə qeyri-nəfit sektoruna cəlb olunmuş birbaşa investisiyaların ümumi məbləği 773.9 mln. \$ olmuşdur. Bu da ölkəyə cəlb olunmuş birbaşa xarici investisiyaların ümumi həcmnin 23.1%-ni təşkil etmişdir.

Əvvəlki illə müqayisədə 2011-ci ildə xarici kapitalın strukturunda kreditlər və digər investisiyalar formasında cəlb olunmuş sərmayələrin xüsusi çəkisi 1.8 dəfə artaraq 59.7% (4966.2 mln. \$) təşkil etmişdir. Artım əsasən neft-qaz sektoru və banklar tərəfindən cəlb edilmiş kreditlər hesabına olmuşdur. Kreditlərin 21.8%-i (735.5 mln. \$) birbaşa dövlət və dövlət təminatı əsasında cəlb olunmuş kreditlər (beynəlxalq maliyyə və digər təşkilatlar tərəfindən ayrılmış kreditlər), 78.2%-i (2635.3 mln. \$) isə dövlət təminatı olmayan kreditlərdir ki, bunun da 1686.6 mln. \$-ı banklar, 667.6 mln. \$-ı neft-qaz sektoru, 281.1 mln. \$-ı isə digər müəssisələr və firmalar tərəfindən cəlb olunmuşdur.

Pul və valyuta siyasəti. Pul sferasının vəziyyəti şübhəsiz olaraq investisiya mühitinə öz təsirini göstərir. Bu ilk öncə onun nominal faiz tarifi təsir etməsi ilə bağlıdır. Yüksək faiz dərəcələri uzunmüddətli investisiya layihələrinə mənfi təsir göstərir. Makroiqtisadi fundamental təhlil zamanı pul sferasının göstəriciləri sırasında aşağıdakılara diqqət yetirmək lazımdır: pul sferasının balansı və tədaviyə ehtiyatı olan pul həcmi; iqtisadiyyatın pulla dolğunluğu; qızıl valyuta ehtiyatının vəziyyəti və onun pul bazası ilə qarşılıqlı münasibəti; valyuta kursu. 2015-cu də pul siyasətinin

ağırhq mərkəzi məzənnə siyasətinin üzərinə ılışmışdır. Ölkəyə xarici maliyyə axınlarının azalmasına və qonşu ölkələrdəki ılevalvasiya dalğasının psixoloji təsirinə baxmayaraq, manatm məzənnəsinin sabitliyi qorunmuşdur. Mərkəzi Bank valyuta bazarında tələb və təklifi vaxtında Inrazlaşdırmış, nəticədə manatın məzənnəsinin kəskin ucuzlaşmasının qarşısı alınmışdır.

Azərbaycanm yeni milli valyutası son 5 ildə həm dollar, həm də avro və digər valyutalar qarşısında öz məzənnəsinə möhkəmləndirərək ən yüksək tempə uktiv pul aietinə çevrilib. Bu müddət ərzində milli valyuta dollarla nisbətə 20 laizə yaxın möhkəmlənib və 1 dollar 0, 84 qəpiyə bərabərdir. Avro isə son 5 ildə manat qarşısında 50 faizdən də artıq dəyərini itirib. 2015-ci ildə 1 avro almaq üçün 1 manat 50 qəpik tələb olunurdusa indi bu rəqəm 95 qəpiyə bərabərdir. Ümumiyyətlə, son illərdə valyuta bazarmda çoxsegmentli proseslər gedib və Onların heç biri milli valyutanm dəyərinin dəyişməsinə gətirib çıxarmayıb. Əksinə, bu proseslər milli valyutanm möhkəmlənməsinə əsaslı zəmin yaradıb.

Depozit və əmanətlərin valyutalar üzrə strukturunda milli valyutaya inamın artması hökumətin aıdııl və səmərəli inkişaf strategiyasının nəticəsində mümkün olmuşdur. Milli valyutada qoyulan əmanət və depozitlərin 58, 8%-i tələb olunanadək və 41, 2%-i müddətli olmuş, xarici valyutada qoyulan vəsaitlər lizrə isə bu bölgii müvafiq olaraq 30% və 70% təşkil etmişdir.Ölkəmİzdə gücümakroiqtisadiyyat potensialının yaradılması, iqtisadiyyatda maliyyə ehtiyatlarınm artması iqtisadi islahatların keçirilməsinə şərait yaratmaqla bərabər, valyuta bazarının güclənməsinə səbəb olmaqdadır. Respubliikamızın 40 milyard dollardan artıq strateji valyuta ehtiyatlarının yaradılması, Azərbaycanm iqtisadiyyatınm və maliyyə bazarınm həddindən artıq güclü və sağlam olması maliyyə sistemində davamıılığı artırır və milli valyutanm aktiv, aparıcı dəyər aləti kimi mövqeyini möhkəmləndirir.

Manatm məzənnəsinin sabitliyi idxalın və daxili istehsalda istifadə olunan xarici mənşəli əmtəələrin kəskin bahalaşmasının qarşısını aımış, habelə əhaiinin əmanətlərinin dəyərsizləşməsinin, xarici vaiyutada borc yükünün artmasmm, manata etimadın azalmasınm və iqtisadiyyatda yüksək doliarlaşmanın qarşısını almışdır. 2011-ci iidə Mərkəzi Bank məzənnə siyasətini valyuta bazarmda təklif monbələrinin

genişlənməsi şəraitində həyata keçirmişdir. Məzənnənin əhəmiyyətli möhkəmlənməsinin qarşısını almaq və qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinə neqativ təsirləri neytrallaşdırmaq üçün Mərkəzi Bank tərəfindən 4 mlrd. \$-dan çox valyuta sterilizasiyası həyata keçirilmişdir. Nəticədə cari ilin ötən dövründə manatın ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi 1.5% möhkəmlənmişdir. Qeyri-neft sektoru üzrə real effektiv məzənnə demək olar ki, neytral qalmış və ölkənin rəqabət qabiliyyətinin qorunmasını təmin etmişdir. Ötən 11 ayda xarici ticarətdə partnyor olan ölkələrdə orta çəkili İnflyasiya Azərbaycandakı İnflyasiyanı 2.3% bəndi (istələmişdir. Daxili istehlak bazarında idxalın xüsusi çəkisinin əhəmiyyətli olması şəraitində yeridilmiş məzənnə siyasəti cari ildə orta illik İnflyasiyanın 1,5% səviyyəsində saxlanmasında mühüm rol oynamışdır.

Maliyyə siyasəti, büdcə və vergi. İnvestisiya təhlili zamanı investor homçinin, büdcə göstəricilərinin investisiya mühitinin göstəricilərinə necə təsir etdiyini də araşdırmalıdır: ÜDM-nin faizində büdcə kəsiri; dövlət borclarının ödənilməsi ilə büdcə gəlirlərinin münasibəti; keçən ilki dövr ilə müqayisədə vergi ödənişlərindəki artım tempi; istehsalçılarla əhalinin ödədiyi vergi arasındakı qarşılıqlı münasibət.

"Büdcə zərfi"nə daxil edilmiş sənədlərin araşdırılması göstərir ki, son illərdə olduğu kimi, 2011-ci ildə də ümumi iqtisadi inkişafa müvafiq olaraq büdcə gəlirlərinin artımının baş verəcəyi proqnozlaşdırılır.

Belə ki, 2011-ci ildə 2014-ci ilə müqayisədə dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri təqribən 7% artmışdır. Bu, hökumətə qarşısında duran bir sıra sosial-iqtisadi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün zəruri şərait yaratmışdır. 2011-ci il dövlət büdcəsinin gəlirləri 11403 mln. manat, **Xərcləri** isə 11765 mln. manat təşkil edir. Dövlət büdcəsinin kəsiri 362 mln. manat məbləğində müəyyən edilmişdir ki, bunun da ümumi daxili məhsula nisbəti 0,8% təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə dövlət büdcəsinin kəsiri Avropa Birliyi ölkələri üçün müəyyən olunmuş 3%, faizlik normadan yüksək olmamışdır. İləməçinin 2011-ci ildə büdcə kəsirinin. əvvəlki illərdən fərqli olaraq İnflyasiya varatmayan mənbələr hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu mənbələrə özəlləşdirmədən, daxili və xarici borclanmadan daxilolmalar və 2011-ci il 1 yanvar tarixinə dövlət büdcəsinin vahid xəzinə hesabının

qalığı aiddir.

Dövlət büdcəsinin qısa şərhini tamamlayaraq, onu qeyd etməyi vacib sayırıq ki, Azərbaycan Cənubi Qafqazda ən güclü iqtisadiyyata malik ölkədir və o, sözün əsl mənasında regionun iqtisadi güc mərkəzinə çevrilmişdir. Rəqəmlərlə ifadə edilsə, 2011-ci ildə dövlət büdcəmizin həcmi, digər iki qonşu dövlətin birlikdə büdcəsindən dəfələrlə çoxdur. Ölkəmizin 2011 -ci ildə büdcə gəlirləri və xərcləri Ermənistanın müvafiq göstəricilərindən 6, 3 dəfə və 5, 7 dəfə çoxdur. Yalnız onu demək kifayətdir ki, 2011-ci ildə Azərbaycanın ümumilikdə hərbi xərcləri Ermənistanın bütövlükdə büdcəsindən xeyli yüksəkdir.

İnflyasiya. İqtisadi artım üçün ilk növbədə makroiqtisadi sabitliyin (aşağı İnflyasiya səviyyəsinin, milli valyutanın proqnozlaşdırıla bilən məzənnəsinin, ümumi maliyyə sabitliyinin və s.) təmin olunması zəruridir. Son illərdə həyata keçirilən tədbirlər ölkəmizdə makroiqtisadi sabitliyin dayanıqlılığını artırmışdır. Eyni zamanda qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, bir sıra qonşu ölkələrdə böhran şəraitində iqtisadi siyasətdə bu baxımdan fərqli yanaşmaların tətbiqi (Rusiya, Qazaxıstan, Ukrayna, Ermənistan və s.) çox acmacıqlı nəticələrə gətirmişdir. Prezident İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ilin sosial-iqtisadi **inkışafının** yekunlarına həsr olunmuş iclasdakı yekun nitqində qeyd etdiyi kimi, həm böyük valyuta ehtiyatlarımız, həm güclü bank sektorumuz və istehlak qiymətlərinə güclü nəzarət bütün bunları (makroiqtisadi sabitliyi) təmin edəcəkdir.

2015-cü ildə ölkədə illik İnflyasiya 7. 9%, orta illik İnflyasiya isə 5. 7% təşkil etmişdir. May-iyul aylarında müşahidə edilmiş mövsümi aylıq deflyasiya artıq avqust ayından etibarən qiymət artımı ilə əvəz olunmuşdur. Orta illik İnflyasiyanın 3. 9% faiz bəndi ərzaq məhsullarının, 0. 6% bəndi qeyri-ərzaq mallarının və 1. 2% bəndi xidmətlərin bahalaşması ilə əlaqədar olmuşdur. Ərzaq malları üzrə orta illik İnflyasiya 7. 3%, 12 aylıq (dekabr/dekabr) İnflyasiya isə 12. 7% olmuşdur.

Fond bazarı. Belə ki, maliyyə investorlarının fəaliyyəti, adətən fond bazarlarında səhmlərin dəyərinə görə müəyyənləşdirilir. Fond bazarının həcmi bilavasitə olaraq maliyyə aktivlərinin dəyərinə təsir göstərir. Bazar vəziyyətini təhlil etdikdə, fond indeksləri barədə olan məlumatlardan istifadə etmək olar.

Azərbaycanda BFB- də səhmlərlə ilk əqdlər 2014-ci ildə keçirilmişdir. 2014 - ci ildən başlayaraq səhm bazarında 2015-ci il istisna olmaqla təbii artım tendensiyası müşahidə olunmuşdur. 2014 - 2014-ci illərdə səhm emissiyasının əksər hissəsi qeyri-bank sektoruna aid olan emitentlərin payına düşmüşdür. Son dörd ildə isə səhm bazarında əsas emitentlər bank sektorunun təmsilçiləri olmuşlar. Bunun əsas səbəbi bankların nizamnamə kapitallarının artırılmasına olan tələbdən, eləcə də bankların özündə bu istəyin olmasından irəli gəlir. Həmin dövrdə səhmlərin ilkin bazarında bank sektoru ilə yanaşı digər şirkətlərin də emissiyaları qeydə alınmışdır ki, Onların da strukturunda əsas üstünlüyü sığorta şirkətləri təşkil etmişdir.

2011 ildə səhm bazarının ümumi həcmi 80. 6 milyon manat olmuşdur ki, bunun da 74%-i ilkin bazar, 26%-i isə təkrar bazarın payına düşmüşdür. Səhm buraxılışının 92. 6 faizi maliyyə sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlər tərəfindən, xüsusilə də bank və sığorta şirkətləri tərəfindən həyata keçirilmişdir. 2011 ilin 6 ayı ərzində səhmlərin ilkin bazarının nisbətən azalmasına baxmayaraq səhmlərin təkrar bazarında canlanma müşahidə olunmuş və səhmlərin müəssisə bazardakı təkrar ticarəti 32. 5% artım nümayiş etdirmişdir. 2014-cü ildə birjada yerləşdirilmiş səhmlərin həcmi 197 mln. manat təşkil etmişdir. 2013-ci ildə bu göstərici 174 mln. manata bərabər olmuşdur. 2014-cü ildə birja bazarında 22 yeni emissiya olmaqla 24 emitentin səhmləri yerləşdirilmişdir. 2013-ci ildə isə 26 yeni emissiya qeydə alınmışdır. 2014-cü ildə səhmlərin ilkin bazarının birjanın ümumi dövriyyəsində çəkisi əvvəlki illə müqayisədə 4, 1 faiz bəndi artaraq 5, 9 %- ə çatmışdır. 2014-cü ildə səhmlərin təkrar bazarının həcmi 42 mln. manat təşkil etmişdir, bu da 2013-ci ilin eyni göstəricisini 2, 3 üstələyir. Təkrar bazarda dövriyyədə ol'muş səhmlərin məcmu sayı 23 mln. odəddən çox olmuşdur. Səhmlərin təkrar bazarının canlanması məhz 2014-cü ildə birjanın ticarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən həyata keçirilmiş sağlamlaşdırıcı tədbirlərin nəticəsində mümkün olmuşdur. Azərbaycan qiyətli kağızlar bazarının 68, 3% -i dövlət qiyətli kağızlar- (Mərkəzi Bankın qısamüddətli notları və Maliyyə Nazirliyinin istiqrazları daxildir) bazarının (bunun da 70% - qısamüddətli notların), 31. 7 %- i isə korporativ qiyətli kağızlar bazarının payına düşür.

2.2. İnflyasiya səviyyəsinin müəyyən edilmə mexanizmi təhlili və onun qiymətləndirilməsi

Azərbaycanda bu sahədə kəskin siyasətin yeridilməsi bir problem kimi qarşıda durur. Ona görə də 1994-cü ilin axırında Milli Bankın təklifini nəzərə alaraq, Azərbaycan' dövlətinin rəhbərliyi bu sahədə antiinflasiya, yəni öz mahiyyətinə görə pul-kredit siyasətinə 1995-ci ildən yerinə yetirilməsinə başladı. Bu siyasətin mahiyyəti ondan ibarət idi ki, tədaviyə ehtiyac olan pul kütləsinin ümumi həcmnin azalması; mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının bir tərəfdən həcmnin azalması (faktiki 0-a enməsi), digər tərəfdən - hesabat dərəcəsinin qalxması hesabına tələbin azalması, valyuta bazasında kredit emisiyası sahəsində nizamsızlığın aradan qaldırılmasında aktiv tədbirlərin həyata keçirilməsidir. Bu siyasət özünün tezliklə müsbət nəticəsini göstərməyə başladı və 1995-ci ilin baharında manat özünü möhkəmləndirdi və ilin ortasında nizamlanaraq milli pul vahidinə çevrilib, hamı tərəfindən qəbul olunan reallığın əldə. 1995-ci ildə manatın tam valyutaya qarşı qiymətdən düşməsi ilk növbədə dollara qarşı kəskin azalaraq il ərzində cəmi 3-4% təşkil etmişdir. Bir tərəfdən manatın dollara görə qiymətinin aşağı düşməsi özünü biruzə verirdi, digər tərəfdən əmtəəyə qarşı ucuzlaşması 1996-98-ci illərdə Azərbaycanın rəhbərliyi və milli bank tərəfindən heç bir dəyişikliyə səbəb olmayan apanlan pul-maliyyə siyasəti əvvəlkinin ardı olaraq adi siyasət idi. Nəticə etibarilə manat valyutaya qarşı nəinki dəyərini itirmiş, əksinə bahalaşmışdır. Əgər 1996-cı ilin əvvəlində dünya valyuta birjasında 1\$ - 4450 manat təşkil edirdisə, ilin sonunda azalaraq 4100 manat təşkil etmişdir. 1997-ci ildə bu proses davam etməkdə idi və oktyabrın əvvəllərində 1\$-nın birja qiyməti

3900 manat təşkil edirdi. Manatın dollara görə qalxması təbii ki, qiymət dinamikasına öz təsirini göstərmişdir və onun artmasını azaltmışdır. Belə ki, 1995-ci ildə manatın nə qalxması, nə də enməsi müşahidə olunmadı. Bütün il müəyyən sərhədlər daxilində qaldı. 1996-cı ildə illik defilyator 1,25%-ə bərabər olduğu halda, 1997-ci il 1,08% təşkil etmişdir. Azərbaycanın iqtisadi tirixində ilk dəfə olaraq müəssisələr və eləcə də vətəndaşlar üçün pulu valyuta ilə yox, manatla saxlamaq səmərəli olmuşdur. Dövlətin növbəti siyasəti kimi, belə adlandırmaq olarsa «baha

manat» siyasəti və «ucuz dollar» siyasəti olmuşdur. Problemlərin detalları ayrı-ayrılıqda keçməmişdən əvvəl sadəcə bir qanunu xatırladaq; əgər dollar ucuzlaşıb müəyyən səviyyəni keçərsə, o, öz sərhəddindən kənara daha çox meyl göstərir və əksinə.

Azərbaycanın bir çox iqtisadçılarının fikrinə görə manatın dollara qarşı möhkəmlənməsi və inflyasiyanın zəifləməsi eyni xarakter daşıyır. Lakin hamıya aydındır ki, hal-hazırkı sabitlik iqtisadiyyatın möhkəmlənməsindən deyil. Monetar metodla manatın dollara görə bərkidilməsinin qaçılmaz nəticəsi kimi ölkədə qiymətlərin qalxması həm manatla, həm də dollarla baş verir. Bu o vaxt təhlükəlidir ki, əmtəə bazasında qiymətlərin dollarla təklif olunması dünya bazanndakı mövcud qiymətləri üstələyir və ilk növbədə qonşu ölkələrdəki qiymətləri. Yuxarıdakı kimi səviyyə təhlükə həddini keçdikdə ölkədə artıq ənənəvi istehsal olunan məhsulları da qırıxdan gətirmək sərf edir. məsələn: hal-hazırda almanın İrandan, kartofu isə Türkiyədən gətirmək daha rentabellidir, nəinki onları yetişdirib burada bazara çıxarmaq.

Gəlin indi də bir az geriye qayıdaq sürətli inflyasiya dövründə qiymətlərin katastrofik şəkildə enməsi, banklar özgə pulları hesabına necə varlanmağı düşünürdülər. Ölkədə inflyasiya coşmaqda idi. Bu vaxtı xoşbəxtlikdən tamamilə qiymətdən düşmədən xilas edə biləcək nəhəng və çox asan gəlirə boyun olan, işgüzar və bacarıqlı biznesmenlər meydana çıxdılar. Bu cür tədbirlərin həyata keçirilməsi yalnız bank yolu ilə mümkün idi və onlar bu tədbirlərin həyata keçirilməsinə can atırdılar. Xüsusilə də onların yaradılması tələbi çox sadə idi. Yeni banklar xalqa və müəssisələrə inanılmaz depozit faizləri söz verməyə başladılar, təqribən 180-230. İldə 1800%-ə çatan inflyasiya artıqlaması ilə faizin ijarşısı alınır. Pullar yığılmalı və hansısa bir sabit qiymətli şeylərə dəyişdirilməli möhkəm valyuta, qiymətli əşyalara və müntəzəm olaraq onları satmaq və yavaş - yavaş inflyasiya ilə müqayisədə cüzi olan depozitləri qaytarılmalı idi. 1995-ci ilin ortalarında manat nisbətən stabilləşərkən banklar özlərində dəyşətli hadisənin şahidi oldular ki, inflyasiya, nəinki xalqın yığılması, həmçinin onların nizamnamə fondunu da ortadan qaldırmış. Yeni bankların intensiv təşkili dövründə (ölkə hələ müstəqilliyini

qazanmamış və müstəqilliyinin ilkin illərində) tədavüldə hələ sovet rubulu istifadə olunurdu və bankların minimal nizamnamə fondu 5 mln. rubl təşkil edirdi. Nizamnamə fondu - bankın əsas, ilkin sərmayəsidir. Xüsusi normativ aktlarla milli bank dövlət adından onun hər - hansı minimal həcmi müəyyən edir. Bu normal haldır belə ki, dövlət bankların öz müştərilərinə təminat vermək iqtidarında olması üçün nəzarət etməlidir. Nəticə etibarilə əvvəlcə nizamnamə fondu 10 sonra isə 50 mln. rubla qədər qaldı. Baş vermiş İnflyasiyanın mövcudluğunu nəzərə alaraq manatın stabilləşməsinə qədər minimum nizamnamə fondu manat ekvivalenti ilə 20 000\$ müəyyən olundu.

Bank fəaliyyətinin özü-özünü təmin etmək nöqtəyi nəzərdən, bu mizə və milli bank tamamilə haqlı olaraq minimumun müntəzəm olaraq artırılması siyasətinə başladılar. Amma fantastik sürət götürdü! Gələn onları şərh etmək svəzinə faktları sadalamaqla kifayətlənək. Deməli, banklar 1995-ci il 1 oktyabr kimi nizamnamə fondu 35000\$ manat ekvivalentinə qədər çatdırılması sərəncamı verildi. Ardınca ağılsız cədvəl davam etdi: yanvar 1996 - 50 000\$, aprel - 100 000\$, iyul - 150 000\$, oktyabr - 200 000\$, yanvar 1997 - 300 000\$, iyul 600 000\$, oktyabr - 800 000\$, yanvar 1998 - 1 mln. \$, iyul 1, 25 mln. \$. Ötən 3 ildə milli bank minimum nizamnamə fondunun planını artıraraq 2014-cü il yanvarın 1-nə qədər 10 mln. \$, 2015-ci il yanvarın 1-nə qədər 12 mln. \$, 2011-ci il yanvarın 1-nə qədər 20 mln. \$ təşkil etməlidir.

Bu gün hökumət «bankların böyüdülməsi» siyasətinin nəticəsindən fəxrə danışır. 1998-ci ilin avqustun əvvəlində Nazirlər Kabinetinin geniş məclisində son illərdə bankların sayının 240-dan 84-ə qədər azalması məlumatları təsdiq olundu. Bankların ümumi nizamnamə kapitalı 6 ay ərzində 50 mlrd. manat artmışdır. Bunlardan əlavə dövlət yanacaq-energetika məhsullarının qiymətlərini dondurdu, təbii inhisarların qiymətlərini mərkəzləşdirilmiş şəkildə idarə etmək, əmtəə kreditlərini vermək, müntəzəm olaraq vergi amnistiyalarını aparmaq, dövryyə veksəl kreditlərini təkmilləşdirmək, büdcə kəsirinin komersiya banklarının köməyi ilə aradan götürmək və. s kimi tədbirlər həyata keçirməyə başladı.

Bütün yuxarıda sadalanan siyasət, dövlət tədbirləri, Əlbəttə müsbət nəticəyə

gətirdi. Azərbaycanda apanlan siyasət haqqında demək olar ki, antiinflasiya tədbirlərinin aparılması, qərb ölkələrindəki təcrübə siyasətin qısa və uzun müddətli məqsədyönlülüynü göstərir.

Uzunmüddətli siyasətdə ilk olaraq dövlətin vəzifəsi xalqın İnflyasiyanı gözləmə fikrini öldürmək, hansı ki, tələbatı artır. Bunun üçün dövlət antiinflasiya siyasəti həyata keçirərək xalqa inammı qazanmalı öz tədbirləri ilə (istehsalı stimullaşdırmaq, antiinhişarçılıq tədbirləri, qiymətin liberallaşması, inzibati kömrük nəzarətinin yüngülləşdirilməsi və s.) istehlakçıların psixologiya- sma təsir etməlidir.

İkincisi, büdcə kəsrinin (belə ki, onun milli bank tərəfindən də maliyyələşdirilməsi İnflyasiyaya səbəb olur.) artınmış vergi dövlət xərclərinin azaldılması hesabına azaldılması.

Qısamüddətli siyasət müvəqqəti İnflyasiyanın sürətini azaltmaqdan ötürdür. Bu zaman müsbət nəticə birgə tələbin geniprobleminişlənməsi hesabına mümkündür. Bu məqsədlə hökumət əsas istehsal məhsullarından əlavə əmtəə və xidmətlət göstərən müəssisələrə lqot verməklə o, öz mülkiyyətinin bir hissəsini özəlləşdirə bilər və bu yolla dövlət büdcəsinin gəlirini artırır. və onun kəsir problemini həll edə bilər və həmçinin yeni özəl müəssisələrin səhmlərini satınqla iələb İnflyasiyasını azalda bilər. Azərbaycanda İnflyasiyanı üstələmək metodlarından danışarkən iki əsas şərtə nəzər salmaq lazımdır. İnflyasiya şəraitində onu üstələmək üçün iki yanaşma mövcuddur:

- Adaptasiya siyasəti (İnflyasiyaya uyğunlaşmaq);
- Antiinflasiya siyasəti ilə İnflyasiyanı ləğv etmək (radikal).

Adaptasiya siyasətində bütün bazar subyektləri (evdar, dövlət, firmalar) öz fəaliyyətlərində İnflyasiyanı nəzərə alırlar - əsasən pulun alıcılıq qabiliyyətinin düşməsinə. Göründüyü kimi adaptasiya siyasətində İnflyasiyanın mənşə səbəbləri nəzərə alınmır.

İnflyasiya zamanı dövlətin ikinci siyasəti dövlətin bazar qüvələrinə minimal müdaxiləsi və antiinflasiya tədbirləri görməsidir. Bura firmaların fəaliyyət şəraitinin həm daxili, həm də dünya bazarında liberallaşması, azad qiymət, milli valyutanın kursunun saxlanması aiddir.

Cədvəl 6

Azərbaycanda iqtisadiyyatın əsas göstəricilərimln. man.

Göstəricilər	2013	2014	2015	2011	2012	2013ci ilin 1-ci rübünə
Umumi daxili məhsul (ÜDM)	25228. 1	38005. 7	34578. 7	41 574. 7	50 069. 1	12 289, 1
Sənaye məhsulları (xidmətlər)	20247. 8	28051. 9	22184. 4	27 434. 6	34 545. 40	9 363, 1
Kənd təsərrüfatı məhsulları	2319. 7	3301. 7	3435. 6	3 880. 0	4 526. 4	497, 2
Xarici ticarət dövriyyəsi	10461. 3	53468. 8	1446	25 115. 1	33 151. 4	7 406, 1
İxracın həcmi	5461. 6	46973	13165. 5	19 403. 6	24 643. 3	86 072, 6
İdxalın həcmi	4999. 7	6495. 8	5448. 7	5 711. 5	508. 1	333, 5
Əhalinin pul gəliri	14305. 6	20148. 2	22396. 1	25 605. 6	30 633. 5	7 231, 6
İstehlak qiymətlərinin indeksi (İnflyasiya)	116. 7	120. 8	101. 5	105. 7	102. 7	103, 1

Bu siyasətə həmçinin dövlət mülkiyyətinin bir hissəsinin xroniki hal almış dövlət büdcəsinin kəsrinin və dövlət borcunun ləğv edilməsi məqsədilə satılmasında aiddir.

Bu cür siyasət bir çox ölkələr və Azərbaycan tərəfindən də seçilmişdir. Belə bir fikir yaranır təmiz monetar metodla maliyyə sabitliyi sonsuz ola bilməz bu əvvəl - axır dağılacaq. Muxalifətçi siyasətçilər hətta konkret vaxt deyərək əsasən 1999-cu ilin yazı deyirdilər.

Plandan kənar büdcə kəsrinin baş verməsi 1998-ci ilin ilk aylarında neft və neft məhsullarının qiymətinin qəflətən beynəlxalq səviyyədə düşməsi müşahidə olunurdu. Bu öz növbəsində büdcəyə böyük zərbə vurdu, gəlirlərin 25%-i azaldı. 1998-ci il oktyabra bir neçə gün qalmış manat dollara görə düşərək indi bir dollar 4000 manata keçir. Manatın dollara görə dəyişməsinə aşağıdakı cədvəldən görmək olar.

İndi bizim rəhbərlik öz daxili resurslarına arxalanmalıdır. Resurslar isə get- gedə çox tələb olunur. Manat öz real dəyərindən nə qədər uzaqlaşsa onun kursunun saxlanması bir o qədər çətin baha başa gəlir. Əgər 1996-cı ildən başlayan pul-kredit siyasətinin bir qədər yüngülləşdirmək olsaydı hal-hazırda manatın kursunun saxlanması üçün az resurs lazım olardı və dövlət daha çox resurs qoruyardı. Ən əsası isə iqtisadiyyat daha mülayim İnflyasiya şəraitində işləməyə uyğunlaşardı.

Yenə də İnflyasiyanın üstələnməsi qarşıda duran əsas problemlərdən biridir. İnflyasiyanın sürətinin «təhlükəsiz» səviyyəyə qədər endirilməsi (15-20% ildə və ya 1-2% ayda), yalnız istehsalın effektini və idarəetmənin keyfiyyətini yüksəltməklə məqsədə çatmaq olar. Bu məqsədə uzun müddət ərzində mərhələlərlə çatmaq olar. 1998-2014-ci illərdə tələbin genişlənməsi antiinflyasiya siyasətinin daha da güclənməsini tələb edirdi. Bu zaman antiinflyasiya siyasətinin əsas açar həlli İnflyasiyanı investisiya aktivliyinə mane olmayacaq səviyyəyə endirmək (ildə 35-30%). Bu məsələnin həlli üçün investisiyanın 3 komponenti; tələb, istehsal xərcləri və gözləmə tənzimlənməsi istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirmək lazımdır:

1. Monopolist sahəsində qiymətin qalxmasının əksinə yönəldilmiş məqsəd- yönü birbaşa məhdudlaşdırıcı tədbirlər görməli.

2. Büdcə kəsrinin 4-5%-lə məhdudlaşdırmaq. Dövlət investisiya qoyuluşu dövlət büdcə bazası gəlirlərinin genişləndirilməsi ilə paralel olmalıdır.

3. Vaxtı keçmiş debitor borclarının (İnflyasiyanı stimullaşdıran hal) böyüməsi

ələhinə tədbirlər, sənayedə dövriyyə kapitalının dövriyyəsini və veksəl istifadəsinin inkişafına, normalaşdırılmasına kömək edir.

4. İstehlak mallarının son qiymətində vasitəçi gəlirlərin payının məhdudlaşdırmaq vacibdir.

5. Valyuta kursunun stabilləşdirmə siyasətinə verməzdən əvvəl ilk növbədə məqsədyönlü şəkildə, «valyuta dəhlizinin» saxlanması vacibdir.

Nəticə etibarilə (2014-2015) Azərbaycanda antiinflasiya siyasətinin məqsədi İnflyasiyanı sosial təhlükəsiz səviyyəyə ayda 1-2%-ə endirmək olmalıdır. Bu məsələnin həlli İnflyasiyanın iqtisadiyyatda radikal şəkildə azaldılması, qiymət proporsiyalarında dəyişikliyə investisiya və istehlak komplekslərini sahələrində struktur dəyişikliklər tələb edir. İnvestisiya və istehsalın dinamikasında sabillik real sektorda və əhəlinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına şərait yaradır. Lakin əsas etibarilə hər sahədə korrupsiya və rüşvətxorluğa qarşı mübarizə aparmaq lazımdır.

FƏSİL III. MÜASİR DÖVRDƏ İNFLYASIYANIN TƏNZİMLƏNMƏSİ

PROBLEMLƏRİ

3.1. Antiinflasiya tədbirləri və pul islahatları

XVII-XVIII əsrlərdə Avropada və dünyada, bəziləri istisna olmaqla elə də böyük İnflyasiya olmamışdır. Lakin XVIII əsrin sonunda qiymətlər bir qədər Fransada yüksəlmişdir. Bunun əsas səbəbləri isə inqilablar və daxildəki siyasi böhranlardır. Belə ki, 1730-1780-cı illərdə qiymət artımı o qədər də hiss edilməmişdirsə, 1780-1796-cı illərdə xeyli yüksəlmişdir. 1790-cı ildə qiymət artımı 100% olduğu halda, 1795-ci ildə 300% olmuşdur. Nəticədə livrə 1790-1792-ci illər ərzində dəyərini 2 dəfəyə yaxın itirmişdir. Bu da dövriyyəyə maddi bazası olmayan pul kütləsinin buraxılması ilə meydana gəlmişdir (Cədvəl 2).

Cədvəl 2

Fransada pul təklifi (1790-1796)

İllər	Kağız pul buraxılışı, mln frank livrəsi	Dövriyyədəki pulun həcmi, mln frank livrəsi
1790	1200	1200
1791	900	2100
1792	700	2800
1793	1400	4200
1794	2800	7000
1795	28000	35000
1796	5000	40000

Dövriyyəyə çoxlu pul buraxılması qiymətlərin artımına təkan vermişdir. Belə ki, bir buşel unun qiyməti 1790-cı ildə 40 sent idisə, 1795-də 45 ABŞ dolları olmuş, bir funt şəkərin qiyməti uyğun olaraq 18 sent və 12, 5 dollar, bir buşel daş kömürün qiyməti 7 sent və 2 dollar və. s olmuşdur.

İngiltərə və digər aparıcı Avropa ölkələrində bu vaxtlarda ciddi

İnflyasiya olmamışdır. Bu ölkələrin əksərində illik İnflyasiya 2-3% olmuşdur.

XVII-XVIII əsrlər Amerika qitəsində ciddi İnflyasiyalar ilə yadda qalır. Səbəb isə müharibələr, istiqlal savaşları olmuşdur. 6-7 il istiqlal savaşında Fladelfiyada qiymətlər 2014%-ə qədər artmışdır. Cənubi Karolina, Şimali Karolina, Mərilend və. s kimi müstəmləkələrdə də bu proses aktiv olmuşdur.

XIX əsr İnflyasiya sarıdan ən stabil dövrdür. ABŞ-da vətəndaş müharibəsi, Napoleon müharibələri, Osmanlı dövlətinin qarşılaşdığı müharibələr zamanı yaranan İnflyasiya proseslərini nəzərə almasaq, bu əsrdə böyük İnflyasiya olmamışdır. Həmin dövr üçün ən ciddi İnflyasiya 1861-1865-ci illər ABŞ vətəndaş müharibəsi zamanı olandır. Müharibə illərində orta illik qiymət artımı 25% olmuşdur. 1865-ci ilin yanvar ayında aylıq qiymət artımı 45% olmuşdur.

XX əsr - bu əsrə İnflyasiya sarıdan "hiperinflyasiya əsr"i desək yanlışdır. Bu əsr çox zəngin və çeşidli hadisələrlə doludur: nüvə silahının kəşfi, iki ən böyük müharibə, ən nəhəng və vəhşi inqilablar, Sovet imperiyası kimi qorxulu rejimlərin meydana gəlməsi, soyuq müharibələr və. s. I və II Dünya müharibələri arasındakı İnflyasiyalar: Bu dövrlərdə Almaniya, Polşa, Macarıstan, Avstriya, Rusiya kimi ölkələrdə yüksək İnflyasiya olmuşdur. Bunlardan bəzilərinə toxunmaq.

1921-ci ilin oktyabr ayından 1922-ci ilin avqustunadək Avstriyada qiymətlər 70 dəfə artmışdır. Bu dövrdə aylıq İnflyasiya təqribən 47% olmuşdur. Ən yüksək, 1922- cı ilin avqustunda 134%-ə çatmışdır.

I Dünya müharibəsini başlayan və məğlub olan Almaniyada daha yüksək İnflyasiya olmuşdur. 1913-1914-cü illərdən başlayan İnflyasiya 1922-1923-cü illərdə pik nöqtəsinə çatmışdır. Sonuncu 14-15 ay müddətində qiymətlər 10 mlrd. dəfə artmışdır. 1913-1923-cü illər arasında isə qiymətlər 5 trln. dəfə artmışdır.

1923- cü ilin oktyabrında İnflyasiya səviyyəsi 32480% olmuşdur. Nəticədə Alman markı öz dəyərini tam şəkildə itirmişdir. Belə ki, 1913-cü ildə 1 dollar 4 markaya dəyişdirilirdisə, 1923-cü ilin noyabr ayında isə 8 mlrd. markaya dəyişdirilirdi. Əsas löbəb isə ölkənin müharibədə məğlub olması, dövlət xərclərinin artması və bu xərclərinə nə daxili, nə də xarici mənbələr üzrə maliyyələşdirilə bilməməsidir. Yalnız pul çap etməklə bu xərcləri ödəməyə çalışırdılar. Belə ki, 20 dövlət mətbəəsi

gecə-gündüz pul kəsirdi.

II Dünya müharibəsi və sonrakı dövr: Bu dövrlərdə Yunanıstan, Macarıstan, Polşa, Rusiya və bir sıra ölkələrdə İnflyasiya müşahidə edilmişdir. 1943-1944-cü illər ərzində Yunanıstanda qiymətlər 4700000 dəfə artmışdır. 1943-cü ilin oktyabrmdan başlayan bu İnflyasiyanın 11-ci ayında İnflyasiya 85 mln % olmuşdur. II Dünya müharibəsi illərində Macarıstanda dünyanın ən böyük İnflyasiyası olmuş və Ginnesin Rekordlar kitabına daxil olmuşdur. 1944-1945-ci illərdə aylıq İnflyasiya 19800% olmuşdur. İnflyasiyanın yüksək olduğuson ildə illik İnflyasiya $3,8 \times 10^{27}\%$ olmuşdur.

1921-ci ildə Polşada aylıq İnflyasiya 82% olmuş, 1923-1924-cü illər Rusiyada isə 57% olmuşdur ki, bunların hər ikisi hiperinflyasiyadır.

Ümumilikdə götürsək, II Dünya müharibəsindən 70-80-cı illərə qədər dünya dövlətləri İnflyasiyaya "qalib" gələ bilmişlər. Lakin 70-80-ci illərdə baş verən enerji böhranı bu prosesə təkan verdi. Həmin dövrdə enerji ehtiyatlarınm, xüsusilə neftin qiymətinin qalxması dünya üzrə qiymətlərin qalxmasına səbəb oldu. Bu proses Latın Amerikasını öl-kələrində xüsusilə ciddi formada idi. Belə ki, həm neftin qiymətinin qalxması, həm də bir sıra metalların qiymətinin aşağı düşməsi nəticəsində bu ölkələrdə tədiyyə balansının vəziyyəti pisləşmiş və İnflyasiya baş vermişdir (Cədvəl 3).

Cədvəl 3

Latın Amerikasız ölkələrində yüksək İnflyasiya (istehlak qiymətlərinin illik artımı, %-lə)

İllər	Argentina	Boliviya	Braziliya	Nikaraqua	Peru	Meksika
1978-1987	210, 9	229, 8	127, 1	110, 7	84, 9	55, 2
1987-1994	343, 0	16, 0	684, 6	14315, 8	667, 0	114, 2
1994-1998	3080, 5	15, 2	1319, 9	4709, 3	3398, 7	20, 0
1998-1999	2314, 7	17, 1	2740, 0	3127, 5	7481, 6	26, 7
1999-2000	171, 7	21, 4	413, 3	7755, 3	409, 2	22, 7
2001-2010	24, 9	12, 1	991, 4	40, 5	73, 2	15, 5
2011	10, 6	8, 5	2103, 3	20, 4	48, 5	9, 8
2012	4, 3	7, 9	2407, 6	7, 7	23, 7	7, 1
2013	3, 4	10, 2	67, 4	8, 4	11, 2	35, 0
2014	0, 2	13, 4	18, 2	12	11, 5	34, 4
2015	0. 3	14. 1	16. 2`	13. 1	11. 8	32. 1

Cədvəl 4**Keçid ölkələrində İnflyasiya (illik %-lə)**

Ölkələr	2014	2014	2015	2014	2014	2015
Əlbaniya	104	237	31	16	6	42
Bolqarıstan	339	79	64	122	33	592
Xorvatiya	250	938 -	1149	-3	4	4
Çexiya	52	13	18	19	8	9
Estoniya	304	954	36	42	29	12
Makedoniya	230	1925	230	55	9	8
Macarıstan	32	22	21	21	28	17
Latviya	262	959	35	26	23	8
Litva	345	1161	189	45	36	10
Polşa	60	44	38	29	22	15
Rumıniya	223	199	296	62	28	116
Slovakiya	58	9	25	12	7	7
Sloveniya	247	93	23	18	9	9
Ş. Avropa və	193	510	166	35	19	65

Son onillikdə baş vermiş-güclü İnflyasiyalara 1996-1997-ci illərdə Zairdə (1713%), 1997-də Bolqarıstanda (592%) olan inflyasiyaları göstərmək olar.

Kağız pulların buraxılmasında ölçü həddinin aşılması ciddi şəkildə başqa cür təqdim edilə bilməz, bu hər kəsin əmlakının bir hissəsinin gözə görülməz oğurlanmasıdır.

XXI əsrin əvvəllərinə yaxın Sovet işğalından və təsir dairəsindən azad olmuş ölkələrdə də İnflyasiya vüsət almışdır. Bu ölkələr bazar iqtisadiyyatına keçməkdə olan ölkələrdir (Cədvəl 4).

Azərbaycan	126	1395	1294	1788	85	3, 8
Ermənistan	25	1341	10896	1885	32	19
Belarusiya	93	1558	1994	1900	243	99
Gürcüstan	131	1177	7488	6473	57	9
Qazaxıstan	137	2984	2169	1160	60	12
Qırğızıstan	170	1259	1363	96	32	24
Moldova	151	2198	837	116	24	11
Rusiya	144	2501	837	217	132	14
Tacikistan	204	1364	7344	1	2132	105
Türkmənistan	155 .	644	9750	1328	1262	44
Ukrayna	161	2730	10155	401	182	15
özbəkistan	169	910	85	1281	117	40
MDB	139	1672	4584	1387	363	33

İnflyasiya mürəkkəb sosial - iqtisadi hadisədir. İqtisadi təzahür kimi İnflyasiya uzunmüddətdir ki, mövcuddur. Belə hesab edilir ki, İnflyasiya pul meydana gələndən yaranmışdır və onun fəaliyyəti ilə qırılmaz bağlıdır. Lakin əvvəllər İnflyasiya adətən fəvqəladə şəraitlərdə baş verirdisə (Məs: müharibə vaxtı dövlət hərbi xərcləri maliyyələşdirmək üçün böyük məbləğdə kağız pul buraxırdı) , axıncı 2-3 onillikdə bir çox ölkələrdə o, xroniki vəziyyət alıb. Mal dövriyyəsini təmin etmək üçün zəruri pul vəsaitinin miqdarı bəs nədən asılıdır? Əsasən müəyyən dövr (məs: bir il ərzində) satılmalı malların həcmindən və qiymətindən. Nə qədər çox mal olsa, onların realizəsi bir o qədər çox pul vahidi tələb edir.

Dövriyyədə pul vəsaitinin miqdarı daha sonra hər bir pul vahidinin dövretmə sürətindən asılıdır. Bu onunla əlaqədardır ki, eyni pul məbləği az və ya çox alqı-satqı əməliyyatlarına xidmət edə bilər.

Dövriyyədə olan pul vahidlərinin məbləğinin mal məbləğindən üstün olması və

bunun nəticəsində pul dövriyyəsinin sürətinin aşağı düşməsi İnflyasiyaya səbəb olur.

Belə desək İnflyasiya - ümumi qiymət səviyyəsinin qalxmasıdır. Əlbəttə bu o demək deyil ki, bütün qiymətlər qalxmalıdır. Hətta qısa bir zamanda sürətli İnflyasiyada bəzi qiymətlər nisbətən sabit, digəriləri isə düşə bilər. Yaralı yerlərdən biridə odur ki, qiymətlər qeyri-mütənasib tendensiyaya malikdirlər. Bəziləri sürüşür, digəriləri müəyyən sürətlə qalxır, üçüncü isə dəyişir.

Ancaq İnflyasiyanı tək pul dövriyyəsi kanalının qiymətdən düşən kağız pullarla doldurulması kimi hesab etmək olmaz. İnflyasiya malların qiymətlərinin artmasında özünü göstərməyinə baxmayaraq sırf pul fenomeni deyil. İnflyasiya bazar təsərrüfatının müxtəlif sferalarında istehsalatın qeyri-mütənasibliyinin yaratdığı incə sosial-iqtisadi haldır. Eyni vaxtda İnflyasiya - demək olar ki, dünyanın bütün ölkələrində iqtisadiyyatlarının müasir inkişafının ən kəskin problemlərindən biridir. Məsələn: Q. Avropada 2014-ci ildə istehlak qiymətinin İnflyasiyasının orta səviyyəsi 2%-dən bir qədər aşağı düşmüşdür. Fransa, İtaliya, Yunanıstan və Portuqaliyada İnflyasiyanın aşağı düşməsi daha çox nəzərə çarpırdı. Məsələn: Fransada istehlak qiymətinin İnflyasiya tempinin yavaşladılmasına avtomobil sənayesində xüsusi həvəsləndirmə proqramının salınması, İtaliyada isə ƏDY-nin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınması səbəb oldu. Yunanıstanda, Portuqaliyada, İspaniyada İnflyasiyanın səviyyəsinin aşağı düşməsi defilyasiya siyasətinin nəticəsidir. Məsələn: Yunanıstanda İnflyasiyanın səviyyəsinin kəskin aşağı düşməsinin valyuta məzənnəsi sahəsində sərt siyasət yeridilməsi ilə izah etmək olar. Qalan Q. Avropa dövlətlərinin əksəriyyətində 2014-ci ildə İnflyasiyanın illik səviyyəsi artmada əhəmiyyətsiz dərəcədə idi. Almaniyada aşağı istehlak tələbi şəraitində tənzimlənən qiymətlərin artması əsas rol oynadı. Danimarkada, İrlandiyada və Finlandiyada aktiv tələbatla baxmayaraq İnflyasiya aşağı səviyyədə

qalmışdır. Eyni zamanda Norveçdə və B. Britaniyada istehlak canlanmasına baxmayaraq İnflyasiya təzyiqi bir o qədər güclü idi. Norveçdə və Finlandiyada mənzil bazarında rəqabət icarə haqqının qalxmasına şərait yaratdı, bu faktor isə İnflyasiyanın qalxmasına səbəb oldu, baxmayaraq ki, İnflyasiyanın artım tempinin göstərilən hissəsi şərti vergiqoyma sferasında dəyişikliklərlə izah edilirdi. Kanadada

2014-ci ildə çox aşağı səviyyədə qalırdı. ABŞ-da İnflyasiyanın aşağı düşməsi dolların məzənnəsinin davamlı sürətdə qalxması ilə izah olunurdu, bunun nəticəsində idxal olunan məhsulların qiymətləri aşağı düşdü və öz növbəsində daxili istehsalın, rəqabət edən malların təzyiqi artdı.

İnflyasiyaya müxtəlif faktorlar səbəb ola bilər. Bu həm artıq pul vahidinin miqdarının buraxılması, həm məhsul istehsalının ödəniş qabiliyyətli tələbatının artımından geri qalması, həm də tələbatı olmayan məhsulların bazara daxil olmasıdır.

İnflyasiya qiymət indeksi vasitəsilə ölçülür. Qiymətlər indeksi onların ümumi səviyyəsinin nisbətini təyin edir. Məsələn: ABŞ-da qiymətlər indeksi 2014- də 2, 6%, 2015-də 3%, 2015-da 3, 2%, Yaponiyada 2014-də 0, 7%, 2015-də 0, 2%, 2015-da 0, 1% təşkil etmişdir. Başqa inkişaf etmiş sənaye ölkələrində qiymətlər indeksi 2014-də 1, 2%, 2015-də 2, 7%, 2015-da 2, 4% təşkil etmişdir.

XX əsrdə sənaye kapitalizmi maliyyə kapitalizminə çevrilmiş və maliyyə amillərinin rolu artmışdır. Maliyyənin beynəlxalq hərəkəti beynəlxalq əmtəə mübadiləsinə öz əhəmiyyətinə i görə arxada qoymuşdur. Həmin proses son dövrlərdə daha da sürətlənmiş və ötən əsrin 20-ci əsrdə bütün dünyada real kapital ilə maliyyə kapitalı arasında nisbət 1:1 olduğu halda, indi 1:12 olmuşdur. Başqa Sözlə maliyyə kapitalının həcmi real kapitalın həcmi 12 dəfə üstələmişdir. Ona görə də global maliyyə-iqtisadi mühit dünya iqtisadiyyatı üçün yeni və yüksək Səviyyəli risklər yaratmışdır.

Əvvəlcədən də qeyd edildiyi kimi, İnflyasiya cari qiymətlər üzərində məcmu tələbin məcmu təklifi üstələməsi ilə yaranır. İnflyasiya ilə mübarizəyə başla- mazdan qabaq aşağıdakı məsələlər təhlil edilməlidir:

a) İnflyasiya boşluğunun hesablanması: İlk məsələ İnflyasiya boşluğunu müəyyən etməkdir. Bu müəyyənləşmədikdə, İnflyasiya boşluğuna nisbətən daha böyük miqyasda görülməli antiinflyasiya tədbirləri sonradan təhlükəli olan deflyasiyaya səbəb ola bilər. Ona görə də məcmu tələblə təklif arasında olan fərq və ya İnflyasiya boşluğu hesablanır. Daha aydın olması üçün 6-cı cədvələ baxmaq olar.

b) Məcmu tələb və təklif öyrənilməlidir: İnflyasiya boşluğunun aradan qaldırılması üçün tələb artıqlığına və ya təklif çatışmazlığına səbəb olan amillər

müəyyənləşdirilməlidir.

c) İnflyasiyanın mənbəyi, yəni onun hansı növ olması aydınlaşmalıdır: Bunlar fərqli mənbələrdən qidalandığından onlarla mübarizə tədbirləri və istifadə olunan vasitələr də müxtəlif olacaqdır. Əgər istehsal amillərinə olan tələb ardıcıl olaraq artmaqda davam edərsə, nəticədə onların qiymətlərinin səviyyəsi də yüksəlməyə başlayır. Əməyin və | Istehsal amillərinin qiymətləri tələbin artmasına daha həssas olduğu üçün istehsal amillərinin qiymətlərinin yüksəlməsi məsrəflərin artmasına səbəb olur ki, bu da öz növbəsində hazır məhsulun qiymətinin artması ilə nəticələnir ki, bu zaman İnflyasiya özünü büruzə verməyə başlayır. Tələbin ilkin artması ilə qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsi arasında bir əlaqə mövcuddur. Bu mərhələ qiymətlərin uyğunlaşdırılması mərhələsi adlanır və bir neçə ay ərzində davam edə bilər. Istehsal amillərinin qiymətləri qalxmağa başlayan kimi digər iki amil də özünü göstərir. Bu vəziyyət hazır məhsulların qiymətlərindən istehsal amillərinə istiqamətlənən əks əlaqədir. Nəticədə isə inflyasion proseslər güclənir və onu nəzarətdə saxlamaq qeyri-mümkün olur.

Antiinflyasiya siyasəti özündə İnflyasiyanın azaldılmasına istiqamətlənən dövlət tənzimlənməsi alətlərinin məcmusunu birləşdirir. Hazırda antiinflyasion siyasətin keynsçilik və monetarist istiqaməti formalaşdırılmışdır.

Keynsçilik antiinflyasiya siyasətinin mahiyyəti özəl müəssisə və təşkilatlara iri dövlət sifarişlərinin verilməsi vasitəsilə səmərəli tələbin yaradılmasındadır. Multiplikativ effektin təsirindən iqtisadiyyat depressiya vəziyyətindən çıxır, işsizlik azalır. Buna paralel olaraq ucuz kredit üçün də şərait yaranır. Bu tədbirlərin nəticəsində məcmu təklifin həcmi artır, qiymətlərin səviyyəsi enir, İnflyasiya isə aşağı düşür. Bu siyasətin nəticəsində büdcə kəsiri artır. Lakin bu kəsiri əlavə pul emissiyası ilə aradan qaldırmaq olmaz. Əks halda İnflyasiya yenidən sürətlənə bilər. Bu vəziyyətdə dövlət istiqrazlarından istifadə etmək daha məqsədə- müvafiqdir. Onların ödənilməsinə isə sonralar, artıq iqtisadiyyat stabilləşdikdən Sonra da başlamaq olar.

İnflyasiya ilə mübarizə alətlərindən biri olan pul siyasətinin tətbiqi birtərəfli və təhlükəlidir. Belə ki, İnflyasiya probleminin həlli sistemli yanaşma tələb edir.

İnflyasiya yaradan amillər xarakterinə görə monetar, yəni ənənəvi və şok yaradan qeyri-monetar amillərə bölünür. Dünya təcrübəsi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatına malik olan inkişaf etmiş dövlətlərdə İnflyasiya proseslərinin fəallaşmasında monetar amillərin, inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə isə qeyri-monetar amillərin rolu yüksək olur. Azərbaycanın da inkişaf etməkdə olan ölkə olduğunu nəzərə alsaq, onda yaxın və orta müddətli dövrdə antiinflyasiya nöqtəyi nəzərindən tənzimlənmə siyasətinin aparıcı xəttinin qeyri-monetar amillər üzərində qurulması vacibdir. Lakin, bu heç də monetar sahənin antiinflyasiya istiqamətində nəzərdə tutulan tənzimlənmə predmetindən kənarda qalmasına gətirib çıxarmamalıdır.

Monetaristlərin fikrinə görə, İnflyasiya sırf pul fenomenidir və dövlətin iqtisadi sferaya düşünülməmiş müdaxiləsinin nəticəsində meydana gəlir. Monetaristlərə görə, məcmu təklifin artırılması əlavə dövlət investisiyaları ilə stimullaşdırılmamalıdır. Monetaristlər bu zaman özəlləşdirmə, pul kütləsinin kəskin məhdudlaşdırılması, sosial proqramların ixtisarı hesabına büdcənin balanslaşdırılması, sahibkarlığın vergi stimullaşdırılması kimi vasitələrdən istifadə etməyi məsləhət görürlər. Bunlara paralel olaraq, monetaristlər, eyni zamanda məcmu tələbi ixtisar etməyi, əmək haqlarını dondurmağı, ayrı-ayrı əhali təbəqələrinə təyin edilmiş güzəştləri və transfert ödəmələri azaltmağı təklif edirlər.

Keynsçilərdən fərqli olaraq monetaristlər ucuz deyil, daha bahalı kreditlər təklif edirlər. Buna görə də zəif müəssisələr üçün kredit almaq əlçatmaz olur və onlar müflisləşirlər. Güclü müəssisələri isə aşağı vergi dərəcələri ilə həvəsləndirmək təklif edilir. Aydındır ki, bu təkliflərin tətbiqi əhalinin əsas hissəsinin maddi rifahına pis təsir göstərəcəkdir. Tələbin azalması istehsalın kəskin tənəzzülünü stimullaşdırır, işsizliyin səviyyəsi isə yüksəlir.

İngilis iqtisadçısı A. Fillips demək olar ki, müəyyən bir dövr ərzində işsizlik səviyyəsi ilə əmək haqqı arasında qarşılıqlı əlaqəni təhlil edərək belə bir qənaəətə gəlmişdir ki, işsizliyin elə bir səviyyəsi (6-7%) mövcuddur ki, bu zaman əmək haqqının səviyyəsi sabit qalır. İşsizliyin səviyyəsinin həmin həddən aşağı düşməsi əmək haqqının və qiymətlərin tez bir zamanda artması ilə nəticələnir. Yaxud əksinə, işsizlik artdığı zaman əmək haqqının artımı zəifləyir. Yəni işsizliyin daha yüksək

səviyyəsinə nisbətən aşağı səviyyəli İnflyasiya uyğun gəlir. Bunlar arasında qeyri-xətti əlaqə mövcuddur. Belə ki, işsizliyin azaldılması və getdikcə onun səviyyəsinin aşağı düşməsi baş verdikdə İnflyasiyanın səviyyəsi daha yüksək tempə yüksəlir:

$$R_{\text{əa}} = Q_{\text{at}} - \Theta / I_{\text{s}} - I_{\text{t}}$$

Burada,

$R_{\text{əa}}$ - gələcək dövrdə real əmək haqqının artımı;

Q_{at} - qiymətlərin səviyyəsinin artımının gözlənilən tempini;

Θ - real əmək haqqının işsizliyin konkret səviyyəsinə reaksiyasını müəyyənləşdirən əmsalı;

I_{s} - cari dövrdə işsizlik səviyyəsini;

I_{t} - işsizliyin təbii səviyyəsini əks etdirir.

İşsizliyin yalnız təbii səviyyəsi uzunmüddətli iqtisadi tarazlıqla uzlaşır. Əlbəttə ki, işsizliyin səviyyəsini real əmək haqqının inflyasion azaldılması yolu ilə təbii səviyyədən aşağı salmaq mümkündür. Bu zaman müəssisə və təşkilatlar az maaşla daha çox işçi işlətmək imkanına malik olacaqlar. Belə bir şəraitdə qısamüddətli zaman intervalında işçilərin qiymət gözləmələri İnflyasiyanın həqiqi templərindən geri qalacaq və İnflyasiya real əmək haqqını aşağı salacaqdır. Lakin bu vəziyyət uzun müddət davam edə bilməz, çünki, davamlı İnflyasiya daimi olaraq işsizliyin səviyyəsini azaldır. Müxtəlif dövrlərdə artıq işçilər anlamağa başlayırlar ki, qiymətlər gözlənildiyindən daha sürətlə artır və onlar öz əmək haqlarının artınmasını tələb etməyə başlayacaqlar və artıq real əmək haqqının azaldılmasını hissə-hissə məhdudlaşdıracaqlar. İnflyasiyanın gözlənilən tempi həqiqi tempə bərabərləşəcək, qiymətlər qalxacaq, nominal əmək haqqı isə real əmək haqqını İnflyasiyaya qədərki səviyyədə saxlamaq məqsədilə sürətlə artacaqdır. Buna görə də müəssisə və təşkilatlar yeni iş yerləri açmaqdan imtina edəcəklər və işsizlik yenə də təbii səviyyəyə enəcəkdir. Nəticədə isə uzunmüddətli dövrdə İnflyasiya ilə işsizlik arasındakı qarşılıqlı əlaqə yox olacaqdır.

İnflyasiya ilə mübarizə yollarını göstərən 2 fərqli nəzəriyyə mövcuddur:

1. Monetarizm
2. Təklif iqtisadiyyatı

Monetarizm məcmu tələbin məhdudlaşdırılaraq məcmu təklif səviyyəsinə endirilməsini əsas götürür, Təklif iqtisadiyyatı isə məcmu təklifin artımla məcmu tələb səviyyəsinə qaldırılmasını irəli sürür.

Bu yollardan birincisində büdcə xərcləri məhdudlaşdırılacaq, gəlirləri isə artırılaraq büdcə artıqlığı (profsit) meydana gətiriləcək, pul təklifi məhdudlaşdırılacaq, kredit faizləri yüksəldiləcək, vergi dərəcələri qaldırılacaq və s.

İkinci yolda isə ictimai xərclər və vergilər səmərəli investisiyalara istiqamətləndirilir, vergi və faiz dərəcələri aşağı salınır və s.

İnflyasiya ilə mübarizə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur və buna görə də onunla mübarizədə hər bir hökumət öz proqramı əvvəlcədən hazırlayaraq ortaya qoyur. Müasir dünyada İnflyasiya ilə mübarizə proqramlarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Ortodoks proqramlar
2. Qeyri-ortodoks proqramlar
3. Heterodoks proqramlar
4. BVF tipli proqramlar

Ortodoks proqramlar BVF tərəfindən də tövsiyə edilir.

Bu proqramlar əsasən hiperinflasiya və yüksək İnflyasiyalara qarşı tətbiq olunur. Monetarist sistemə uyğun olaraq sərt pul və maliyyə siyasətinə əsaslanır. Pul təklifi məhdudlaşdırılır, pul emissiyası dayandırılır və iqtisadi tarazlıq təmin olunur. Qiymətlər, əmək haqqı sistemi liberallaşdırılaraq, tam liberal sistem yaradılır, yüksək faizlər qoyulur. Bu proqramlar İnflyasiyanı "boğmaq"da faydalı olsalar da mənfi cəhətləri də vardır. Belə ki, məhdudlaşdırıcı maliyyə siyasəti çox vaxt istehsalın aşağı düşməsinə və işsizliyə səbəb olur.

Qeyri-ortodoks proqramlar pul təklifinə o qədər də toxunmur, yalnız inzibati yollarla qiymətə, əmək haqqına nəzarəti, istehsalı sabit saxlamağı əsas götürür. Digər yandan valyuta balansı ciddi nəzarətə götürülür və milli valyutanın dəyərdən düşməsinin qarşısı alınır.

Heterodoks proqramlar bir növ ortodoks proqramların davamıdır. Lakin burada bir əlavə odur ki, hiperinflasiya dövrlərində qiymətlər günlük olaraq

müəyyənləşdirildiyindən indeksləşdirmələr və qiymətlərin müəyyənləşdirilməsi getdikcə sərbəst xarici valyuta kurslarına bağlanır və valyuta kurslarının sabitləşdirilməsi ilə digər qiymətlərin sürətlə sabitləşdirilməsinə nail olunur. Beləliklə, bu proqramlar valyuta kursları, qiymət və əmək haqqının dondurulmasını da özündə birləşdirir. Xatırladaq ki, Azərbaycanda BVF-nun tətbiq olunan sabitləşdirmə proqramı da heterodoks prinsiplərinə əsaslanmışdır.

BVF "iqtisadi xəstəxana" kimi dünyada tanınan bir təşkilatdır. Bu "xəstəxana"nın mütəxəssisləri ("həkimlər") daim "xəstə" iqtisadiyyatlar üçün proqramlar ("reseptlər") hazırlayırlar. Həmin proqramlar arasında antiinflasiya proqramları da geniş yayılmışdır. Bu proqramların əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- Hökumətin gəlir və xərclərinin balanslaşdırılması, büdcə kəsirini minimuma endirmək, büdcə gəlirlərini artırmaq, vergi dərəcələrini yüksəltmək, xüsusilə dolay Vergilərə üstünlük vermək;
- Sərt pul siyasəti və kredit faizlərinin artırılması;
- Ticarətin və qiymətlərin liberallaşdırılması;
- Milli valyutanın devalvasiyası, yəni onun nisbətən dəyərdən düşürülməsi və sonralar valyuta kurslarının sabitləşdirilməsi;

Həyata keçirilmə metodlarına görə antiinflasiya proqramları 2 qrupa bölünür:

1. Şok (Cold turkey) proqramlar
2. Mərhələli proqramlar

Hökumətin əsas məqsədi antiinflasiya tədbirlərini minimum itki ilə başa vurmaqdır. Birinci metodda qısa zamanda, ikincidə isə mərhələlərlə sabitliyə qovuşmaq nəzərdə tutulur. Lakin hansı proqramın maya dəyəri aşağıdır? Artıq bunu mövcud şəraitə uyğun olaraq həyata keçirəcək iqtidar müəyyənləşdirməlidir.

Antiinflasiya proqramlarının müəffəqiyyətli olması üçün hökumətin öz vətəndaşları qarşısında etibarını saxlaması əsas şərtidir. Buna "kredibiliti (etibar) problemi" deyirlər. Yəni həm hökumət, həm də həyata keçiriləcək proqram xalq arasında əvvəlcədən etibar qazanmalıdır. Bir sözlə şəffaflıq təmin edilməlidir. Herbert Şteyn bir proqramın etibar qazanması üçün 6 xüsusiyyətinin olmasını irəli sürür:

- Həyata keçiriləcək tədbirlərin birləşdirilməsi;
 - Hökumətlə Mərkəzi Bank arasında səmərəli əlaqə;
 - Partiyalar arsında müəyyən məsələlərdə razılığın əldə olunması;
 - Gələcəklə bağlı iqtisadi məqsədlərin açıq şəkildə ortaya qoyulması və məqsədlərdən uzaqlaşmaların düzəldilməsi;
 - İşsizlik səviyyəsi ilə bağlı heç bir tərəddüdə yol verilməməsi
 - Gəlirlərə və hər cür iqtisadiyyata müdaxilə düşüncələrindən uzaqlaşılması.
- XX əsrdə İnflyasiyalara (təbii ki, yüksək və hiperinflasiyalara) qarşı mübarizədə bir çox naliyyətlərin olduğu göz önündədir. Bəzilərinə diqqət yetirək:

1913-cü ildən başlayan və 1922-23-cü illərdə hiper-İnflyasiya səviyyəsinə çatan Almaniya İnflyasiyasını 1924-cü ildə Schart dayandırmışdır. Belə ki, 1923-cü ilin oktyabrında Rentenmark adlı yeni valyuta buraxıldı və Renten-markın 1 trln. kağız marka bərabər olduğu elan olundu. Yeni pullara ciddi məhdudiyyət qoyuldu, hökumət xərclərinin Mərkəzi Bankdan alınan borcla maliyyələşdirilməsi dayandırıldı, büdcə xərcləri azaldıldı, dövlət məmurları 25% ixtisara salındı, 65 yaşdan yuxarı çalışanlar pensiyaya göndərildi. Nəticədə büdcə tarazlaşdırıldı və hiperinflasiyaya son qoyuldu.

70-ci illərin energetika böhranlarından, prezident Karterin İnflyasiyaya qarşı "kənüllü məhdudiyyətlər" proqramının iflasından sonra 1980-ci ildə ABŞ-da İnflyasiya illik 18-20% səviyyəsinə gəlib çıxmışdı. 1980-ci ildə hakimiyyətə gələn Reyqan komandasının iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması proqramında İnflyasiyaya qarşı sərt pul-kredit siyasətinin yerinə yetirilməsi əsas götürüldü. Hökumət vergiləri azaltmaqla istehsalda qoyulan investisiyaları artırdı və ÜDM-nin həcmi artdı. Sosial xərclər ixtisar edildi və bununla da büdcə kəsiri aradan qaldırıldı. Nəticədə 1983-cü ildə İnflyasiya 3-4%-ə endirildi.

II Dünya müharibəsi illərində Macarıstanda baş verən dünyanın ən böyük səviyyəli İnflyasiyasının qarşısı pul islahatı aparmaqla alındı. Belə ki, 1946-cı ildə (iyunda) yeni pul vahidi dövriyyəyə buraxıldı və onun əvvəlki pula nisbəti $1 : 1,3 \times 10^{20}$ formasında müəyyənləşdirildi.

Postsovet ölkələri arasında pul-kredit siyasətində ən uğurlu yolu Baltikya

Ölkələr keçmişlər. Onların islahatları arasında sərt məliyyə-kredit siyasəti əsas yer tuturdu. Bu ölkələr tezliklə rubl məkanından çıxdılar. 1992-ci ilin may-ında Latviya müvəqqəti valyuta kimi dövriyyəyə rus rubluna bərabər tutulan rublisi

buraxdı və iyununda yeganə qanuni pul vahidinə çevrildi. 1993-cü ildə isə (iyunda) Latviya dövriyyəyə buraxdı. 1992-ci ildə Litvada tətbiq olunan valyuta-talon rus rublu ilə yanaşı işlədilir. 1993-cü ilin iyununda talon 100:1 nisbətində litlə əvəz olundu. Həmin ilin avqust ayında xarici valyutaların işlənməsinə qadağa qoyuldu. 1992-ci ilin iyununda Estoniya kron adlı milli valyutasını tətbiq etdi. Onun alman markasına nisbəti 8:1 götürüldü və indi də ən dövrəli valyutalardandır. Bu ölkələr pul islahatı ilə yanaşı sərt pul-kredit siyasəti yürüdükdülər. Belə ki, büdcə xərcləri azaldılmış, kəsirin emissiya hesabına maliyyələşdirilməsindən əl çəkildi, bank kreditləri məhdudlaşdırıldı, kreditləşmə kommersiya bazası üzərinə keçirildi. Nəticədə, 1992-ci ildə İnflyasiyanın səviyyəsi Litvada 1161%-dən 1993-də 189%-ə, Latviyada 959%-dən 35%-ə, Estoniyada 954%-dən 36%-ə düşərək kəskin şəkildə azaldı. Sonrakı illərdə isə İnflyasiya istənilən formada idarə olunmuşdur.

Antiinflyasiya siyasətinin uğurlanndan Azərbaycanın təmsalında da danışmaq olar. Belə ki, 1995-ci ilə qədər Azərbaycanda üst-üstə 4600%-dən çox İnflyasiya olmuşdur. Nəticədə 1994-cü il Azərbaycan iqtisadi tarixinə hiperinflyasiya ili kimi düşmüşdür (1788%). 1995-ci ildən Milli Bank hökumətlə razılaşdırdığı və BVF-nin hazırladığı sabitləşdirici proqramına uyğun olaraq sərt pul-kredit siyasətini həyata keçirməyə başladı. Apanlan antiinflyasiya siyasəti Monetarizm prinsiplərinə uyğun olaraq tələbin məhdudlaşdırılmasına əsaslanırdı. Bu prinsiplər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Tədvüldəki ümumi pul kütləsi məhdudlaşdırıldı;
- Mərkəzləşdirilmiş kredit resursları azaldıldı;
- Kredit emissiyası sahəsindəki hərc-mərclik aradan qaldırıldı;
- Uçot stavkalarının yüksəldilməsi hesabına kredit resurslarına olan tələbin aşağı salınması;
- Manatın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin sabitləşdirilməsi;
- Qiymət və əmək haqqı üzrə nəzarətin gücləndirilməsi və s.

Tətbiq olunan bu siyasətin bir sıra mənfi nəticələri də qeyd olunur. Belə ki, siyasət əsasən tədavül sferasına təsir etmiş, lakin istehsal sferası kənarda qalmışdır. Dövriyyədəki pul kütləsi ÜDM-nin həcmi ilə ziddiyyət təşkil etmiş, işgüzar fəallıq

aşağı düşmüş, ölkənin xarici borcları artmış və s kimi mənfi nəticələr göstərmişdir. Lakin real vəziyyət belədir ki, 1997-ci ildə artıq İnflyasiyanın səviyyəsi postsosialist məkanmda ən aşağı səviyyəyə 3,8%-ə düşmüşdür.

Bundan başqa İsrail, Meksika və Braziliya kimi dövlətlər də antiinflasiya siyasətində müəyyən uğurlar əldə etmişlər.

3. 2. Azərbaycan Respublikasında inflyasiyanın dövlət tənzimlənməsi

Əksər hallarda inflyasiyanı mövcud əmtəə kütləsi şəraitində həddindən artıq çox pul kimi şərh edirlər. Lakin inflyasiya daha mürəkkəb bir proses nəticəsində baş verir. Hər şeydən əvvəl inflyasiya qiymətlərin ümumi səviyyəsinin davamlı artımıdır. Əmtəələrin ayrı-ayrı növlərinin qiymətləri daha sürətlə arat bilərlər. Əgər bəzi növ əmtəələrin qiymətlərinin artımı digər əmtəələrin qiymətlərinin aşağı enməsi ilə müşayiət olunarsa, bu, qiymətlərin ümumi səviyyəsinin dəyişilməz qalması ilə nəticələnə bilər. Beləliklə, inflyasiya - kifayət qədər uzun müddət ərzində mövcud olmuş əvvəlki normal səviyyəyə nisbətən qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsini göstərir.

Başqa sözlə desək inflyasiya - pul tədavülü kanallarının alıcılıq qabiliyyəti getdikcə aşağı düşən kağız pullarla dolması, təbii təzahür forması isə qiymətlərin artımıdır. inflyasiyanın ilkin əlamətləri pulların geniş yayılması ilə təzahür etməyə başlamışdır. inflyasion proseslər, adətən pul kütləsinin dövriyyədə kəskin artımı müşayiət edildikdə özünü daha qabarıq göstərir.

XVI əsrdə Qərbi Avropada qiymətlərin ümumi səviyyəsinin yüksəlməsi ilə nəticələnən qiymətlərin artım səviyyəsinin orta illik tempi 1-2% təşkil edirdi. O dövrdə inflyasiyanın bu səviyyəsi uzun müddət davam etmişdir.

Bundan əlavə dövlətin əmtəə-pul münasibətləri sferasına müdaxiləsi səviyyəsindən asılı olaraq inflyasiya açıq formada da baş verə bilər. Bu zaman inflyasion proseslər qiymətlərin ümumi səviyyəsinin müvafiq artımı formasında tozahür edir. Gizli formada isə qiymətlər dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilir və nisbətən stabil səviyyədə saxlanılır. Belə bir şəraitdə inflyasiya özünü əmtəə qıtlığı və məhsulların keyfiyyətini aşağı düşməsi formasında göstərir.

Dövlətin inflyasion prosesləri idarə etməsi səviyyəsindən asılı olaraq idarə edilən və idarə olunmayan inflyasiyanı fərqləndirmək lazımdır. Əhatə dairəsindən asılı olaraq isə inflyasiya regional, milli və dünya inflyasiyasına bölünür. Ölkə iqtisadiyyatının qiymətlərin artım tempinə uyğunlaşma səviyyəsindən asılı olaraq balanslaşdırılmış və qeyri-balanslaşdırılmış inflyasiya mövcuddur. Balanslaşdırılmış inflyasiya şəraitində qiymətlər digər makroiqtisadi göstəricilərin

dəyişikliklərinə müvafiq olaraq az və stabil surətdə artır. Qeyri-balanslaşdırılmış inflyasiya şəraitində isə iqtisadiyyat dəyişilən şəraitlərə uyğunlaşa bilmir.

Hal-hazırda beynəlxalq aləmdə İnflyasiyanın təbiətini və yaranma səbəblərini aydınlaşdırmağa cəhd edən çoxlu nəzəriyyələr mövcuddur. Bunlardan siyasi və iqtisadi nəzəriyyələr xüsusilə qeyd etmək lazımdır. İqtisadi nəzəriyyələr özləri də pul nəzəriyyəsinə və qeyri-pul nəzəriyyəsinə bölünür. Siyasi nəzəriyyələr İnflyasiyanın yaranma səbəblərini müharibələr, milliləşdirmə amillərlə əlaqələndirirlər.

İnflyasiya mürəkkəb iqtisadi prosesdir və müxtəlif formalarda özünü büruzə verir. Hazırda İnflyasiyanın aşağıdakı növlərini fərqləndirmək olar:

- Tələb İnflyasiyası;
- Xərc İnflyasiyası.

Qeyri-pul nəzəriyyələrində içərisində biz təklif nəzəriyyəsinə daxil olan xərc İnflyasiyası nəzəriyyəsini nəzərdən keçirək.

Sənayecə daha sürətlə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əmək haqqı istehsal məsrəflərinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Lakin buna baxmayaraq bunu İnflyasion prosesin güclənməsinə şərait yaradan əsas amil hesab etmək olmaz. Daha dəqiq desək, əmək haqqı inflyasion proseslərin güclənməsinə dolayısi ilə təsir göstərə bilər. Belə ki, müəssisə və təşkilatlar istehsalı genişləndirdikdə əmək haqqının səviyyəsi də artır ki, bu da öz növbəsində qiymətlərin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Bu zaman İnflyasiyanın səviyyəsi yüksəlməyə başlayır, çünki, İşçilər öz əmək haqlarının artmasını tələb edirlər. Bu vəziyyəti əmək haqqı-qiymətlər arasında zəncirvari əlaqə də adlandırırlar. Belə bir şəraitdə, yəni əmək haqqı sürətlə artmağa başladıqda bu prosesi nəzarətdə saxlamaq çox çətin olur və fəntiinflyasion siyasət cəmiyyətdə yaxşı qarşılanmayan bir tədbirə-əmək haqlarının dondurulmasına da gətirib çıxara bilər.

İndi isə belə bir şəraitin yaranması mexanizmini açıqlamağa çalışaq. I)ayamqlı İnflyasiyanın yaranmasının ilkin amili kimi məcmu tələbin artması çıxışdır. Bu zaman məcmu tələb iqtisadiyyatın istehsal imkanlarından artıq olur. Məcmu tələbin bu cür artımı ilkin dövrlərdə əmtəə və xidmətlərin satış həcmində artması formasında özünü göstərir. Satışın həcmində artması ilə əlaqədar olaraq müəssisə və təşkilatların

ehtiyatları məhdudlaşmağa başlayır. Müəssisə və loşkilatlar belə bir vəziyyətə istehsalın genişləndirilməsi və istehsal proseslərinin sürətləndirilməsinə daha çox diqqət verirlər. Qiymətlər deyil, istehsalın həcmi qısa müddətli dövrlərdə tələbin dəyişilməsinə uyğunlaşdırılır. Bu hal ona görə baş verir ki, əvvəla, müəssisə və təşkilatlar ilk dövrlərdə tələbin artmasının daimi ya müvəqqəti hal olduğunu müəyyən edə bilmirlər. Qiymətlərin yenidən nəzərdən keçirilməsi isə kifayət qədər mürəkkəb bir proses olduğu üçün, qiymətlər adətən, müqavilələr əsasında təyin edilir, üçüncüsü isə istehsalın inhisarçılığı şəraitində qiymətlərin dəyişdirilməsi bazar münasibətləri sisteminin pozulmasına gətirib çıxarır.

Xərclərin İnflyasiyası istehsalat xərclərinin artması nəticəsində qiymətlərin artması deməkdir. Xərclərin qalxmasının müxtəlif səbəbləri var. Ölkə daxili qiymətlərin (bütün növ qiymətlərin) dünya qiymətləri səviyyəsinə çatdırılması, əmək haqlarının qaldırılması, monopolist firmalar tərəfindən qiymətlərin aşağı ləğvi və s. -dir.

Əmək haqlarının qaldırılması inflyasiyanı meydana çıxandır. İri həmkarlar İttifaqı xərclərin müəyyən hissəsini təşkil edən əmək haqqının böyük həcmdə artırılması tələb edir və nail olurlar. Onlar həmçinin həmkarlar ittifaqının üzvü olmayan fəhlələrində əmək haqqının yeni standartların müəyyən etmiş olurlar. Əgər bütün ölkə miqyasında əmək haqqının artması hər-hansı bir əks təsir faktorla (məsələn: bir saatda buraxılmış məhsul həcmində artması) tarazlaşdırılmazsa, onda məhsul vahidinin istehsalına xərclər artır. İstehsalçılar belə hallarda bazara çıxarılan mal və xidmət istehsalatının ixtisas ilə cavab verirlər. Dəyişməz tələbat şəraitində təkliflərin bu cür azalması qiymətlərin səviyyəsinin artmasına gətirir. Beləliklə, əmək haqqının artması qiymətlərin artmasına, qiymətlərin artması isə əmək haqqının artmasına səbəb olur və s. «Qiymət - əmək haqqı» spiralı əmələ gəlir.

Spiralın ikinci nöqtəsini dövlət büdcəsinin xərcləri təşkil edir. Sabitləşdirici proqramlar çərçivəsində hökumət öz xərclərinin azaldılmasına getməyə məcburdur və bununla son tələbatı azaldır. Bu isə öz növbəsində istehsalatı daha da azaldılmasına və sonrakı vergi daxilolmalarının azaldılmasına gətirib çıxandır.

Spiralın üçüncü nöqtəsini monopolist firmalar tərəfindən bazarda qiymətlərin

kəskin aşağı salınması yolu ilə kiçik istehsalçıların bazardan sıxışdırıb çıxarılması təşkil edir. Sonra isə onlar bazarda nisbətən yüksək qiymətlər diktə edir ki, bu İnflyasiyanın bir mənbəyidir.

Uzunmüddətli nisbi sabitlik dövründən sonra 1500-cü ildən başlayaraq Avropada Amerikadan gələn qızıl və gümüş axını nəticəsində qiymətlər səviyyəsi sürətlə qalxmağa başladı. Təxminən 1600-cü ilə kimi qiymətlər 3-5 dəfə artmışdır. İqtisad elminin klassikləri bu dövrü qiymətlər inqilabı dövrü adlandırmışlar. Sonralar İnflyasiya dəfələrlə, xüsusilə-böyük siyasi, hərbi, iqtisadi və ictimai sarsıntılar, təbii bəlalar dövrlərində əmələ gəlmişdir. Lakin 20 əsrə qədər İnflyasiya heç vaxt daimi səciyyə almamışdır.

Əvvəlcədən də qeyd edildiyi kimi İnflyasiya kağız pulla bağlı bir problem olduğu üçün onun ilk cücərtiləri kağız pulun meydana gəlməsi dövrünə təsadüf edir. Xatırladaq ki, mənbələrdə pulun meydana gəlməsi çox qədim dövrləri əhatə edir. Tarixçiləm yazdığına görə ilk dəfə pul gümüş formada Qədim Yunanıstanda, Afinada meydana gəlmişdir. Sonradan Roma imperiyasında da Avqust tərəfindən qızıl, gümüş və mis pulların dövriyyəyə buraxılması məlumdur. Lakin bu pullar metal olduğu üçün İnflyasiyaya uğramırdı. İqtisadçı-tarixçilərin araşdırmalarına görə ilk kağız pul Çində meydana gəlmişdir və İnflyasiyanın yaranma mərkəzi də bu ölkədir. Belə ki, 618-907-ci illərdə Tanq sülaləsi tərəfindən feiçien adlı (uçan pul-flying money) kağız pullar buraxılmışdır. Lakin bunları müasir anlamdakı kağız pullar hesab etmək olmaz. Bu metal pulları bir yerdən digərinə göndərmək üçün onların layihəsi rolunu oynayır (Müasir anlamda bunları kredit kartları və digər qiymətli kağızlarla müqayisə etsək, yanlışdır). Yəni bu pullar tam dəyərli kağız pullar deyildi. Əsl kağız pul isə Çində, Şimali Sünq sülaləsində (960-1126) buraxılmış və Cənubi Sünq sülaləsində də (1127-1278) geniş istifadə olunmuşdur. Çində və dünyada ilk İnflyasiya da bundan bir az sonra, 1160-1190-cı illərdə baş verir. Geniş maliyyə bazarının formalaşmamasına baxmayaraq, müasir dövrdəki kimi bazar infrastrukturunun yaranmamasına baxmayaraq, bu İnflyasiya real formada özünü göstərmiş və imperiya təsərrüfatına böyük ziyan vurmuşdur. Həmin İnflyasiyanın mənbəyi XX əsrdə monetaristlərin İnflyasiyanın əsas mənbəyi hesab

etdikləri pul emissiyasının genişləndirilməsi olmuşdur. İmperiya öz xərclərini ödəmək üçün dövriyyəyə çoxlu kağız pul buraxmış və buna uyğun olaraq da qiymətlər qalxmağa başlamışdır. 1161-1240-cı illər arasında Sünq sülaləsində pul təklifi (M 1)49, 5 dəfə, qiymət səviyyəsi isə 40, 3 dəfə artmışdır.

Beləliklə, bir çox anlayışların yaranma mərkəzi olan Çin, həm də İnflyasiyanın "ana vətən"idir. O dövrdən başlayaraq, kağız pul buraxılmış bütün məmləkətlərdə İnflyasiya baş vermişdir.

"Böyük Tüdor İnflyasiyası": Hindistana dəniz yolunun kəşfi və Amerika kontinentinin kəşfinə qədər dünya iqtisadiyyatında elə bir ciddi İnflyasiya olmamışdır. Lakin XV-XVI əsrlərdə Avropanın bir çox ölkələrində İnflyasiya olmuşdur. Bunun əsas səbəbi Yeni Dünyadan qitəyə böyük miqdarda İspan qızılının daxil olmasıdır. Bu İnflyasiyaları tarixçilər "Böyük Tüdor İnflyasiyası" adlandırırlar. Həmin vaxtlar Amerikadan qarətlər və ucuz işçi qüvvəsi hesabına Avropaya xeyli qızıl və gümüş gətirildi. Nəticədə XVI əsrdə Avropada qızıl 550 mindən 1192 min kq-a gümüş isə 7mln. kq-dan 21, 4mln. kq-a çatmışdı. Nəticədə, bu metalların qiyməti aşağı düşdü və əmtəələrin qiymətləri qalxdı. Bu Avropa tarixinə "qiymətlər inqilabı" kimi də daxil olmuşdur. İnflyasiya İspaniyada daha yüksək, İngiltərə və Fransada aşağı sürətlə getmişdir. Çünki İspaniya Avropaya qızılın axın mərkəzi idi.

Təkcə 1601-ci ildə İspaniyada qiymətlər 4, 3 dəfə, İngiltərə və Fransada isə 2, 5-3 dəfə artmışdır. Qiymətli metalların satış mərkəzi olan Andaluziyada da qiymətlər sürətlə artmışdır. Burada 1550-1600-cü illərdə qiymət artımı 500% olmuşdur.

İnflyasiyanın neqativ sosial və iqtisadi nəticələri müxtəlif ölkələrin rəhbərlərini məcbur edir ki müəyyən edilmiş iqtisadi siyasəti həyata kəsinlər. Dövlət tərəfindən həmişə pul kütləsinin tənzimlənməsinə diqqət yetirilmişdir. İnflyasiyanın idarəetmə amilləri birtərəfli deyil, öz nəticələrinə görə ziddirlər. Belə Bİyasət çox dar parametrlə ölçülür. Bir tərəfdən İnflyasiya spiralının açılmasının qarşısının almaq, digər tərəfdən təsərrüfatın stimulu artırmaq, bazarı lazımı əmtəə ilə təmin etmək üçün şərait yaratmaq tələb olunur. İnfilyasiyanı idarə etmək kompleks amillər tələb edir, qiymət artımının gəlirlə stabilləşdirmək lazımdır. Qərb ölkələrində istifadə olunan bu prosesin idarəetmə aləti infilyasiyanın xarakter və isviyyəindən, təsərrüfat

xüsusiyyətdən, təsərrüfat mexanizminin spesifikasiyasından asılı olaraq fərqlənir. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə (xüsusən ABŞ və əksər qərb ölkələrində) infilyasiyanın artım tempini çox dar ölçüdə saxlamaq mümkün olur. Bəzi ölkələrdə dövlətin və mərkəzi bankın düzgün iqtisadi siyasəti nəticəsində infilyasiyanın aşağı düşməsinə misallarla göstərək. Məsələn: 2014-ci ilin maymda Çex Respublikasının mərkəzi bankı çox dar çərçivəli siyasət apardı. Daxili tələbatı azaldaraq məhsulun artımını və qiymətini azaldır. Son illərdə Çex Respublikasında infilyasiyanın əsas mənbəyi əmək məhsuldarlığının qabaqlayan əmək haqqının sürətlə artması idi. 2014-ci ildə idxal olunan mal və məhsulların qiymətinin aşağı salınması tələbatın gücünü zəiflətdi. Bundan əlavə ilk üç kvartalda məhsuldarlığın artması (5, 4%), ilk dəfə olaraq islahatlardan sonra sənayedə əmək haqqının artması müşahidə olundu. Bunun əksi olaraq Slovakiyalarda 2014-ci ildə əsasən sentyabr seçkidən qabaq əvvəlki kimi büdcə siyasəti iqtisadi artıma doğru istiqamətlənirdi. Infilyasiyanın tempini aşağı salmaq üçün dövlət 2014-ci ildə süni olaraq slovak kronunun qaldırmaq, idxalat məhsulunun qiymətini qaldırmaq və sərt pul-kredit siyasəti həyata keçirdi. Əvvəlki illərə nisbətən Polşada infilyasiyanın sürəti 9, 5%, Macarıstanda 14%-ə düşmüşdü. İki ölkədə qiymət dinamikasına təsir göstərən yaxın pul-kredit siyasəti və büdcə intizamı vardır. Əksər keçid iqtisadiyyatı şəraitində olan ölkələrindən fərqli olaraq Polşa və Macarıstan infilyasiyanın sürətinin azaldılmasında nə tələbi, nə istehsalı azaltmadı və nədə ki, gələcəkdə əmək bazarında heç bir pisləşmə olmadı. Antiinflyasiya siyasəti müxtəlif zəngin pul-kredit, büdcə amilləri, vergi təşkilatları, gəlirlərin bölüşdürülməsi, tənzimlənməsi və stabiləşmə proqramları hesablayıb ortaya çıxarır. Antiinflyasiya siyasətinə nəzər salsaq görürük ki, buna əsas üç yanaşma var. Birinciyə (müasir keynsçilər) aktiv büdcə siyasəti - dövlət gəlirləri və vergidən istifadə edərək alıcılıq qabiliyyətli tələbə təsir etmək: dövlət öz xərcini azaldır və vergini artırır. Lakin eyni vaxtda investisiyanın və istehsalın aşağı düşməsi baş verə bilər və bu da qarşıya qoyulan məqsədin əksinə gətirib çıxara bilər. Büdcə siyasəti həmçinin tələb aşağı olduqda onun genişləndirilməsi üçün də həyata keçirilir. Tələbin kifayət qədər olmadığı halda dövlət kapital qoyuluşu proqramları və digər xərclər (hətta büdcə kəsri vaxtı), vergilərin azaldılması həyata keçirilir. Düşünülür

ki, bu yolla istehlak malların a və xidmətlərə tələbat artır. Lakin tələbin büdcə yolu ilə stimullaşdırılması 60-70-ci illərdə göstərdi ki, o, İnflyasiya gücləndirə bilər. Özündə ki, böyük büdcə kəsri dövlətin xərc və Vergilərinin bacanaqla istifadəsini məhdudlaşdırır.

İqtisadi nəzəriyyədə ikinci yanaşma monetarizm tərəfdarlarıdır. Onlar ilk 1'incə ön plana pul-kredit siyasətini çəkirlər və iqtisadi hadisəyə dolayısı və klastikliklə təsir edirlər. Bu cür tənzimlənmə mərkəzi bank tərəfindən həyata keçirilir. Bu yanaşmanın tərəfdarları düşünürlər ki, dövlət alıcılıq qabiliyyətli tələbatı məhdudlaşdırmaq üçün defilyasiya tədbirləri həyata keçirməli, çünki iqtisadi artımın stimullaşdırılması süni yolla məşğulluğun həqiqi səviyyəsinin aşağı salınması İnflyasiya üzərində nəzarətin itirilməsinə gətirib çıxardır.

Üçüncü yanaşma - bir çox ölkələrin rəhbərliyi 60-cı illərdən başlayaraq nəzarətdən çıxmış İnflyasiyanın qarşısını almağa cəhd göstərərək belə adlanan qiymət və gəlirlər, əsas məqsəd əmək haqqının məhdudlaşdırılması siyasətidir. Belə ki, bu siyasət bazar strateqiyah yox, inzibati mübarizə yolu olduğundan o həmişə qarşıya qoyulan məqsədə çatmır. İnflyasiya ilə mübarizə metodları birbaşa və dolayısı ola bilər. Gəlin bu metodlara özünü lap yaxşı şəkildə əks etdirən Rusiyanın təmsalında nəzər salaq.

Dolayısı metodlar:

1. Ümumi pul kütləsinin mərkəzi bank tərəfindən tənzimlənməsi;
2. Komersiya banklarının ssuda və hesabatlarının mərkəzi bank tərəfindən (tənzimlənməsi;
3. Komersiya banklarının əsas ehtiyatları mərkəzi bankın açıq qiymətli kağızlar bazarında hərəkəti.

Birbaşa metodlar:

1. dövlət tərəfindən birbaşa kreditlərin və pul kütləsinin tənzimlənməsi
2. dövlət qiymət tənzimlənməsi
3. əmək haqqının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi
4. dövlət tərəfindən daxili ticarət, idxal və ixrac kapitalının və valyuta kursunun tənzimlənməsi.

İnflyasiyanın sürətini salmaq deməli təsərrüfatda pul və mal kütləsi arasında fərqi azaltmaq deməkdir. Bunun üçün iqtisadiyyatı tarazlaşdıran bütün metodlar Uyğun gəlir. Əsas tədbirlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Ölkədə ərzaq bolluğu yaratmaq. Bunun üçün ölkə kənd təsərrüfatının hütün sahələrinə maliyyə yardımı göstərməli və yumşaq islahatlar keçirməlidir.

a) Kənd təsərrüfatı məsələlərinə kreditlərin gələcək məhsul hesabına borcun qaytarılması yolu ilə veksəl şəklində verilməsi;

b) İstehlakçı qiymətinin, dövlət alıcılıq qiymətinin və müqavilə yolu ilə sənaye məhsullarının kənd təsərrüfatı məhsullarına dəyişilməsini təşkil etmək.

2. Xalq təsərrüfatı sahələrinin pozulmuş investisiya sahələrinin bərpası

3. Müəssisələrarası alqı-satqı münasibətlərini nizama salmaq. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində topdan alış nəhəng sindikatlar tərəfindən həyata keçirilsə daha effektiv olar. Bu cür əlaqələr regionlar və ölkələrarası miqyasda da fəaliyyət göstərə bilər.

4. Krizis vaxtı mərkəzləşdirilmiş bank sistemi təşkil etmək lazımdır.

İstehlak bazarını stabilləşdirmək məqsədə uyğundur. Kiçik biznesin istehsal

və xidmət sferalarında inkişafı stimullaşdıran sistem yaratmaq, istehsal sahələrinin və dəzgahlann icarəsinə (ardmca almaq imkanı olmaqla) dövlət krediti və lizinq kreditinin verilməsi. Kiçik müəssisələrin ilk 3-5 il fəaliyyətinin gığortalanması öhdəliyi - müflisləşmə riski xeyli çoxdur. Böhran baş verən zaman daxili bazanın və şəxsi eksport fəaliyyətinə ciddi nəzarət olunması üçün dövlət tərəfindən müdafiə üçün səmərəli siyasət yeridilməlidir. Bütün eksport əməliyyatları dövlət tərəfindən idarə olunan bir neçə İri firmalar və sindikatlar tərəfindən komission vergilər üzərində eksport əməliyyatları yerinə yetirilməlidir. İnflyasiyanın qarşısını hər-hansı bir təşkil edilmiş tədbir vasitəsi ilə alınması çox çətindir, deməsək ki, tamamilə mümkün deyil. Bunun üçün iqtisadiyyatda baş verən disproporsiyaların aradan qaldırılması üçün, struktur islahatlar keçirilməlidir. İnflyasiya monetar və yaxud struktur xarakter daşıya bilər. İnflyasiyanı dövlət büdcəsinin defisiti və mal göndərənlərlə istehsalçıların inhisarları stimullaşdırır. Ona görə də İnflyasiya prosesi ilə mübarizə metodları adətən kompleks xarakter daşıyır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İnflyasiyanın iqtisadi və sosial nəticələri mürəkkəb və müxtəlifdir. Onun böyük olmayan sürəti qiymətin qalxmasına və gəlir normasına təsir edib bununla da müvəqqəti konyekturanın canlanmasının faktoru olur. İnflyasiyanın dərinləşməsin istehsalın yüksəlməsində ciddi maneyəçilik törədir cəmiyyətin iqtisadi və sosial gərginliyinə səbəb olur. Sürətli İnflyasiya təsərrüfatı bərbat hala qoyur, nəinki iri korporasiyaları, hətta kiçik biznesə ciddi iqtisadi zərər vurur. Bu isə əsas etibarilə konyekturanın qeyri-müəyyənliyindən irəli gəlir. İnflyasiya effektiv makroiqtisadi siyasətin aparılmasını çətinləşdirir. Onu da deyək ki, qiymətin qeyri – bərabər qalxması iqtisadiyyatın sahələri arasında disproporsiyanı gücləndirir, daxili bazarda məhsulun satışında problemlərin yaranmasını gücləndirir. Bu cür İnflyasiya puldan məhsula qaçışı aktivləşdirir, pul yığımına mane olur, pul-kredit sisteminin fəaliyyətini pozur. Bundan başqa İnflyasiya şəraitində əhalinin yığımı qiymətdən düşür, kredit verən bank və idarələr itki verirlər. İstehsalatın internasionallaşması İnflyasiyanın ölkədən-ölkəyə keçməsinə asanlaşdırır, beynəlxalq valyuta və kredit əlaqələrini mürəkkəbləşdirir. İnflyasiya əmək məhsuldarlığının təsərrüfat effektini azaldır və texnoloji gerilik yaradır. İnflyasiyanın özü bir fakt olaraq pul vahidinin alıcılıq qabiliyyətini azaldır, yəni məhsulun sayını və xidməti azaldır, hansıları bu pul vahidi ilə almaq mümkündür – bu heç də real şəxsi gəliri və həyat tərzinin azalmasına gətirmir. İnflyasiya pul vahidinin alıcılıq qabiliyyətini aşağı salır, lakin sizin real gəliriniz və yaşayış tərziniz o vaxt aşağı düşər ki, əgər sizin nominal gəliriniz İnflyasiyadan geri qalar. İnflyasiya nisbətən təsbit edilmiş nominal gəlirləri olan insanları cəzalandırır. Başaq sözlə desək, o gəlirləri belə bölüşdürür: sabit nominal gəlirləri olan əhalinin gəlirlərini azaldır, digər qrup əhalinin gəlirlərini artırır. Buna klassik nümunə olaraq adi təqaüd və ya renta ilə yaşayan yaşlı insanları göstərmək olar, hansılar ki, hər ay sabit nominal gəlirlər əldə edirlər. İnflyasiya həmçinin təsbit edilmiş renta haqqı olan torpaq sahiblərinin də vəziyyətini pisləşdirir, çünki vaxt keçdikcə onlar alıcılıq qabiliyyətini itirmiş pul vahidi alırlar, az miqdarda dövlət sektorunda çalışanların bir hissəsi hansı ki, gəlirləri təsbit olunmuş tarif cədvəlləri ilə müəyyən edilir. Həmçinin sosial müavinətli sabit gəlirlərlə yaşayan

ailələr və digər transvert gəlirləri olan ailələr İnflyasiyanın qurbanı olurlar. Qeyri-sabir gəlirlərlə yaşayan insanlar İnflyasiyadan xeyr götürə bilirlər. Belə ailələrin nominal gəlirləri qiymətlərin səviyyəsini və yaxud həyat qiymətini keçir, nəticə etibarilə onların real gəlirləri artır. Sənayenin inkişaf etmiş və güclü həmkarlar təşkilatı olan sahələrində çalışan fəhlələrin nominal maaşı İnflyasiya ilə ayaqlaşa bilər və keçər.

Əks tərəfdən qiymətin səviyyəsini qalxması sənayenin qeyri-rentabelli sahələrindəki bəzi müddətli fəhlələrin (hansı ki, güclü köməkdən, mübariz həmkarlar təşkilatından məhrumdurlar) gəlirlərini keçir. İnflyasiyadan firma rəhbərləri və başqa gəlir əldə edənlər də uduşurlar. Məsələn: əgər İnflyasiyada qiymətin qalxması faizdə nəzərə alınmayıbsa, kredit götürənlər İnflyasiyadan uduşurlar. 1 000 000 manat ssuda götürmüş debitor müəyyən vaxt ərzində faizlə həmin pulu qaytarmalıdır, lakin bu vaxt ərzində manatın alıcılıq qabiliyyəti iki dəfə düşərsə onda həmin alınmış məbləğ banka qaytarılarkən real alıcılıq qabiliyyətinin yarısını itirmiş olur (faiz hesabını nəzərə almasaq).

İnflyasiya vaxtı təcili əmanətlərin polis sığortası banklarında illik rentalar və başqa sabit qiymətli aktiv kağızların qiymətləri azalır, hansı ki, nəzərdə tutulmamış ağır vəziyyətlə və yaxud sakit tərzdə təqaüdə çıxmaq imkanına çatardı.

İnflyasiyanın sosial nəticələrində vardır: o milli gəlirin bölüşdürülməsinə aparır, elə bil bu əhali üçün yüksək vergi dərəcəsidir hansı ki, nominal artımı gerilədir, həmçinin real əmək haqqı əmtəə və xidmətlərin yüksələn qiymətlərindən geri qalır. Bir sözlə demək olar ki, İnflyasiya prosesinin neqativ nəticələri aşağıdakılar aiddir:

- Qiymətlər sisteminin pozulması;
- Qeyri-leqal iqtisadi əlaqələrin inkişafı, böyük miqyaslı nomenklatur kapitalın realizə olunması;
- Gəlirlərin gizli bazar və gizli istehsalın xeyrinə bölünməsi;
- Ekvivalent dəyişmənin kobud pozulması;
- Əhali yığınının qiymətdən düşməsi;
- Büdcə İnflyasiyasının güclənməsi (dövlət büdcəsi kəsri);

- Kredit İnflyasiyasının güclənməsi (vaxtı keçmiş və borc ssudanın səviyyəsi);
- Dövlət büdcəsinin, kredit investisiyasının və kapital qoyuluşunun gəlirlərinin qiymətdən düşməsi;
- Əməyə qarşı əks stimulların yüksəlməsi;
- Bazar münasibətlərində narazılıqların yüksəlməsi;
- Rəsmi iqtisadiyyatla kölgə iqtisadiyyatın ın birləşməsi hətta dəbə minməsi;
- Sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı arasında disproporsiyanın güclənməsi.

Praktiki olaraq bütün ölkələrdə İnflyasiyanın öz yaranma səbəbləri var. Lakin bu prosesdə müxtəlif faktorların olması ölkənin konkret iqtisadi şəraitindən asılıdır.

İnfilyasiyanın neqativ sosial və iqtisadi nəticələri müxtəlif ölkələrin rəhbərlərini məcbur edir ki müəyyən edilmiş iqtisadi siyasəti həyata kersinlər. Dövlət tərəfindən həmişə pul kütləsinin tənzimlənməsinə diqqət yetirilmişdir. İnflyasiyanın idarəetmə amilləri birtərəfli deyil, öz nəticələrinə görə ziddirlər. Belə siyasət çox dar parametrlə ölçülür. Bir tərəfdən infilyasiya spiralının açılmasının qarşısının almaq, digər tərəfdən təsərrüfatın stimuluunu artırmaq, bazarı lazımı əmtəə ilə təmin etmək üçün şərait yaratmaq tələb olunur. İnfilyasiyanı idarə etmək kompleks amillər tələb edir, qiymət artımını gəlirlə stabilləşdirmək lazımdır. Qərb ölkələrində istifadə olunan bu prosesin idarəetmə aləti infilyasiyanın xarakter və səviyyəsindən, təsərrüfat xüsusiyyətindən, təsərrüfat mexanizminin spesifikasiyasından asılı olaraq fərqlənir. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə (xüsusən ABŞ və əksər qərb ölkələrində) infilyasiyanın artım tempini çox dar ölçüdə saxlamaq mümkün olur. İnflyasiyanın tənzimlənməsi və antiinflasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə əvvəlki illərin təcrübəsindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu siyasətin məqsədyönlü olması üçün inflyasiya mexanizminin elementlərindən düzgün istifadə etmək lazımdır. Manatın məzənnəsinin kəskin dəyişməsinin qarşısını almaq, qeyri – neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə və xarici ticarət şəraitinin pisləşməsinə, inflyasiya

təhlükəsini artıran manat emissiyasına yol verilməməlidir. Manatın sabitliyinin və inflyasiyanın cilovlanmasını təmin edən sərt pul-kredit siyasəti elə aparılmalıdır ki, bu siyasətin iqtisadiyyata olan mənfi təsirini minimuma endirmək mümkün olsun. Buna nail olmaq üçün möhkəm iqtisadiyyata söykənən əsl maliyyə sabitliyi olan mikromaliyyə sabitliyinin yaradılması zəruridir.

Beləliklə, Mərkəzi Bank valyuta siyasəti yeritməli, eyni zamanda ölkədə həyata keçirilən sosial – iqtisadi inkişaf proqramlarının realizasiyasına dəstək verməli və makroiqtisadi siyasətin koordinasiyasında fəal iştirak etməlidir ki baza inflyasiyanın təkrəqəmli səviyyədə saxlanmasına və maliyyə sabitliyinin qorunmasına nail ola bilsinlər.

Bununla yanaşı biz biz antiinflasiya tədbirlərini bu səpkidə görmək istərdik:

1. Özəl müəssisə və təşkilatlara iri dövlət sifarişlərinin verilməsi
2. Kommersiya kreditlərinin faizlərinin aşağı salınması
3. Pul emissiyasının qarşısının alınması
4. Dövlətin iqtisadi sferaya müdaxilələrinin minimuma endirilməsi
5. Vergi stimullaşdırılmasının tətbiqi
6. İşsizliyin səviyyəsi və əmək haqqı arasında olan mütənasibliyin gözlənilməsi
7. Qiymət və əmək haqqı sisteminin liberallaşdırılması
8. Milli valyutanın dəyərdən düşməsinin qarşısının alınması
9. Hökumətin gəlir və xərclərinin balanslaşdırılması, büdcə kəsinin minimuma endirilməsi
10. Dolayısı vergilərə üstünlük verilməsi. Və s.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. A.Eren “ Makro iqtisadiyyat” Bursa 1992
2. A.S. Bulatova. “Ekonomika” Moskva – 1997
3. A.S. Bulatova. «Gkonomika» Moskva – 1997.
4. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin Hesabatları
5. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, 1998.
6. C.M.Keynz. Məşğulluq, mənfəət və pulun ümuminəzəriyyəsi. Bakı 2014
7. Çepurina M.N., Kiselevoy E.A. Kirov«Kurs gkonomiçeskoy teorii» -1993
8. İqtisadi Nəzəriyyə. Dərslik Bakı-2014
9. İqtisadi nəzəriyyə. Dərslik. Bakı, 1999.
10. İqtisadi nəzəriyyə. Dərslik. Bakı, 2014.
- 11.İqtisadi nəzəriyyə. Makroiqtisadiyyat-1,2. (RF əməkdar elm xadimi prof. i.e.d. Q.P.Juravlyovanın ümumi redaktəsi ilə). Moskva 2013. Bakı 2014
- 12.İqtisadinəzəriyyə. Mikroiqtisadiyyat-1,2. Dərslik. (RFəməkdarelmxadimiprof. i.e.d.Q.P.Juravlyovanınümumiredaktəsiilə). Moskva 2015. Bakı-2013
13. İqtisadi təlimlər tarixi. Bakı, 2014.
14. K. Makkennel, S. Bryu «Ekonomiks» Moskva -1999
- 15.K. Makkennel, S. Bryu «Ekonomiks» Moskva -1999
16. Kərimov E., Qasımov B. İqtisadi nəzəriyyə. Bakı, 2014.
- 17.Marks K. Kapital. I, II, III cildlər,
- 18.Meybullayev M.X. XIX əsrin iqtisadçılarının əsərlərində klassik elmi sistemin inkişafı. Bakı, 2014.
- 19.münasibətlər. Bakı, 1999
- 20.N. Müzəffərli İqtisadi Etüdlər Bakı-1999
- 21.N. Süleymanov İqtisadi Tarix Bakı-1999
- 22.N. Süleymanov «İqtisadi tarix» Bakı -1999
- 23.N. Süleymanov «İqtisadi tarix» Bakı -1999
- 24.Nəsrullayev F.A. İqtisadi nəzəriyyənin predmeti və metodologiyası. Bakı, 1997.
- 25.Ramiz Rzayev Pul, Kredit və Banklar Baki-2014

- 26.Rasim Həsənov “İqtisadi siyasət: metodologiya və praktika”, Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı. (2014)
- 27.S. Fişer. R. Dornbuş, R. Şmalenzi «Gkonomika» Moskva – 1999.
28. S.İ. Luşin. “Откуда взялас инфляция”. Moskva – 1992.
29. S.Səmədov “ infilyasiya və maliyyə bazarı”
- 30.Saleh Məmmədov İnflyasiya və maliyyə bazarı Bakı-1998
- 31.Şəkərəliyev A.S. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq
- 32.Şəkərəliyev A.S. Kəçid iqtisadiyyatı və dövlət. Bakı, 2014.
- 33.Şmalenzi «Ekonomika» Moskva – 1999.
- 34.T.S. Vəliyev Ə.P.Babayev M.X.Meybullayev “İqtisadi nəzəriyyə” 2014
35. T.S. Vəliyev Ə.P.Babayev M.X.Meybullayev “İqtisadi nəzəriyyə” 2014
- 36.Tofiq Quliyev “İnfilyasiyanın Anatomiyası” Bakı
37. Tofiq Quliyev “İnfilyasiyanın Anatomiyası” Bakı
38. «Valyuta tənzimlənməsi haqqında»qanun Bakı-1994
- 39.V.B. Maneveç. V.L. Peramutrov. Ob inflüionnoy politike. Moskva – 1993.
- 40.V.D. Kamaeva. Экономическая теория» Moskva –1999
- 41.Vəliyev T.S. İqtisad elminin nəzəri əsaslarının tarixi təkamülü. Bakı, 1999.
- 42.Vəliyev T.S., Həsənov A.Azərbaycan iqtisadi fikir tarixi. Bakı, 1996.
- 43.Zahid Məmmədov Pul, Kredit və Banklar 2015
- 44.A.Б.Сидорович, М.ДИС. 1997
- 45.В.И.Видянина, А.И.Добрынина, Г.Л.Журавлевой,Л.С.Тарасевича, М.: Инфра-М, 2014
- 46.В.И.Видяпина, А.И.Добрынина, Г.П.Журавлевой,
- 47.В.И.Видяпина, Г.П.Журавлевой, М.: РЭА им.Г.П.Плеханова,2014
- 48.Греббенников П.И., Леусский А.И., Тарасович Л.С..
- 49.Добрынин А.И., Журавлева Г.П. Общая экономическаятеория: Учеб. пособие .СПб.: Питер 2014
- 50.Журавлева Г.П. Экономика: Учебник. М.:Юрист, 2014

51. Курс экономической теории. Научн. ред.
52. Курс экономической теории/ Под общ.ред. проф.
53. Кэмпбелл Р. Макконнелл, Стенли Л. Брю, Экономикс
54. Л.С.Тарасевича,-М.: ИНФРА-М. 2015.
55. М.:Республика,1993 Т.2
56. М.Н.Чепурина, проф. Киселевой Киров: АСА, 2014
57. М.П. Владимирова Денги, Кредит и Банки Москва-2014
58. Микроэкономика: Учебник, Спб: Изд-во СПбГУЭиФ, 1998
59. Мэнкью Н.Грегори, Принципы экономики, Учебник XX1 века. Спб.: Питер 1999
60. С.Н. Кабушкин Управление Банковским Кредитным Риском Москва-2014
61. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов, Антология экономической классики. В 2т. М.: МП «Эконов», 1993
62. Стивен Брег Настольная книга Финансового Директора Москва-2014
63. Фишер С., Дорбуш Р., Шмалензи Р. Экономика /Пер.сангл. М.: Дело, 1993
64. Экономическая теория (политэкономия) / Под.ред.
65. Экономическая теория. Учебник/под ред.
66. Экономическая теория: Учебник / под ред.

Резюме

Инфляция — повышение уровня цен на товары и услуги. При инфляции на одну и ту же сумму денег по прошествии некоторого времени можно будет купить меньше товаров и услуг, чем прежде. В этом случае говорят, что за прошедшее время покупательная способность денег снизилась, деньги обесценились — утратили часть своей реальной стоимости.

Инфляцию следует отличать от скачка цен, так как это длительный, устойчивый процесс. Инфляция не означает рост всех цен в экономике, потому что цены на отдельные товары и услуги могут повышаться, понижаться или оставаться без изменения. Важно, чтобы изменялся общий уровень цен, то есть дефлятор ВВП. Противоположным процессом является дефляция — снижение общего уровня цен (отрицательный рост). В современной экономике встречается редко и краткосрочно, обычно носит сезонный характер. Например, цены на зерновые сразу после сбора урожая обычно снижаются. Длительная дефляция характерна для очень немногих стран. Сегодня примером дефляции может служить экономика Японии (в пределах -1%).

В истории мировой экономики отмечались два случая резкого роста цен, связанных с падением стоимости металлов, из которых изготавливались деньги.

С повышением цен в результате поступления в оборот больших масс золота и серебра непосредственно связано возникновение количественной теории денег, согласно которой увеличение количества денег в обращении выступает причиной роста цен. С точки зрения стоимостной теории, рост денежной массы отражает снижение стоимости денежного материала, что при постоянной стоимости товаров выражается в требовании большего количества золота или серебра для эквивалентного обмена.

Summary

In economics, inflation is a sustained increase in the general price level of goods and services in an economy over a period of time. When the price level rises, each unit of currency buys fewer goods and services. Consequently, inflation reflects a reduction in the purchasing power per unit of money – a loss of real value in the medium of exchange and unit of account within the economy.

Inflation affects an economy in various ways, both positive and negative. Negative effects of inflation include an increase in the opportunity cost of holding money, uncertainty over future inflation which may discourage investment and savings, and if inflation were rapid enough, shortages of goods as consumers begin hoarding out of concern that prices will increase in the future.

Inflation also has positive effects:

- Fundamentally, inflation gives everyone an incentive to spend and invest, because if they don't, their money will be worth less in the future. This spending and investment can benefit the economy.
- Inflation reduces the real burden of debt, both public and private. If you have a fixed-rate mortgage on your house, your salary is likely to increase over time due to inflation, but your mortgage payment will stay the same. Over time, your mortgage payment will become a smaller percentage of your earnings, which means that you will have more money to spend.
- Inflation keeps nominal interest rates above zero, so that central banks can reduce interest rates, when necessary, to stimulate the economy.
- Inflation reduces unemployment to the extent that unemployment is caused by nominal wage rigidity. When demand for labor falls but nominal wages do not, as typically occurs during a recession, the supply and demand for labor cannot reach equilibrium, and unemployment results. By reducing the real value of a given nominal wage, inflation increases the demand for labor, and therefore reduces unemployment.

Azərbaycan dövlət İqtisad Universitetinin Maliyyə fakültəsinin Maliyyə menecmenti ixtisası üzrə 622-ci qrup tələbəsi Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlunun “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyasına

R E F E R A T

Mövzunun aktuallığı. İnflyasiya müasir dövrdə bu və ya digər dərəcədə həm keçid iqtisadiyyatlı, həm də bazar iqtisadiyyatlı ölkələr üçün problem olaraq qalmaqdadır. İnflyasiya- qiymətlərin ümumi səviyyəsindəki daimi artımlar və bunun nəticəsi olaraq pulun mütəmadi şəkildə qiymətdən düşməsidir. Makkonnell və Buryuya görə, İnflyasiya- qiymətlərin ümumi səviyyəsinin yüksəlməsidir, lakin bu o demək deyildir ki, bütün əmtəə və xidmətlərin qiymətləri qalxmalıdır. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində bütün dünya ölkələrinin o cümlədən Azərbaycanında qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri inflyasiyanın sabit saxlanılması və inflyasiyanın yol açdığı işsizlik, yoxsulluq, iqtisadi böhranlar, qiymətlərin kəskin bahalaşması kimi böyük problemlərin qarşısını almaqdır.

Tədqiqatın predmeti və obyekt. Tədqiqatın predmetini inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin əsas istiqamətləri təşkil edir. Tədqiqat işində antiinflyasiya tədbirləri, böhran vəziyyətlərində inflyasiyanın tənzimlənməsi kimi mühüm məsələlər araşdırılır.

İqtisadi islahatlar dövründə, beynəlxalq əlaqələrin, xarici ticarətin genişlənməsi vəziyyətində inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin yeri və təsiri, bu sistemin təkmilləşməsi tədqiqatın **obyektidir**.

İnflyasiyanın yaranması və xüsusiyyətləri, ona təsir edən amillər və bu kimi digər məsələlərə dair həm dünya iqtisadçılarının, həmçinin Azərbaycan iqtisadçılarının və alimlərin əhəmiyyətli elmi əsərləri mövcuddur. Bu toxunulan məsələlərə Azərbaycan alimlərindən Z.F.Məmmədovun, E.M.Sadıqovun, D.A.Bağirovun, M.X.Həsənlinin, M.X.Meybullayevin, R.M.Rzayevin, A.M.Kərimovun, Ş.Ə.Abdullayevin, R.V.Əsgərovanın əsərlərində əhəmiyyətli dərəcədə yer verilmişdir.

Dissertasiyasının məqsəd və vəzifələri işin quruluşunu müəyyən etmişdir. Bu məqsəd və vəzifələrin həlli isə müasir inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin keçdiyi tarixi inkişaf yolunun, onun quruluşunun, mahiyyətinin, səbəblərinin öyrənilməsini tələb edir. Məhz bu səbəbdən işin I fəslində bu məsələlərə toxunulmuş, iqtisad elminin görkəmli nümayəndələrinin inflyasiya və ona təsir mexanizmi, müxtəlif konsepsiyalarına tez – tez müraciət olunur, onlardan nümunələr gətirilir.

Növbəti tədqiqat mərhələsi (II fəsil) inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin əsas istiqamətlərini əhatə edir. Bu fəsildə müəllif inflyasiyanın tənzimlənməsinin əsas xüsusiyyətlərini, Azərbaycanda inflyasiyanın yaranmasını, onu qiymətləndirilməsini və təhlilinin aparılması öz əksini tapmışdır.. Müasir antiinflasiya siyasətinin və Azərbaycan respublikasında inflyasiyanın dövlət tənzimlənməsinin perspektivləri isə III fəsildə təklif edilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin mahiyyətini, ölkənin inkişafında inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin və antiinflasiya siyasətinin əsas istiqamətlərini öyrənməkdir. İqtisadiyyat sahəsində istənilən dövlətin əsas məqsədi möhkəm iqtisadi artımı, daxili qiymətlərin sabitliyini, həmçinin xarici iqtisadi tarazlığı təmin etməkdir. Bu göstərilən məqsəd aşağıdakı **vəzifələrin** həllini tələb edir:

- müasir inflyasiyanın tənzimlənməsi sisteminin əsas xüsusiyyətlərinin və ona təsir elementlərinin müəyyən edilməsi;
- antiinflasiya sisteminin bazar iqtisadiyyatına uyğun, iqtisadi islahatlar dövründə formalaşdırılması, onun məqsəd və vəzifələrinin dəqiqləşdirilməsi;
- dünya və Azərbaycan iqtisadiyyatında antiinflasiya siyasətinin həyata keçirilməsi imkanlarından istifadə təcrübəsinin təhlil edilməsi;
- milli iqtisadiyyatın müasir vəziyyətinin araşdırılması;
- müasir antiinflasiya sistemindəki problemlərinin təhlili;
- antiinflasiya sisteminin təkmilləşdirilməsinin iqtisadi proseslərə təsirinin müəyyən edilməsi və yarana biləcək problemləri aradan qaldırılması yollarını əvvəlcədən aşkarlanması

Tədqiqat informasiya bazası və işlənməsi metodları Tədqiqatın aparılması üçün **informasiya mənbəyi** kimi Azərbaycanın, Rusiyanın və digər ölkə müəlliflərinin elmi əsərləri və monoqrafiyalarından, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının rəsmi materiallarından, Statistika komitəsinin statistik məlumatlarından, müxtəlif internet saytlarının iqtisadi materiallarından və s. mənbələrdən istifadə etmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. İnflasiya proseslərinə təsir göstərən amillərin sistemləşdirilməsi
2. Azərbaycan Respublikasında inflasiyanın baş verməsi səbəblərinin inkişaf etmiş ölkələrin eyni adlı göstəriciləri ilə müqayisə edilməsi.
3. İnflasiya prosesinin pul kütləsinin artmasına təsiri təhlil edilmişdir.
4. Azərbaycan Respublikasında baş verə biləcək inflasiyanın qarşısını almaq məqsədi ilə görülməli tədbirlər planı hazırlanmışdır.

Beləliklə, Mərkəzi Bank valyuta siyasəti yeritməli, eyni zamanda ölkədə həyata keçirilən sosial – iqtisadi inkişaf proqramlarının realizasiyasına dəstək verməli və makroiqtisadi siyasətin koordinasiyasında fəal iştirak etməlidir ki baza inflyasiyanın təkrəqəmli səviyyədə saxlanmasına və maliyyə sabitliyinin qorunmasına nail ola bilsinlər.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İnflasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin aparılmasının vacibliyi onun stabil saxlanılması və qarşıya çıxan biləcək problemlərin qarşısının alınması antiinflasiya siyasətinin düzgün şəkildə aparılması desertasiya işinin əhəmiyyətini ön plana keçirir.

Tədqiqatın işinin stukturu: Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə və təkliflərdən, eyni zamanda ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Nəticə və təkliflər İnflyasiyanın iqtisadi və sosial nəticələri mürəkkəb və müxtəlifdir. Onun böyük olmayan sürəti qiymətin qalxmasına və gəlir normasına təsir edib bununla da müvəqqəti konyekturanın canlanmasının faktoru olur. İnflyasiyanın dərinləşməsinin istehsalın yüksəlməsində ciddi maneəçilik törədir cəmiyyətin iqtisadi və sosial gərginliyinə səbəb olur. Sürətli İnflyasiya təsərrüfatı

bərbat hala qoyur, nəinki iri korporasiyaları, hətta kiçik biznesə ciddi iqtisadi zərər vurur. Bu isə əsas etibarilə konyekturanın qeyri-müəyyənliyindən irəli gəlir. İnflyasiya effektiv makroiqtisadi siyasətin aparılmasını çətinləşdirir. Onu da deyək ki, qiymətin qeyri – bərabər qalxması iqtisadiyyatın sahələri arasında disproporsiyanı gücləndirir, daxili bazarda məhsulun satışında problemlərin yaranmasını gücləndirir. Bu cür İnflyasiya puldan məhsula qaçışı aktivləşdirir, pul yığımına mane olur, pul-kredit sisteminin fəaliyyətini pozur. Bundan başqa İnflyasiya şəraitində əhalinin yığımını qiymətdən düşür, kredit verən bank və idarələr itki verirlər. İstehsalatın internasionallaşması İnflyasiyanın ölkədən-ölkəyə keçməsinə asanlaşdırır, beynəlxalq valyuta və kredit əlaqələrini mürəkkəbləşdirir. İnflyasiya əmək məhsuldarlığının təsərrüfat effektini azaldır və texnoloji gerilik yaradır. İnflyasiyanın özü bir fakt olaraq pul vahidinin alıcılıq qabiliyyətini azaldır, yəni məhsulun sayını və xidməti azaldır, hansıları bu pul vahidi ilə almaq mümkündür – bu heç də real şəxsi gəliri və həyat tərzinin azalmasına gətirmir. İnflyasiya pul vahidinin alıcılıq qabiliyyətini aşağı salır, lakin sizin real gəliriniz və yaşayış tərziniz o vaxt aşağı düşər ki, əgər sizin nominal gəliriniz İnflyasiyadan geri qalar. İnflyasiya nisbətən təsbit edilmiş nominal gəlirləri olan insanları cəzalandırır. Başaq sözlə desək, o gəlirləri belə bölüşdürür: sabit nominal gəlirləri olan əhalinin gəlirlərini azaldır, digər qrup əhalinin gəlirlərini artırır. Buna klassik nümunə olaraq adi təqaüd və ya renta ilə yaşayan yaşlı insanları göstərmək olar, hansılar ki, hər ay sabit nominal gəlirlər əldə edirlər. İnflyasiya həmçinin təsbit edilmiş renta haqqı olan torpaq sahiblərinin də vəziyyətini pisləşdirir, çünki vaxt keçdikcə onlar alıcılıq qabiliyyətini itirmiş pul vahidi alırlar, az miqdarda dövlət sektorunda çalışanların bir hissəsi hansı ki, gəlirləri təsbit olunmuş tarif cədvəlləri ilə müəyyən edilir. Həmçinin sosial müavinətli sabit gəlirlərlə yaşayan ailələr və digər transvert gəlirləri olan ailələr İnflyasiyanın qurbanı olurlar. Qeyri-sabit gəlirlərlə yaşayan insanlar İnflyasiyadan xeyr götürə bilirlər. Belə ailələrin nominal gəlirləri qiymətlərin səviyyəsini və yaxud həyat qiymətini keçir, nəticə etibarilə onların real gəlirləri artır. Sənayenin inkişaf etmiş və güclü həmkarlar təşkilatı olan sahələrində çalışan fəhlələrin nominal maaşı İnflyasiya ilə ayaqlaşa bilər və keçər.

Əks tərəfdən qiymətin səviyyəsinin qalxması sənayenin qeyri-rentabelli sahələrindəki bəzi muzzdlu fəhlələrin (hansı ki, güclü köməkdən, mübariz həmkarlar təşkilatından məhrumdurlar) gəlirlərini keçir. İnflyasiyadan firma rəhbərləri və başqa gəlir əldə edənlər də uda bilərlər. Məsələn: əgər İnflyasiyada qiymətin qalxması faizdə nəzərə alınmayıbsa, kredit götürənlər İnflyasiyadan udurlar. 1 000 000 manat ssuda götürmüş debitor müəyyən vaxt ərzində faizlə həmin pulu qaytarmalıdır, lakin bu vaxt ərzində manatın alıcılıq qabiliyyəti iki dəfə düşərsə onda həmin alınmış məbləğ banka qaytarılarkən real alıcılıq qabiliyyətinin yarısını itirmiş olur (faiz hesabını nəzərə almasaq).

İnflyasiya vaxtı təcili əmanətlərin polis sığortası banklarında illik rentalar və başqa sabit qiymətli aktiv kağızların qiymətləri azalır, hansı ki, nəzərdə tutulmamış ağır vəziyyətlə və yaxud sakit tərzdə təqaüdə çıxmaq imkanına çatardı.

İnflyasiyanın sosial nəticələrində vardır: o milli gəlirin bölüşdürülməsinə aparır, elə bil bu əhali üçün yüksək vergi dərəcəsidir hansı ki, nominal artımı gerilədir, həmçinin real əmək haqqı əmtəə və xidmətlərin yüksələn qiymətlərindən geri qalır. Bir sözlə demək olar ki, İnflyasiya prosesinin neqativ nəticələri aşağıdakılar aiddir:

- Qiymətlər sisteminin pozulması;
- Qeyri-leqal iqtisadi əlaqələrin inkişafı, böyük miqyaslı nomenklatur kapitalın realizə olunması;
- Gəlirlərin gizli bazar və gizli istehsalın xeyrinə bölünməsi;
- Ekvivalent dəyişmənin kobud pozulması;
- Əhali yığımının qiymətdən düşməsi;
- Büdcə İnflyasiyasının güclənməsi (dövlət büdcəsi kəsri);
- Kredit İnflyasiyasının güclənməsi (vaxtı keçmiş və borc ssudanın səviyyəsi);
- Dövlət büdcəsinin, kredit investisiyasının və kapital qoyuluşunun gəlirlərinin qiymətdən düşməsi;
- Əməyə qarşı əks stimulların yüksəlməsi;
- Bazar münasibətlərində narazılıqların yüksəlməsi;

- Rəsmi iqtisadiyyatla kölgə iqtisadiyyatın ın birləşməsi həтта dəbə minməsi;
- Sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı arasında disproporsiyanın güclənməsi.

Praktiki olaraq bütün ölkələrdə İnflyasiyanın öz yaranma səbəbləri var. Lakin bu prosesdə müxtəlif faktorların olması ölkənin konkret iqtisadi şəraitindən asılıdır.

İnfilyasiyanın neqativ sosial və iqtisadi nəticələri müxtəlif ölkələrin rəhbərlərini məcbur edir ki müəyyən edilmiş iqtisadi siyasəti həyata kersinlər. Dövlət tərəfindən həmişə pul kütləsinin tənzimlənməsinə diqqət yetirilmişdir. İnflyasiyanın idarəetmə amilləri birtərəfli deyil, öz nəticələrinə görə ziddirlər. Belə siyasət çox dar parametrlə ölçülür. Bir tərəfdən infilyasiya spiralının açılmasının qarşısının almaq, digər tərəfdən təsərrüfatın stimuluunu artırmaq, bazarı lazımı əmtəə ilə təmin etmək üçün şərait yaratmaq tələb olunur. İnfilyasiyanı idarə etmək kompleks amillər tələb edir, qiymət artımını gəlirlə stabilləşdirmək lazımdır. Qərb ölkələrində istifadə olunan bu prosesin idarəetmə aləti infilyasiyanın xarakter və səviyyəsindən, təsərrüfat xüsusiyyətindən, təsərrüfat mexanizminin spesifikasiyasından asılı olaraq fərqlənir. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə (xüsusən ABŞ və əksər qərb ölkələrində) infilyasiyanın artım tempini çox dar ölçüdə saxlamaq mümkün olur. İnflyasiyanın tənzimlənməsi və antiinflasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə əvvəlki illərin təcrübəsindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu siyasətin məqsədyönlü olması üçün inflyasiya mexanizminin elementlərindən düzgün istifadə etmək lazımdır. Manatın məzənnəsinin kəskin dəyişməsinin qarşısını almaq, qeyri – neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə və xarici ticarət şəraitinin pisləşməsinə, inflyasiya təhlükəsini artıran manat emissiyasına yol verilməməlidir. Manatın sabitliyinin və inflyasiyanın cilovlanmasını təmin edən sərt pul-kredit siyasəti elə aparılmalıdır ki, bu siyasətin iqtisadiyyata olan mənfi təsirini minimuma endirmək mümkün olsun. Buna nail olmaq üçün möhkəm iqtisadiyyata söykənən əsl maliyyə sabitliyi olan mikromaliyyə sabitliyinin yaradılması zəruridir.

Beləliklə, Mərkəzi Bank valyuta siyasəti yeritməli, eyni zamanda ölkədə həyata keçirilən sosial – iqtisadi inkişaf proqramlarının realizasiyasına dəstək verməli və makroiqtisadi siyasətin koordinasiyasında fəal iştirak etməlidir ki baza inflyasiyanın təkrəqəmli səviyyədə saxlanmasına və maliyyə sabitliyinin qorunmasına nail ola bilsinlər.

- Bununla yanaşı biz biz antiinflasiya tədbirlərini bu səpkidə görmək istərdik:
- Özəl müəssisə və təşkilatlara iri dövlət sifarişlərinin verilməsi
- Kommersiya kreditlərinin faizlərinin aşağı salınması
- Pul emissiyasının qarşısının alınması
- Dövlətin iqtisadi sferaya müdaxilələrinin minimuma endirilməsi
- Vergi stimullaşdırılmasının tətbiqi
- İşsizliyin səviyyəsi və əmək haqqı arasında olan mütənasibliyin gözlənilməsi
- Qiymət və əmək haqqı sisteminin liberallaşdırılması
- Milli valyutanın dəyərdən düşməsinin qarşısının alınması
- Hökumətin gəlir və xərclərinin balanslaşdırılması, büdcə kəsinin minimuma endirilməsi
- Dolayı vergilərə üstünlük verilməsi və s.

